

EIGEN SCHOON

EN

DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Jubileumreeks

1911 - 1961

XLIV° Jg. Nr. 11-12

BRUSSEL

NOV.-DEC. 1961

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)
Stichter: Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: Dr. J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.
Hoofdredakteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Stirumlaan 274, Wemmel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangeduid, mits voorafbetaling van het bedrag + verzendingskosten op
POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaarabonnement: Voor de leden: 130 F — In de boekhandel: 180 F.
De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945), XXXI (1946), XXX (1947): elk 70 F; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950), XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960): elk 130 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 240 F (voor de leden: 180 F).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 blz., ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*, 276 blz., ill. (1949), ing. 135 F (voor de leden: 90 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 blz. ill. (1948), ing. 160 F, gebonden 195 F (voor de leden: 110 en 130 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1954), 180 F (voor de leden: 120 F).

C. THEYS en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 blz., ill. 300 F (voor de leden: 200 F).

C. THEYS, *De geschiedenis van Alseberg*, 540 blz., ill. 250 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*, (1955), 144 blz., 120 F (voor de leden: 80 F).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F (voor de leden: 210 F).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel I, 200 F (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p. rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over Heembeek).

A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein Brabant*, 249 blz., ill. — 150 F (voor de leden: 100 F).

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 blz., — 30 F (ledenprijs: 20 F).

Prof. Dr. C. LEURS, *De voorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 blz., ill. — 60 F, voor de leden 40 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

J. VERBESSELT, *Het Ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 F, voor de leden: 30 F.

J. MERTENS, *St.-Verone's graf te Leefdaal*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

P. LINDEMANS, *De pachthoven van St.-Mertens-Lennik*. — 20 F.

Jan VERBESSELT, *Oude cijzen, munten en maten*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

Mr. Dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*. — 60 F, voor de leden: 40 F.

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten: 1. De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers; 2. De Barbiers en Chirurgen; 3. De Oudekleerkoopers*. — elk nummer 60 F, voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 F, voor de leden 60 F (uitverkocht).

Opzoekingen over neolithische nederzettingen in de streek van Halle (Brabant)

Tot omstreeks de jaren 1925-1928 bleven de voorhistorische vondsten op het grondgebied van Halle en de omgevende gemeenten eerder heel schaars. De stukken die bij toeval verzameld werden, waren immers enkele zeldzame archeologische documenten van groot formaat en klassieke vorm, nl. een klein aantal geslepen, gepolijste neolithische bijlen. De duizenden andere uit silex bereide voorwerpen bleven onopgemerkt ter plaatse liggen, tot ze later (1925-1960) systematisch zouden opgezocht en verzameld worden.

Uit deze oudste vondsten (1880-1920) kunnen we citeren:

- 1) «Une hachette polie en silex gris de Spiennes, de 12 cm × 5,5 cm, et une hache polie en silex de Spiennes également, mais de dimensions colossales pour nos régions, de 28 cm × 8 cm. Ces deux pièces ont été trouvées à Lembecq et acquises par les Musées Royaux du Cinquantenaire» (BARON DE LOE; *Bulletin des Commissions Royales d'Art et d'Archéologie*, XXXIXe année, 1900, blz. 74).
- 2) «Dans la collection de feu M. Claes de Lembecq, nous avons vu des haches en pierre polie qu'on avait déterrées en creusant les étangs du château de Lembecq» (F. MARTENS: *Mémoires Cercle Historique et Archéologique de HALLE*, nr. 4, 1927, blz. 26).
- 3) In de verzamelingen van de *Geschied- en Oudheidkundige Kring van HALLE* bevindt zich een mooi gepolijste neolithische bijl, afkomstig uit de omstreken van Halle. De snede is gebroken. Grondstof: geen silex, maar schiefersteen. Er staat op vermeld: «Don de M. Martens».
- 4) Een zeer mooie geslepen bijl is in het bezit van advocaat Dr. GASTON LUYCKX-COURTOY uit Halle. Het stuk is uit mooie grauwe silex gepolijst (Spiennes), meet 13,5 cm × 5 cm, en is vóór een vijftigtal jaar gevonden geweest in een zandgroeve tussen Essenbeek en Lembeek.

Voor wat de bredere omgeving van Halle betreft, werden sedert het einde van de vorige eeuw systematisch doorgevoerde opzoekingen ondernomen door Prof. Dr. GEORGES CUMONT, waarvan het bilan als volgt uitviel:

- a) Sint-Genesius-Rode: bronnen van de Molenbeek: 3591 bewerkte stukken, de meeste uit silex (1885-1893). Hieronder: 48 geslepen bijlen uit silex; 35 bijlen uit andere gesteenten; 90 pijlpunten; 211 bewerkte lemmers; 1011 krabbers, enz. wat wel dadelijk het groot belang van die nederzetting in 't licht stelt (zie Bibliografie).

- b) Dworp, Meigemheide, omgeving van de «Kluts»: 221 bewerkte stukken uit silex (eerste opzoekingen: vanaf mei 1896) (zie Bibliografie).
- c) Ittre (Bois d'Apecheau, Bruyère, Le Sart), en Braine le Château: een tamelijk groot aantal (zonder nauwkeurige cijfers) neolithische stukken.

Dit materiaal bevindt zich thans in het CURTIUS MUSEUM te LUIK: Georges Cumont schonk inderdaad zijn verzameling aan de stad Luik, door notariële akte ondertekend op 9 februari 1914: *«Monsieur Georges Cumont ayant consacré une grande partie de sa vie à l'étude de la préhistoire et à la formation de sa collection d'objets de l'âge de la pierre, déclare faire donation entre vifs, de cette collection, à la ville de Liège, et ce dans le but d'en assurer la conservation dans un musée public, et de permettre ainsi d'en tirer tout le profit scientifique possible. La collection se compose surtout d'instruments en pierre trouvés en Brabant... recueillis en presque totalité par le donateur lui-même, dans les stations ou gisements suivants: Nivelles, Arquennes, Ittre, Braine l'Alleud, Seneffe, Overijssche, Uccle, Rhode Saint Genèse, Verrewinckel, Loonbeek, Tourneppe, Ways-Ruart et Waterloo».*

Van 1925 tot heden, hadden we de gelegenheid, in de loop van honderden uitstappen en excursies, een aanzienlijk materiaal te verzamelen in een gebied dat GEORGES CUMONT nooit onderzocht had, alhoewel het aan Dworp, Sint-Genesius-Rode en Ittre grenst: namelijk het grondgebied van Halle, Essenbeek, Buizingen, Dworp, Alseberg, Lembeek, Braine le Château. Wat wel van groot belang is: al de vondsten werden gedaan op de OOSTERKAM VAN DE ZENNEVALLEI, tussen Lembeek en Dworp.

De eerste stukken werden gevonden vanaf 1924 op KRABBOS, een plateau dat zich gedeeltelijk op de grondgebieden van Buizingen en Dworp uitstrekt - en wel heel nauwkeurig op de plaats waar in 1916-1918 door het Duitse leger, loopgraven aangelegd werden: uit de omgewoelde aarde van deze loopgraven kwamen de eerste voorwerpen te voorschijn.

Echter vanaf 1947 werden in de meeste in Hoofdstuk I aangehaalde stations, heel regelmatige en systematische opzoekingen doorgevoerd. Hierin werden we heel bereidwillig geholpen en bijgestaan door de H. VICTOR VERDICKT (Halle-Essenbeek).

Eerste conclusie: we krijgen zo de bevestiging dat niet alleen de streek van Halle, maar in bredere zin een zeer uitgebreid gebied op de oosterkam van de Zennevallei, ten minste sedert het Vroeg Neolithicum, ZEER DICHT bewoond geweest is, wat verder duidelijk af te leiden zal zijn uit de proeve tot synthese die hier volgt.

Om van nu af, de onderzochte nederzettingen te situeren

in de tijd, voegen we hier bij toe dat de totaliteit van het gevonden materiaal uit het Neolithicum dateert. De kolonisatie van onze streek is heel vroeg in deze periode begonnen. Vermoedelijk zijn onze neolithiekers reeds voorafgegaan geweest door stammen uit het Mesolithicum, of hebben ze in ieder geval mesolithische tradities overgenomen (sporen van Tardenoisien of andere mesolithische complexen). Maar in geen enkel geval is er sprake van Paleolithicum.

HOOFDSTUK I - GEOGRAFISCHE LIGGING VAN DE ONDERZOCHE STATIONS

De aandacht zal er nog even verder op gevestigd worden, dat alle ontdekte neolithische stations, zonder een enkele uitzondering, op de hoogst gelegen punten van de streek, van de Zennevallei, gevestigd zijn.

Twee hoogtelijnen komen hierbij in aanmerking:

- 1) Het **Plateauterras**, in werkelijkheid de oosterkam van de Zennevallei, die evenwijdig met de Zenne zelf loopt - of fragmenten ervan die meer naar het oosten liggen.
Hoogte: 110-125 m boven de zeespiegel.
- 2) Het **Hoogterras**: loopt eveneens evenwijdig met de Zenne, maar dicht bij de rivier gesitueerd - of fragmenten ervan, ook meer naar het oosten gelegen.
Hoogte: 70-75 m boven de zeespiegel;
30-40 m boven de alluviale vlakte van de Zenne.

Die benamingen: Plateauterras en Hoogterras stemmen overeen met de opvattingen over het Pleistoceen van België, die Prof. Dr. R. TAVERNIER en zijn medewerkers van de Universiteit te Gent er op nahouden.

Nochtans moeten we, om alle verwarring en misverstand uit de weg te ruimen, niet uit het oog verliezen dat andere Belgische geologen (Universiteiten Brussel, Leuven en Luik; bv. Leriche, Kaisin, Gullentops, Fourmarier, Macar, Mortelmans) bij die opvattingen niet aansluiten. Voor deze laatsten is het Plateauterras hun Hoogterras. En het Hoogterras sensu Tavernier wordt hun Middenterras. Deze twee totaal afwijkende interpretaties zijn duidelijk en scherp aangeduid in:

R. TAVERNIER: *Le Quaternaire*, in: FOURMARIER, *Prodrome d'une description géologique de la Belgique*, 1954, blz. 562 en volgende en in:

P. MACAR, *Les terrasses fluviales au quaternaire*, in: FOURMARIER, *Prodrome d'une description géologique de la Belgique*, 1954, blz. 591 en volgende. «Les termes de basses, hautes et très hautes terrasses utilisés ici, ont avant tout un sens morphologique. Ils ne correspondent qu'en partie aux expressions de R. Tavernier. Ce dernier, en gros, désigne sous le nom de basse terrasse une partie des dépôts de la plaine alluviale, appelle

moyennes terrasses, nos basses terrasses ci-dessus, et hautes terrasses, l'ensemble des hautes et des très hautes terrasses» (P. MACAR, loc. cit. blz. 593).

Alle hierna aangehaalde neolithische stations zijn echte typen van openluchtstations: al het materiaal is gevonden en verzameld geweest op de oppervlakte van het Pleistoceen of Holoceen, of eventueel, alhoewel in geringer mate, van het Eoceen. Meestal zijn het akker- en landbouwgronden die systematisch afgezocht worden, waarbij natuurlijk het periodisch beploegen en daarna het oppervlakkig eroderen door de regen, zeer gunstig uitvallen bij het opzoeken van dit materiaal. We groeperen de stations volgens natuurlijke en homologe biotopen: we bedoelen hierdoor neolithische woonplaatsen die geconditioneerd zijn door constanten inzake mikroklimaat en bodem, en ook watervoorziening en landbouw. Op het kaartje stemmen de nummers overeen met de hierna volgende aanduidingen. De cijfers achter elk station betekenen de hoogten boven de zeespiegel.

A. Plateauterras van de **Zennevallei**, en fragmenten ervan uit de omgeving van dit terras, op de oosterkam van de Zennevallei.

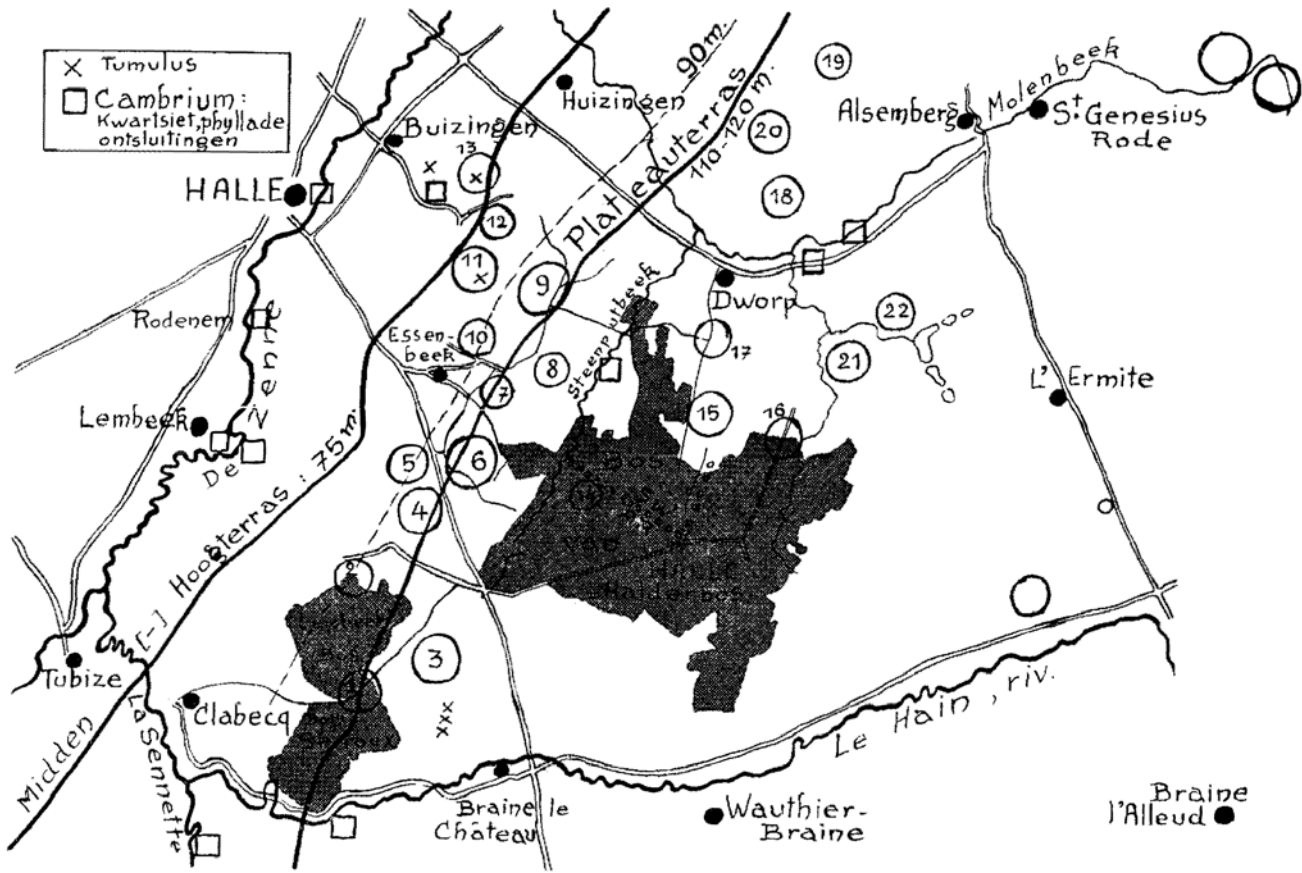
Kenmerken: lokaal goed vertegenwoordigde Loesslaag (0,5 tot 4 m!) op Eoceen: BRUSSELIAAN (tot 15-20 m dik).

Hoogte: 110-125 m boven de zeespiegel.

Stations genummerd van zuid naar noord:

1. LEMBEEKBOS: 115 m. Hoofdzakelijk in de Heidevlakte, op Brusselianaan zand, op de hoogte tussen Lembeekbos en Bois de Clabecq (Bois Séroux). Ook voorwerpen in Lembeekbos zelf.
2. LEMBEEK - MALHEIDE: gehucht KINSPUT of Kindspuit, ten noorden van Lembeekbos, 105-110 m. Grint en keien op Brusselianaan zand.
3. BRAINE-LE-CHATEAU, LES MONTS, ligt ietwat excentrisch ten opzichte van de algemene hoogtelijn: rond 110 m. Heide op Brusselianaan zand.
4. HALLE - ESSENBEK: WEYENBERG (Waaienberg): 120-125 m. Dikke loesslaag op Brusselianaan.
5. HALLE - ESSENBEK - MAASDALBOS: helling naar het Middenteras: 105-110-115 m. Dunne loesslaag op Brusselianaan.
6. HALLE - ESSENBEK - HOUTVELD, sensu lato, zelf sensu latissimo: 115-125 m. Goede loesslaag op Brusselianaan. Een goed gedeelte ervan strekt zich uit op de 5 Ha grote kienkwekerij J. WIIVERKENS op Pijpaenshoek.
7. HALLE - ESSENBEK - KEERSTRAAT (in de volksmond: Keesstraat): 110 m. Zeer dunne loesslaag op Brusselianaan.
8. STEENPUT - KROONDAALBOS, op de grens tussen Halle en Dworp: 85-90 m. Ligt ietwat excentrisch ten opzichte van de algemene hoogtelijn: goed beschermt op helling van de kam van de Zennevallei, naar de Steenputbeek toe.

Schaal 1:80.000

9. KRABBOS, op grondgebieden HALLE, DWORP en BUIZINGEN (sensu lato): 110-115 m. Heidegebied op het plateau, gevestigd op zuiver Brusseliaan zand, thans voor het grootste gedeelte ingesloten in de eigendom van Dr. R. DE RYCK-PORTAELS. Geen loess in de onmiddellijke omgeving, maar wel 30 m dieper, rond het dichtbij gelegen station nr. 11: Smeerhout.

B. Hoogterras van de Zennevallei, nogmaals onder de oosterkam van de vallei, dus dichterbij de Zenne dan de stations van het Plateauterras. Kenmerken: min of meer interessante loesslaag op YPERS ZAND (Eoceen). In de meeste gevallen zijn de stations gevestigd op het grint bestaande uit rolkeien dat met de onderste lagen van het Brusseliaan, of met de leem gemengd is. Hoogte: 70-75 m boven de zeespiegel.

Stations genummerd van zuid naar noord:

10. HALLE-ESSENBEEK: omgeving van het KERKHOF VAN ESSENBEEK: ietwat boven het hoogterras zelf: 90-95 m. Brusseliaan gemengd met weinig leem.
11. BUIZINGEN - SMEERHOUT: een zeer mooi en rijk station, gedeeltelijk op het grint van het hoogterras: 75-80 m. Ligt thans ingesloten in het domein van de H. CH. J. DE PAUW.
12. GRENS HALLE - BUIZINGEN: DRASOP. Gevestigd op het grint van het Hoogterras, gemengd met leem, naast beekje dat van Krabbos en Smeerhout naar het noord-west loopt. Hoogte: 65 m.
13. BUIZINGEN: domein van het SANATORIUM en PREVENTORIUM Baronne Lucie Lambert. Ook op het grint van het Hoogterras. Hoogte: 70 m.

C .Pulverisatie van kleine nederzettingen in Halderbos, en op gebied van Dworp en Alseberg. Opvallend zijn de hoogtepunten, waarop die stations gevestigd zijn! Uit deze hoogten is duidelijk af te lezen dat onze neolithische populaties, fragmenten van het Plateauterras (of van het Hoogterras) zijn gaan bewonen: deze fragmenten zijn vanzelfsprekend ontstaan door het insnijden van die terrassen door kleine beekjes: op het terrein zelf is dit feit duidelijk te demonstreren.

● Groep van Halderbos:

14. HALDERBOS: omgeving van het vroegere «FAZANTENHOK», ten oosten van Steenputbeek en Kelebrug. Hoogte: 110 m.
15. HALDERBOS: DRIES: omgeving van boswachtershuis en de boomkwekerij (= de Pépinière, in de volksmond). Hoogte: 110 m.
16. HALDERBOS: KAMPENDAAL, bij de Grootheide. Bosrand. Hoogte: 100-105 m.
17. DWORP: VROENENBOS: gehucht zelf en omgeving van de weg naar nr. 15: Halderbos-Dries. Hoogte: 95 m.

● Groep van Dworp en Alseberg.

18. DWORP - SOLHEIDE: volop in heidegemeenschappen op Brusseliaan zand. Hoogte: 90-95 m.
19. DWORP en ALSEMBERG: MEIGEMHEIDE. Een merkwaardig geval: en door de zeer gunstige ligging, beschut en dicht bij water, én door het feit dat de neolithieker er de ter plaatse beschikbare grondstof gebruikte (zie Hoofdstuk V).
Gevestigd op grint en keien van fragmenten van het Plateau- en Hoogterras. Dit station werd reeds in 1896 door GEORGES CUMONT onderzocht en beschreven (zie Bibliografie). Gelegen Klutsweg, nabij het vroegere Hof te Winterperre. Hoogte: 95-105 m.
20. DWORP: BRUINEPUT en BEGIJNENBOS: op Brusseliaan zand. Hoogte: 100-110 m.

● Groep van Zevenborre en omgeving: noord-oost van Halderbos.

21. DWORP: RILROHEIDE en omgeving: Domein van de H. J. TIMBERMAN, en bossen rond Zevenborre. Heidelandschappen op Brusseliaan zand. Hoogte: ongeveer 110 m.
22. DWORP: DESTELHEIDE: Heidelandschappen op Brusseliaan zand. Hoogte: ongeveer 110 m.

D. Verspreide vondsten

Buiten de hierboven aangehaalde en geschetste eigenlijke nederzettingen en stations, waarvan elk een gesloten geheel uitmaakt, van groter of kleiner formaat, van min of meer grote oppervlakte (zie verder), vinden we ook heel dikwijls, in veel gevallen zeer mooi afgewerkte voorwerpen, in de ruimten, also op de verbindingswegen die deze stations met een echt net samenbundelen.

Het gaat altijd over verspreide, toevallige vondsten, op de meest onverwachte plaatsen: een holleweg, een veldweg, een ontbloomde heideplekje, een open plekje in het bos. Op de betekenis van die geïsoleerde stukken komen we verder terug (zie Hoofdstuk IV). Heel dikwijls worden die stukken opgeraapt in Halderbos, of op het Plateauterras, of op fragmenten van het Hoogterras.

In verband met deze stations, houden we er ook aan, in het beschreven gebied, het bestaan te citeren van een klein aantal **tumuli**, waarvan we noch de ouderdom noch de betekenis kunnen situeren, bij gebrek aan inlichtingen en ook aan opzoeken. Die **tumuli** zijn waar te nemen te:

- 1) BUIZINGEN: in eigendom JULIEN DECREM. Hoogte: 55-60 m, niet ver van ons station nr. 13.
- 2) BUIZINGEN: domein PREVENTORIUM Baronne Lucie

- Lambert. Hoogte: 70 m. Vlak in ons station nr. 13.
- 3) BUIZINGEN - SMEERHOUT: Domein van de H. CH. J. DE PAUW. Hoogte: 82 m. Een zeer mooie grafheuvel, en vermoedelijk ook wel een tweede, maar beschadigd en gesneden door een wegeltje. Midden in ons neolithisch station nr. 11.
 - 4) BRAINE-LE-CHATEAU - LES MONTS: 3 tumuli. Hoogte: 95-100 m. In het gebied van station nr. 3.
 - 5) KESTERGAT: buiten het beschreven gebied, op de westerkam van de Zennevallei, niet ver van de door YVAN GRAFF beschreven romeinse heirbaan Kester-Lot (zie Bibliografie).

In afwachting dat opgravingen in deze tumuli zouden kunnen uitgevoerd worden, is er natuurlijk tot nog toe geen verband te leggen tussen deze tumuli en het Neolithicum. We citeren ze alleen omdat dit verband misschien later zou kunnen gedemonstreerd worden. Die tumuli zijn op het kaartje met een kruisje (×) aangeduid.

Algemene beschouwingen: De oppervlakte van elk van de 22 hierboven aangehaalde stations, schommelt tussen redelijk brede grenzen: de duidelijk wel omschreven en dus degelijk onderzochte nederzettingen, bedragen een oppervlakte die van enkele aren tot 2 à 3 Ha kan tellen.

De densiteit van de goed bewerkte voorwerpen kan ook zeer verschillend zijn. De meest vooraanstaande, rijkste, en ook zuiverste nederzettingen onder die 22, voor wat de hoge densiteit en de kwaliteit van de afgewerkte wapens of voorwerpen betreft, zijn:

- nr. 1: Lembeekbos
- nr. 5: Halle. Essenbeek - Maasdalbos
- nr. 6: Halle. Essenbeek - Houtveld
- nr. 9: Krabbos op Halle. Dworp en Buizingen
- nr. 11: Buizingen. Smeerhout
- nr. 19: Dworp. Meigemheide.

HOOFDSTUK II: DE MOTUS VAN DIE LOCALISATIES

Als we even een blik werpen op het kaartje dat al de neolithische nederzettingen situeert, komen we onmiddellijk onder de indruk van een zeer eigenaardige bevinding: alle stations zijn gevestigd geweest op de HOOGSTE PUNTEN VAN DE ZENNEVALLEI, en verdeeld over de twee volgende hoogtelijnen:

- 1) Plateauterras van de Zenne: 110-125 m.
- 2) Hoogterras van de Zenne: rond 75-90 m.

Zelf de groepen neolithiekers die zich gingen vestigen ver van de eigenlijke oosterkam van de vallei (zie bv. op kaartje: de groepen van Halderbos, Dworp, Alseberg, Zevenborre: nrs. 14 tot 22), en bijgevolg zeer ver van de huidige alluviale vlakte van de rivier, zijn altijd de hoogst gelegen punten gaan uitkiezen

(zie hoogtepunten in Hoofdstuk I). Deze laatste punten zijn niets anders dan fragmenten van het Plateauterras: dit laatste is in de loop van het Pleistoceen en namelijk gedurende de ijstijdperiodes, of daarna, ingesneden geweest door de vele beekjes die in ons gebied naar de Zenne gaan vloeien rond Buizingen, Lot en Ruisbroek.

We komen zo tot de conclusie: waarom zijn die stammen zich niet gaan vestigen op de alluviale vlakte zelf? Waarom nooit in de nabijheid van de Zenne? En waarom altijd op punten die ver afgelegen zijn van de rivier, maar ook topografisch veel hoger gelegen?

Er zijn zonder twijfel twee redenen aan te halen:

- 1) De **Læsslagen**: Een feit staat vast: zoals verder uit het onderzoek van het materiaal zal blijken, heeft ten minste een deel van onze neolithische stammen deel uitgemaakt van de «Læssboeren», misschien verwant met het Omal-volk, maar waarvan de hoofdactiviteit de landbouw was. Nu, die Læsslagen, die de meest vruchtbare akkers van ons land uitmaken, en die trouwens van uit de Donaugebieden heel nauwkeurig naar het Westen toe gekoloniseerd geweest zijn, die Læsslagen maken deel uit van het eolisch complex dat door wind en stormtransport in de GLACIAIRE PERIODES over een groot deel van West- en Midden Europa gesedimenteerd werd (Glaciaties van MINDEL en RISS voor de oude LÆSSLAGEN; glaciatie van WURM voor de JONGE LÆSSLEEM).

Het opbouwen van het hoogterras van Essenbeek, op de lijn van de Kruisstraat en Duezstraat (interglaciair Günz-Mindel), en het middenteras van Halle-Station en Rodenem (interglaciair Mindel-Riss), is dan gevolgd geweest door het sedimenteren van de oude leem gedurende de Mindel en Riss-ijstijdperiodes, en later door het eolisch sedimenteren van de jonge leemlagen gedurende de Würmijstijd. Deze læssvormingen zijn in soms machtige lagen (1 tot 5 m dichtbij de Tuimelaar te Essenbeek), het Plateauterras van Essenbeek, en het Hoogterras van Essenbeek (Kruisstraat: oude windmolen) komen bedekken en begraven. *Daar vormen die lagen nu nog de rijke Læssgronden die van uit het Neolithicum tot heden toe als rijke akkergronden bebouwd geweest zijn.*

Het is dus geen wonder dat de neolithische groepen deze Læssgronden, die ze voornamelijk op het Plateauterras en het Hoogterras vonden, op die grootste hoogten gaan opzoeken zijn, al was het ook heel vaak op fragmenten van die terrassen (zo bv. op het kaartje voor al de nummers die buiten de hoogtelijn 110-120 m naar het oosten toe vallen).

- 2) De **Watervoorziening**: de ondervinding en de studie van de stations op het terrein, leren ons dat die nederzettingen de volgende algemene regel naleven in onze streek:

- altijd op droog substraat,
- nooit op vochtige plaatsen,
- maar altijd in de nabijheid van beekjes, bronnen of vijvers.

Hiervan getuigen gedeeltelijk onze mooie Brabantse hollewe-
gen (zie verklaring: Hoofdstuk IV).

Nu, opvallend is, in de bestudeerde streek, dat het zeer dicht
waternet altijd de hooggelegen leemmantel gaat insnijden,
zodanig dat praktisch, op enkele tientallen, of een paar hon-
derd meter afstand, de drie fundamentele materiële behoeften
voor onze neolithieker verenigd waren:

1. droge grond voor de hutten,
2. leem voor de landbouw,
3. water voor voeding en het bewerken van de leem.

Het is onmogelijk door middel van woorden, het «klimaat»,
de «atmosfeer» weer te geven van zulk neolithisch station. Een
enkel middel bestaat er om het milieu, en het leven, en de le-
vensvoorwaarden van de neolithieker aan te voelen: wie zelf in
die stemming wil leven van de neolithische boer, moet tiental-
len malen, in winter en lente, en in zomer en herfst, zich naar
een nog gaaf gebleven nederzetting begeven en daar ter plaatse,
onbezorgd rondkuieren, waarnemen, wikken, wegen, meten, kij-
ken, stappen, ja zelfs luisteren, en vooral mediteren over de
physische omstandigheden waarin er daar, vóór 5000 à 4500 jaar
geleefd werd. Ik bedoel bv. de Meigemheide, Smeerhout, het
Houtveld, Maasdalbos.

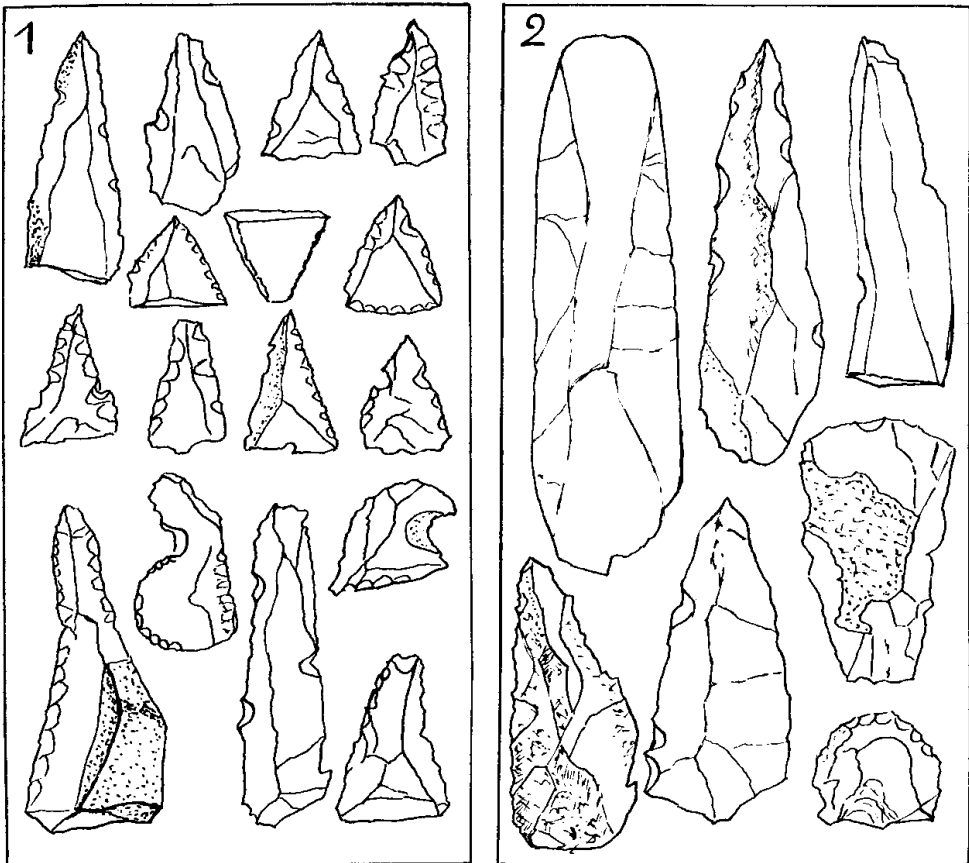
HOOFDSTUK III: HET MATERIAAL

In de loop van de jaren 1947 tot 1961 zijn in de stations
van het in Hoofdstuk I beschreven gebied, verschillende duizen-
den heel mooi afgewerkte voorwerpen gevonden geweest, die in
de meeste gevallen verspreid lagen tussen een aanzienlijk scher-
venmateriaal (vele duizenden stukken). We laten met opzet de
droge opsomming van al die stukken weg. Trouwens een nauw-
keurige beschrijving van elk gevonden voorwerp zou voor te
behouden zijn voor een meer technische studie. Uit het geheel
hebben we een keuze gedaan van de meest typische exemplaren,
en die op de plaatjes nr. 1 tot 6 afgebeeld.

Het archeologisch materiaal bestaat alleen uit op het terrein
zelf achtergebleven stenen wapens, werktuigen, en allerlei voor-
werpen, meestal uit silex gehouden. Al die stukken zijn in de
volgende categorieën in te delen:

1. GEPOLIJSTE BIJLEN: een tiental die echt gaaf en onge-
schonden gebleven zijn. Als afmetingen blijven ze in het
middelmatige type: 14 cm lang. Twee zeer kleine: 7 cm.
2. BESLAGEN BIJLEN: één enkel exemplaar (station nr. 11:
Buizingen - Smeerhout). Het stuk vertoont alleen de vorm

- van de bijl, is niet afgewerkt, dus niet gepolijst.
3. **GEBROKEN BIJLEN**: tamelijk veel heel mooie bijlen zijn middendoor gebroken. In de meeste gevallen schijnt de breuk oud, waarschijnlijk uit het Neolithicum zelf. Heel merkwaardig zijn op verschillende plaatsen die gebroken gepolijste bijlen verder terug gebruikt geweest als kloppers (percuteurs): ze dragen heel duidelijk de sporen ervan (zie verder).

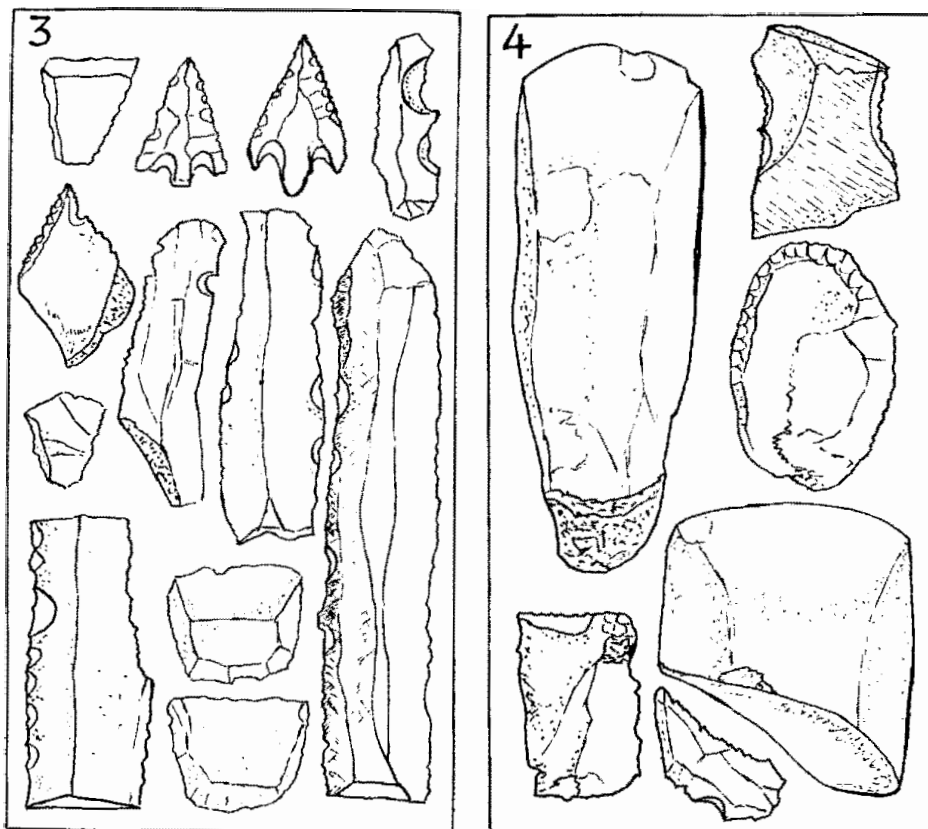

PLAAT 1 Materiaal van het **Plateauterras**: 110-120 m.
Station nr. 6: Essenbeek. Houtveld: 115-125 m.
Verzameld door J. VAN SCHEPDAEL.
Schaal 1:2.

PLAAT 2 - Materiaal van het **Plateauterras**
Station nr. 6: Essenbeek. Houtveld en omgeving ervan: 115-125 m
Verzameld door J. VAN SCHEPDAEL.
Schaal 1:2.

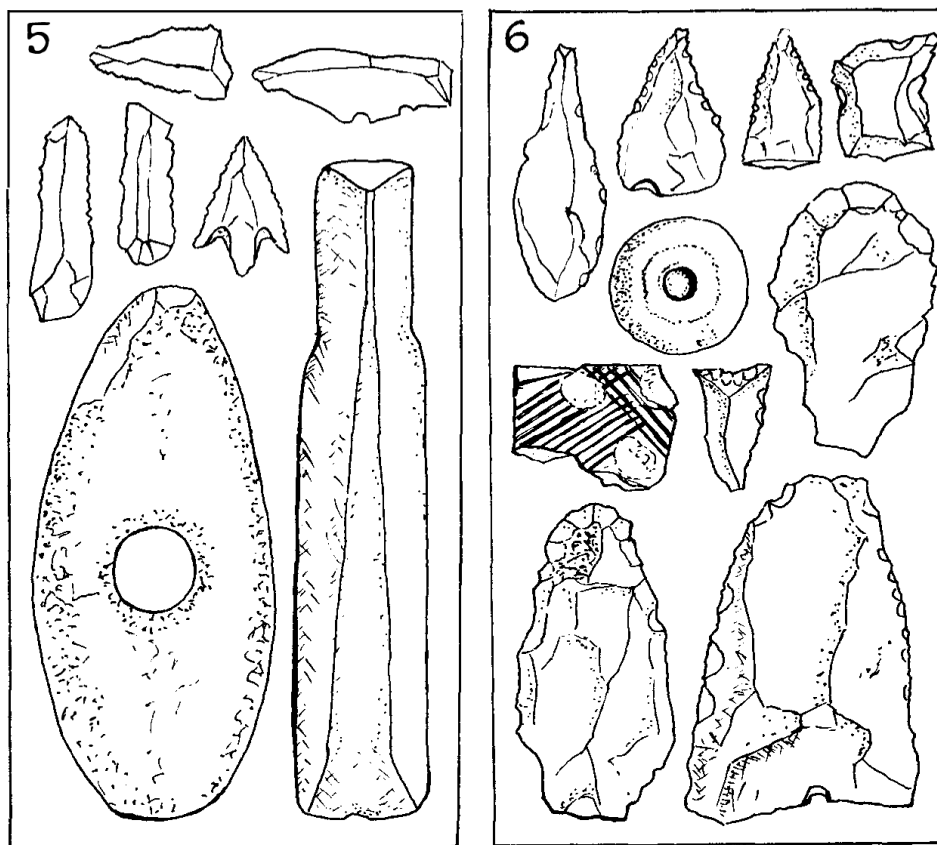
4. **SPLINTERS EN SCHERVEN VAN BIJLEN**: komen heel veel voor, echter in sommige stations meer dan in andere (bv. veel in nr. 11: Buizingen - Smeerhout). Opvallend is hier ook, hoe sommige van die splinters terug gebruikt geweest zijn, om er door op de zijden aangebrachte retouches, schrapers van te maken - meestal met inkepingen.

5. **PIJLPUNTEN**: tamelijk veel exemplaren, heel mooi bewerkt, behorende tot 4 typen:
- GESTEELDE EN VAN WEERHAKEN VOORZIENE PIJLPUNTEN**. Slechts 3 gans gave en ongeschonden exemplaren: Eén in nr. 9: Krabbos (grauwe silex van Spiennes). Twee in nr. 11: Buizingen - Smeerhout (zwarte silex van Obourg). Zie plaatjes 3 en 5.
 - DWARSE PIJLPUNTEN**. Een tiental, vooral in nr. 6: Essenbeek - Houtveld, nr. 11: Buizingen - Smeerhout, en in Halderbos.
 - DRIEHOEKIGE PIJLPUNTEN**. Tamelijk veel, vooral in nr. 6. Algemene vorm: een scherpe gelijkbenige driehoek, mooi afgeklopt op de twee vlakken.
 - BLADVORMIGE PIJLPUNTEN**. Een tiental, vooral verzameld in nr. 5: Maasdal; nr. 7: Keerstraat en nr. 21: Rilroheide.

PLAAT 3 - Materiaal van het **Hoogterras**.
Station nr. 11: Buizingen. Smeerhout: 75-80 m.
Verzameld door J. VAN SCHEPDAEL.

Plaat 4 - Materiaal van het **Hoogterras**.
Station nr. 11: Buizingen. Smeerhout: 75-80 m.
Verzameld door J. VAN SCHEPDAEL.
Schaal 1:2.
Schaal 1:2.

PLAAT 5: Materiaal van het **Plateauterras**.

Station nr. 9: Krabbos op Halle, Buizingen, Dworp: 110-115 m.
Verzameld door J. VAN SCHEPDAEL: De 5 bovenste stukken.
De strijdhamer werd ter beschikking gesteld door J. VAN DEN
HEUVEL (Dworp).

Alleen de schoenlijstwig (rechts) is herkomstig uit Zevenborre
en werd gevonden door J. B. ONNOCKX (1).

Schaal 1:2.

PLAAT 6 - Materiaal van het **Plateauterras**.

Station nr. 5: Halle - Essenbeek - Maasdalbos: 105-115 m.

Let op spinschijfje en het enige fragment poterie met versierselen.
Verzameld door V. VERDICKT.

Schaal 1:2.

- (1) We moeten nochtans dit stuk met de grootste voorzichtigheid en met een streng voorbehoud opgeven, voor wat de echte herkomst betreft. We danken hartelijk Dr. M.E. MARIEN, die onze aandacht vestigde op de uitzonderlijke vorm, die niet kan ingeschakeld worden bij de vorm van de gewone schoenlijstwiggen. We durven het nochtans citeren en afbeelden, omdat we rond dezelfde vindplaats, persoonlijk andere stukken vonden, o.m. een bijtje van ongewone vorm, maar uit de zelfde grondstof gepolijst; deze ziet er uit als een zwart, hard, misschien vulkanisch gesteente. Het gaat in ieder geval over importstukken uit verre streken.

6. MESLEMMERS: dragen beide kenmerken van lemmer en mes: heel scherp snijdende kanten, geretoucheerd of niet. Heel veel exemplaren van alle formaat. Lengte: van 4 tot 15,5 cm.
7. SIKKELLEMMERS: dezelfde als vorige, maar meestal getand, en gemakkelijk te onderscheiden van gewone meslemmers, door dat ze altijd een glimmend gedeelte vertonen (gelustreerd): het gaat over het gedeelte dat door schuren op de halmen, bij het maaien, gepolijst geweest is.
8. KRABBERS (= grattoirs).
Zeer veel exemplaren, minimum een paar honderden; behoren tot 3 typen: ronde, platte, dikke. Afmetingen: van 3 tot 8 cm.
9. SCHRAPERS (= racloirs).
Tamelijk veel, komen schier overal, in alle nederzettingen voor. Gemakkelijk af te zonderen van de krabbers door hun platte, meer langwerpige vorm.
10. SCHRAPERS VAN ONGEWOON FORMAAT:
 - a) sommige lemmers zijn op hun uiteinde afgeklopt, geretoucheerd, en omgevormd in schrapers (= grattoirs sur lame).
 - b) andere schrapers, van kleinere afmetingen (niet groter dan $2,5 \times 2,5$ cm) vertonen heel duidelijk de vorm van een afgeknotte pyramide.
11. Stukken met INKEPINGEN (= encoches) zijn zeer talrijk en geven eigenlijk een zeer typisch faciès aan het geheel van ons materiaal. De inkepingen zelf zijn klein of groot. Vooral kwamen deze stukken in aanmerking bij het bewerken van benen of houten gereedschap.
12. BOREN en BOORTJES, grote en kleine. Zijn meestal zeer fijn afgewerkte silexpunten, nu eens op uiteinde van een lemmer, dan in de vorm van een heel lange pyramide.
13. GEKROMDE BOREN (zie plaat 1), komen meestal voor in nr. 6: Halle - Essenbeek - Houtveld. Vallen onmiddellijk op door de punt die schuin en krom afwijkt van de lemmer.
14. SLAGBIJLEN: van klein formaat. Komen weinig voor: slechts 4 ex. in nr. 6 en nr. 11.
15. BEITELS: zijn zeldzaam; alleen een paar exemplaren in nr. 6 en nr. 11.
16. KLOPPERS (= percuteurs): afgeronde massas uit silex van de afmetingen van een noot, tot vuistdik, die duidelijk de sporen vertonen van het kloppen op andere stenen, o.m. op nuclei. Hierboven reeds hebben we gebroken gepolijste bijlen vermeld, die ook als kloppers gebruikt werden.
17. STRIJDHAMER: een enkel exemplaar, gevonden in nr. 9: Krabbos, en welwillend voor het opstellen van deze studie door de H. JAAK VAN DEN HEUVEL, rustend schoolhoofd te Dworp, ter beschikking gesteld (zie plaat 5). In verband met deze strijdhamer, geven we ook de afbeelding

van een unicum, dat gevonden werd te Zevenborre door de H. J. B. ONNOCKX (zie plaat 5).

18. SPINSCHIJE: één enkel, uit station nr. 5: Maasdal, gevonden door de H. VICTOR VERDICKT (zie plaat 6).
19. NUCLEI: echte grove silexblokken met schors, zoals ze in de krijtlagen te voorschijn komen, zijn niet gevonden geweest, maar alleen kleine fragmenten ervan, in alle stations.
20. VERPLAATSBARE POLIJSTSTENEN (=polissoirs).
Enkele goede stukken, vooral in nr. 11: Smeerhout. Grondstof: groene phyllade, en roos kwartsiet uit het Cambrium. Waarschijnlijk afkomstig uit de ontsluitingen van Dworp, Halderbos (Steenput), Buizingen (Kluis), Halle, Lembeek, Rodenen, Tubize en Clabecq.
21. MAALSTENEN: bestaan uit twee stukken: een maalsteen zelf (pletsteen) en een wrijfsteen.
 - a) een enkele MAALSTEEN, uitgehold, met concaviteit, uit zandsteen, groot formaat: 30 × 20 cm. Gevonden in nr. 5: Maasdalbos.
 - b) twee WRIJFSTENEN, met bolvormig, convex gedeelte, gevonden in nr. 11: Smeerhout. Een dezer twee is een zeer mooi stuk, uit groene arkose uit het Cambrium. Vorm: zeer platte cylinder (hoogte: 5 cm; diameter: 10 cm), gevonden in de onmiddellijke omgeving van nr. 11: Smeerhout.

22. POTERIE.

Geen spoor van poterie, tenzij in een enkel station: nr. 5: Maasdalbos. Het gaat dan nog over kleine fragmenten (5 tot 10 cm²) waar geen vorm aan te geven is. Een enkel brokje met versieringen (zie plaat 6).

Eer we het materiaal in zijn geheel commenteren, een paar merkwaardige feiten:

- 1) GEORGES CUMONT was reeds getroffen geweest, in 1898-1900, door het aanwezig zijn, te Sint-Genesius-Rode en op de Meigemheide, van min of meer zware blokken kwartsiet die zonder enige twijfel ingevoerd werden (zie bv. GEORGES CUMONT, 1899-1900: *Emploi du grès Cambrien, quartzite, de la région de Tourneppe par l'homme néolithique*). Ook wij vonden zulke blokken, vooral in stations nr. 11: Smeerhout; nr. 5: Maasdalbos en zelf nr. 4: Weyenberg. Het zijn stukken phyllade of kwartsiet of arkose uit het **Cambrium** (Devilliaan), die als verplaatsbare polijststenen, of als maalstenen gebruikt geweest zijn. *Zonder twijfel zijn die stukken herkomstig uit de streek zelf*: onze neolithieker was immers omgeven door een gordel ontsluitingen uit het Cambrium, die aan de oppervlakte te voorschijn komen in de valleien van de Zenne, de Sennette, de Hain, de Molenbeek en de Steenputbeek (zie kaartje).
- 2) In het station nr. 11: Buizingen - Smeerhout is een zeldzaam feit waar te nemen. Het terras waarop de hutten gebouwd

waren is bezaaid met rolkeien en zandsteen uit het Brusseliaan, die tot dat terras behoren - waaronder zeer veel doorboorde zandstenen.

Deze zijn niets anders dan de welgekende grove en dikke zandsteen concreties met boorpijpen van Anneliden (= GRES FISTULEUX) die in België zo constant als gidsfossielen in het Brusseliaan (Eoceen) voorkomen. In de zandlagen zelf, in situ, zijn die concreties altijd van groot formaat: lange, dikke, op de uiteinden toegespitste cilindfers uit zandsteen (20-25 cm lang en meer), die in hun as, langsover, door een kanaal doorboord zijn, waarin het «fossiel» geleefd heeft.

Uit die elementen zijn te Buizingen - Smeerhout, en alleen daar, een niet gering aantal **doorboorde zandstenen** te verzamelen, alle ongeveer van dezelfde kleine afmetingen, afgeplat, iets kleiner dan een handpalm, en die duidelijk geweven geweest zijn, of afgeklopt.

Het is moeilijk aan te nemen dat een zo groot aantal zandstenen doorboorde schijven, van hetzelfde type en schier dezelfde kleine en constante afmetingen, zonder tussenkomst van de neolithieker, midden in een rijke neolithische nederzetting, tot stand zouden gekomen zijn. Men mag vermoeden dat deze stukken als natuurlijke spinschijven gebruikt werden.

Algemene kenmerken van dit materiaal:

- 1) De goed bewerkte en afgewerkte silexstukken zijn echte werktuigen, **OP TECHNISCH GEBIED UITSTEKEND: ze passen op een verbazende manier in de hand!** Krabbers b.v. vertonen altijd een concaviteit waarin de duim te plaatsen is.
- 2) De **POLYVALENTIE** van sommige stukken is heel duidelijk. Een lemmer is niet altijd een lemmer alleen: hij draagt ook inkepingen.
Sommige silexstukken zijn terzelfdertijd boor en krabber, gekromde boor en schraper, en dragen daarbij een of meer inkepingen.
- 3) Op veel stukken is nog de ruwe **CORTEX** van de nucleus aanwezig, wat het stevig vasthouden in de hand en tussen de vingers heel wat begunstigt.
- 4) Al de voorwerpen uit silex of andere gesteenten, zijn duidelijk door vorm en bestemming, door formaat en retouches, op de drie hoofdbedrijvigheden van onze neolithieker afgestemd. Immers drie grote kenmerken typeren onze populaties uit het Midden en Laat Neolithicum: die mens was een **landbouwer**, een **veehoeder**, en ook een **jager**.
 - a) De bijl kwam niet alleen in actie bij het ontbossen, maar diende ook als hak bij het bewerken van de akkergrond. De glimmende sikkellemmers getuigen nu nog van hun gebruik bij het maaien van de oogst.
 - b) De ontelbare krabbers en schrapers en messen en lem-

mers waren het onmisbaar gereedschap bij het snijden, en het afkrabben van de vetlagen bij dierenhuiden en pelsen.

- c) De pijlpunten en andere puntige massa's wijzen op een duidelijke jachtbezigheid.

SAMENVATTEND: Er is alleen archeologisch materiaal voorhanden, en wel onder de vorm van stenen voorwerpen.

Hieruit volgt dat een zeer nauwkeurig dateren van die industries niet mogelijk is. De overgebleven silexstukken inderdaad volstaan daartoe niet, omdat de constanten ervan soms dooreenlopen en mekaar oversnijden. We komen in Hoofdstuk VII op dit probleem terug.

Onze nederzettingen bevatten:

- a) geen poterie, tenzij enkele onbeduidende scherven;
- b) geen enkel geraamte, geen enkel beenderrest noch van mens noch van dier;
- c) geen enkel voorwerp uit hout of been, geen houtskool.

De radiocarbonmethode door middel van het carbon isotoop C 14, dat radioactief is, laat een absolute datering van voorhistorische resten toe, met een verbazende nauwkeurigheid. Van de andere kant komt de Pollenanalyse deze methode met heel veel kracht aanvullen en bevestigen.

Doch, voor wat onze streek betreft:

- a) is de *C 14 methode* niet aan te spreken, terwille van het ontbreken van organische resten.
- b) kan de *Pollenanalyse* niet in aanmerking komen, omdat geen enkele turfslag, geen enkel veenlaagje in onze voorhistorische niveaus in situ voorkomt.

Vandaar de twijfel rond de absolute datering, en alleen het formuleren van een relatieve chronologie.

HOOFDSTUK IV. SOCIAAL LEVEN EN SOCIALE RELATIES

Het onderzoek van de stations op het terrein, en het opzoeken van materiaal, wijzen heel duidelijk op het feit dat onze neolithieker in **BETREKKELIJK KLEINE GROEPJES** leefde, in afgezonderde stammen of families.

Wie met het terrein vertrouwd omgaat, weet heel goed dat de voorwerpen uit silex die overgebleven zijn, een zeer hoge densiteit bereiken op welbepaalde punten: een blik op het kaartje zal de beste demonstratie hiervan zijn. De bewoonde of bebouwde oppervlakte was over 't algemeen niet zeer uitgestrekt: een vierde hectaar tot een of twee, soms drie Hectaren op zijn maximum.

Hierop volgt dat die woonplaatsen op het kaartje als discontinu verschijnen, alhoewel ze gebeurlijk op weinig afstand van mekaar kunnen gelegen zijn. Een echt station, een echte

woonplaats wordt dus gekenmerkt in onze streek zoals overal elders, door het aanwezig zijn, in de oppervlakkige lagen van de löss- en landbouwgronden, van een zeer hoog aantal bewerkte en wel afgewerkte voorwerpen uit silex, die verspreid liggen tussen een ontelbaar schervenmateriaal (zie ook Hoofdstuk III: Materiaal).

Nu, dat er op lokale schaal, heel veel betrekkingen bestonden tussen buurstammen, wordt afdoend bewezen door twee argumenten:

1) De **verloren voorwerpen** uit silex.

Zoals reeds boven gezegd: In de loop van onze wandelingen vinden we heel dikwijls één, soms meer stukken op plaatsen waar anders niets te bespeuren valt, zo bijv. op een zandweg van Halderbos, in een holleweg, op een akkergrond. Het gaat hier ongetwijfeld over bewerkte voorwerpen die verloren geraakt zijn bij het verplaatsen tussen buurstammen.

Dit was onder meer het geval voor een prachtig gepolijste bijl die we vonden op een wegeltje tussen Kroondaalbos en Essenbeek - Het Kruis (12 april 1943), verder voor een perfecte driehoekvormige pijlpunt in Les Monts - Braine le Château (8 juli 1953) en ook nog voor een meesterstukje van een gesteelde en van weerhaken voorziene pijlpunt op de vlakte van het Krabbos - Buizingen (7 maart 1936) maar buiten de eigenlijke nederzetting (zie plaat 5).

Het spreekt ook vanzelf dat het kaartje met de tot nog toe ontdekte nederzettingen ons maar een zeer onvolledig beeld van de werkelijkheid geeft: we kunnen immers maar alleen materiaal zoeken op akkergronden die regelmatig omgeploegd en door de regen afgespoeld worden, zodat daar alleen de stukken bloot komen. Een feit staat vast: dat er nu nog veel stations moeten bedolven liggen onder weideland, boomgaarden, heide of beboste gedeelten. Dit is het geval in HALDERBOS: het woud viel in 1917-1918 onder kaalkap totaai weg, maar vanaf 1928 werd dit vroeger domein van de HERTOGEN EN PRINSEN VAN ARENBERG terug systematisch door het bosbeheer beplant, zodat dit domein in zijn geheel, met zijn 550 Ha, ons op voorhistorisch gebied schier ongekend blijft.

2) De **holle wegen**.

In een typisch Brabants landschap past een holleweg: Brabant is immers het land van de hollewegen, die een van de grote charmes van de streek uitmaken.

Een holle weg is ongetwijfeld een zeer oude weg. Een holle weg is een neolithische weg.

Steunend op geologische verschijnselen en argumenten, is het inderdaad onbetwistbaar dat een holle weg zijn bestaan te danken heeft aan ANTHROPOGENE FACTOREN. Bedenken we maar even dat de meeste holle wegen loodrecht in-

gesneden zijn op de kam van de vallei, kam die evenwijdig loopt met de waterloop. Op deze algemene regel zijn weinig uitzonderingen aan te halen.

De Neolithieker verbleef hoofdzakelijk op de hoogtepunten (zie Hoofdstuk I en II), waar geen water voorkomt. Bij zijn watervoorziening, of gedurende zijn kleine trektochten van de ene groep naar de andere buurgroep, heeft hij over 't algemeen de kortste weg gekozen, de weg die dus de grootste helling vertoonde. Dit eerste voetspoor had als gevolg het ontstaan, door platlopen van de vegetatie, van een smal wegeltje. De grondlaag die er onder ligt, komt bloot. Nu beginnen de erosieverschijnselen intens te werken: door de regenwaters wordt het los gesteente (op die hoogten: meestal zand uit het Brusseliaan, of leem) geleidelijk los- en weggespoeld naar de lager gelegen delen van het wegeltje. Dit laatste zal nu hoe langer hoe dieper in de grondlagen gaan liggen. Nu komt ook de laterale erosie er tussen; het water spoelt enorm veel materiaal naar beneden. Het erosie-verschijnsel is niet meer te remmen, de weg wordt meer en meer uitgegraven en ingediept. Na enkele eeuwen zijn duizenden kubiekmeter zand of leem verdwenen, weggespoeld, en de holle weg is tot stand gekomen.

Het is een zeer interessante bezigheid, in de streek van Halle, die wegen in situ gaan waar te nemen en te analyseren. Er zijn prachtstukken tussen te vinden: te Essenbeek, naar het Houtveld; te Dworp, op de Solheide en de Meigemheide; te Alseberg; in Halderbos; op het Kapittel. En op het terrein zelf wordt men er best van bewust, hoe al die hollewegen onderling twee neolithische nederzettingen verbinden.

HOOFDSTUK V. BESCHAVINGSPEIL

Als we aan onze neolithische populaties terugdenken, stellen we ons deze heel vaak voor als barbaarse, wilde, ruwe stammen. Die opvatting is heel verkeerd. Onze neolithieker was geen wilde, maar een mens met reeds fel geëvolueerde BESCHAVING, maar vermoedelijk met primitieve KULTUUR - voor zoveel we de beschaving gelijk stellen met technische vooruitgang, en de cultuur met meer intellectuele ontwikkeling en aspiraties.

Een feit in dit verband is onweerlegbaar: er moeten REGELMATIGE EN INTENSE ECONOMISCHE BETREKKINGEN bestaan hebben, gebaseerd op RUILHANDEL, tussen onze neolithieker van de Zennevallei en andere populaties uit Henegouwen, Limburg, Duitsland (de Eifel), Frankrijk, en nog vele andere zoals uit de hierna aangehaalde argumenten zal blijken.

Inderdaad, van de ene kant, ten gunste van een fel gevorderde technische vooruitgang, getuigen de honderden prachtig afgewerkte stenen wapens of werktuigen, waaronder vele echte

meesterstukjes, aangezien het stenen materiaal alleen door andere stenen bewerkt kon worden.

Van de andere kant is het volgend feit van het hoogste belang: *de grondstof die onze neolithieker gebruikte om zijn voorwerpen te fabriceren, is in onze streek niet te vinden*: die grondstof is altijd een IMPORTARTIKEL! en werd in de meeste gevallen van op een afstand van tientallen, ja soms ook honderden kilometer tot in de Zennevallei geïmporteerd om hier ter plaatse bewerkt en afgewerkt te worden.

Als bewijs hiertoe, geven we hierna de volledige lijst van al de gesteenten, met herkomst ervan, die gediend hebben om het materiaal klaar te krijgen:

- 1) SILEX VAN SPIENNES (Henegouwen) licht bleekgrijs van kleur, een der meest voorkomende grondstoffen, gemakkelijk te bewerken door percussie, wegens zijn zeer regelmatige splijtvlakken. Deze silex werd reeds in het Neolithicum uit onderaardse krijtmijnen gewonnen die in 1868 door BRIART, CORNET en HOUZEAU DE LEHAIE beschreven werden (zie Bibliografie).
Afstand Halle-Spiennes: 40 km in vogelvlucht.
- 2) SILEX VAN OBOURG (Henegouwen), zwart tot pikzwart van kleur, ook een zeer veel gebruikt materiaal, met zeer mooie splijtvlakken. Die silexblokken bevinden zich onder vorm van dikke klompen (ongeveer 1 tot verschillende dm³) in de krijtlagen van het Senoon; hetzelfde voor de grijze silex van Spiennes.
Afstand Halle - Obourg: 35 km in vogelvlucht.
- 3) SILEX VAN ANDERE HERKOMST, niet altijd duidelijk te bepalen, ongetwijfeld ook uit de krijtlagen van het Secundair, vermoedelijk uit het land van Herve, Maastricht, Visé, Valkenburg.
- 4) SILEX UIT GRAND PRESSIGNY (Departement Indre et Loire, Frankrijk). Een zeldzaam importartikel; enkele stukken liggen hier en daar verspreid tussen de andere.
Afstand Halle - Grand Pressigny: 500 km in vogelvlucht.
- 5) GELUSTREERDE ZANDSTEEN uit het Tertiair, vermoedelijk het Eoceen. Herkomst niet zeer duidelijk, maar waarschijnlijk uit het Brusseliaan van de omgeving
- 6) ZWARTE PHTANIET uit het Cambrium van Ottignies: enkele zeldzame stukken: bv. een bijl (Dworp, Vroenenbos), en een tweede bijl van klein formaat (Bos van Halle, Kampendael). Afstand Halle - Ottignies: 25 km in vogelvlucht.
- 7) KWARTSIET UIT HET CAMBRIUM van Buizingen en Dworp - Alsemberg: enkele zeldzame stukken.
- 8) GROENE PHYLLADE en ARKOSE uit het Cambrium van Lembeek en Halle: enkele slijpstenen van klein formaat, ook een cilindervormige wrijfsteen.
- 9) Verschillende ERUPTIEVE GESTEENTEN waarvan de herkomst niet gemakkelijk te determineren valt. Naar alle waar-

schijnlijkheid nochtans komt het EIFELGEBERGTE het best in aanmerking. Die stukken zijn heel weinig in getal. Afstand Halle - Eifel: ongeveer 200 km in vogelvlucht.

SAMENVATTEND: In algemene regel, is de grondstof tot het fabriceren van de stenen wapens en voorwerpen, steeds een importartikel geweest, soms vanuit ver afgelegen streken naar de Zennevallei getransporteerd. Onder drie verschillende vormen kwam die grondstof hier toe:

- 1) ofwel onder vorm van **nuclei**, dit zijn dikke, amorfe klompen zoals ze uit de krijtlagen te voorschijn komen.
- 2) ofwel onder vorm van **niet afgewerkte stukken**. Het gaat hier meestal over bijlen die te Spiennes de grove vorm van de bijl kregen, ter plaatse, en dan naar hier vervoerd, om zo de te transporteren massa aanzienlijk van gewicht te doen afnemen. Het aantal niet afgewerkte, maar alleen beslagen krabbers is vrij groot (o.m. te Essenbeek en Smeerhout) - het aantal bijlen minder.
- 3) ofwel wordt er ook aangenomen dat enkele bijltjes van vreemd gesteente, **volledig afgewerkt** ingevoerd werden.

Dat nochtans het **lokaal aanwezig gesteente** in sommige weinige gevallen toch wel benuttigd werd, wordt door een paar zeldzame uitzonderingen duidelijk gemaakt. Op de MEIGEMHEIDE en op de KINSPUT (Lembeek), waar de populaties op en middenin de keien en het grint van het Plateauterras of Hoogterras van de Zenne geleefd hebben, konden we een klein aantal stukken van autochtone keien verzamelen die heel kunstig bewerkt en geretoucheerd werden, op dezelfde manier en volgens dezelfde techniek dan wat in de traditie lag voor het bewerken van de silex.

De hoofdreden voor dewelke dat lokaal materiaal nooit of slechts bij uitzondering door de hand van de neolithische technicus aangenomen en bewerkt werd, is heel duidelijk: de keien van die terrassen, soms groot van formaat, zijn amorf, verbrokken gemakkelijk en vertonen schier nooit die kostbare regelmatige slijtvlakken die de waarde van de echte silex uitmaken - alhoewel die keien opgebouwd zijn uit Agaat of Calcedoon, dus in hoofdzaak ook Siliciumhydride zoals de silex zelf.

Buiten die duidelijke sporen van bewerking op het keienmateriaal van de Meigemheide en de Kinsput, zijn hier en daar schuchtere, alleenstaande pogingen waar te nemen tot gebruik van lokaal aanwezig materiaal: zo bevindt zich bv. in de verzameling een heel mooie KRABBER, van grote afmetingen, uit wit BERGKRISTAL van het Cambrium van Halderbos (kwartsiet, zuiver wit). Het stuk kon nochtans niet perfect afgewerkt worden terwille van de dooreengekristalliseerde kwarskristallen, die alle brede slijtvlakken uit de weg ruimen - (krabber gevonden op het Krabbos - Dworp, augustus 1960) - ook een mooie PIJLPUNT uit hetzelfde BERGKRISTAL bleef voor dezelfde reden slechts als ruw bewerkte schets te vinden.

HOOFDSTUK VI: FAUNA, FLORA EN KLIMAAT

Steunend op pollenanalytische onderzoeken, wordt door iedereen thans aangenomen dat het klimaat van West-Europa, dus ook van ons land, een SUBBOREAAL karakter vertoont vanaf 3000 vóór Christus: dit betekent droger dan in het voorafgaande Atlanticum (mededeling van Dr. R. VANHOORNE).

De boreale boomsoorten: *Pinus* (den) en *Quercus* (eik), evenals de atlantische boomsoorten: *Tilia* (linde), *Ulmus* (olm), deze laatste met een meer thermophile inslag, zijn reeds lang in onze streek gevestigd. De *Betulus* (berk) nog vroeger, vermits de berk een van de eerste «koude» bomen was die, door immigratie, de toendra van het Postwürm en postglaciair komen bevolken is.

Er wordt ook aangenomen dat het begin van het Neolithicum rond 2600 vóór Christus mag gesitueerd worden. *Botanisch gesproken, ziet de Zennestreek er dus zó uit: EEN GESLOTEN BOS*, waarin de hoger vermelde soorten, plus de *Corylus* (Hazel) voorkomen. De immigratie van de *Fagus* (beuk) zal maar later gebeuren (en dan nog wel in Hoog België): in 't begin van de actuele periode, het SUBATLANTICUM dat rond het begin van onze tijdrekening moet geplaatst worden (Dr. R. VANHOORNE).

Onze neolithische landbouwer kweekte, buiten het vlas, ook vier graangewassen: *Triticum monococcum* (eenkoorn, een soort spelt); *Triticum dicoccum* (emmer); *Triticum vulgare* (tarwe) en *Triticum compactum* (dwergtarwe). Rond zijn woningen waren ook te vinden: *Papaver*, voor de olie; *Pisum sativum* (erwtjes); *Valerianella* (veldsla); *Lens esculenta* (bonen); *Daucus carota* (peeen); *Pastinaca Sativa* (Pastinaak).

Voor de hier behandelde streek is er een merkwaardig botanisch en phytosociologisch verschijnsel aan te halen, dat het gevolg geweest is van de werking van onze neolithieker: ik bedoel het *aanzienlijk uitbreiden van de heidelandschappen*.

In een gesloten woud zoals het bij ons bestond rond de jaren 3000 vóór Christus, zijn zeer uitgebreide heidegebieden uitgesloten. Zonder tussenkomst van de mens komen ze alleen tot stand na natuurlijke bosbranden; phytosociologisch zijn voor die stelling voldoende bewijzen aan te halen.

Uit het onderzoek van Podsolhorizonten in de streek, is gebleken dat de geweldige uitbreiding van de Heide in het Neolithicum te situeren is: *de Heide ontstaat onder ANTHROPOGE-NE invloed, op braakliggende gronden na ontbossen*.

Inderdaad, we weten thans met zekerheid dat de sociale en economische politiek van onze neolithieker er als volgt uitzag: een populatie, een kleine stam, een familie, komen zich vestigen op een perceel dat gunstig geschat wordt op gebied Læss en landbouw. Dat perceel is bebost. Het bos wordt uitgerooid en omgezet in landbouwgrond, in akkers. Hoe dat ontbossen precies

gebeurde, weten we nu ook op een nauwkeurige manier door de studies op het terrein, en de proeven uitgevoerd door twee deense archeologen: JORGENS TROELS en SVEND JORGENSEN in Denemarken, van 1952 tot 1954. Hierover meer uitweiden gaat nochtans buiten de grenzen van deze beknopte studie.

Na een bepaald aantal jaren (ongeveer 50 jaar) wordt de akkergrond zo arm aan minerale bestanddelen (er is inderdaad geen kwestie van kunstbemesting!), dat de groep of de familie zich in de onmiddellijke buurt gaat vestigen, soms op zeer weinig afstand: laat ons maar even nagaan hoe dicht de streek van Halle, op de oosterkam van de Zennevallei, met neolithische nederzettingen bezaaid is (zie nogmaals kaart, en Hoofdstuk I). En de tribale organisatie is zo gericht, dat een nieuwe strook bos gekoloniseerd wordt.

Maar het verlaten perceel (zoals vroeger gezegd, ongeveer een halve Ha tot 2 Ha groot), wordt nu braakland, waarop, na een hele phytosociologische successie, de heide overheersend wordt; *het grazen van de SCHAPEN* (die de neolithieker als huisdier bezat) is daarbij een factor die het ontwikkelen en het uitbreiden van de heide associaties in een hoog tempo doet versnellen. Een feit kan met zekerheid vastgesteld worden: er bestaat ongetwijfeld een relatie in de streek van Halle tussen het groot uitbreiden van de heidelandschappen (wel te verstaan, op gunstige zure bodem met laag PH), en de *anthropogene invloed van de talrijke neolithische populaties*.

Als huisdieren leefden rond onze neolithische woningen: SCHAPEN, GEITEN, VARKENS, KOEIEN (weinig). Kleine honden zijn maar later verschenen (eerst omstreeks 2000 vóór Christus).

De in het wild levende Fauna verschilde in 't geheel niet van de actuele, behalve dat er enkele soorten dienen bijgevoegd te worden, die thans uit West-Europa verdwenen zijn, na uitroeien door de mens: LYNX, BEVER, WOLF.

Grote zoogdieren, die als jachtwild door de neolithieker achtervolgd werden, zijn blijven bestaan tot in het Romeins tijdperk, ja zelfs nog later. Dit is het geval voor de **Urus** en de **Eland**.

Het is wel interessant in de COMMENTARII DE BELLO GALLICO, te herlezen hoe *Julius Caesar* deze wilde dieren beschreven heeft wanneer hij de grote wouden: de SILVA HERCYNICA en de SILVA ARDUENNA uit Gallië nauwkeurig schildert (Liber VI, 25-28): De **Eland**: «*Sunt item quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus...*».

De **Urus** = *Bos primigenius* = Oeros = Auerochs: «*Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo intra elephantos, specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum est et magna velocitas, et neque homini, neque ferae, quam conspexerunt, parcunt...*».

Rendier en Eland hebben ons verlaten en zijn door migratie naar het Noorden gedreven. De **Urus** is nog lang blijven bestaan in de wouden van West- en Midden-Europa; dikwijls wordt het dier aangehaald in middeleeuwse teksten (Karel de Grote). In West-Europa en Duitsland werd 't dier reeds omstreeks de jaren 1100 uitgeroeid. Het laatste individu zou in 1627 in Oost-Pruisen of Polen gedood geweest zijn. In de voorhistorische tijden strekte het areaal van de Urus zich uit over heel Europa, Noord Afrika, en West- en Midden Azië. Van in het Neolithicum werden talrijke individus door de mens in verpleging genomen, en kwam sedert die tijden, geleidelijk, in onze huidige veestapel, het Rund tot stand. Van de Urus bestaat er een heel treffende, oude gravure, die in een antiquariaat te AUGSBURG teruggevonden werd.

Van neolithische hutten is er rond Halle nooit het minste spoor teruggevonden geweest. Alleen in station nr. 5 werd er, op 20 cm diepte, een cirkelvormige kom ontdekt, zeer regelmatig afgezet, op de peripherie, met grove zandsteenblokken uit het Brusseliaan (Eoceen). Middenin werden de spinschijf (zie plaat nr. 6) en enkele silexscherven, met een maalsteen en ondeteer mineerbare poterieafval gevonden (station nr. 5: Halle-Essenbeek-Maasdalbos).

HOOFDSTUK VII: CHRONOLOGIE VAN HET NEOLITHICUM VAN DE ZENNEVALLEI

Ter verduidelijking van de hierna aangesneden bespreking, laten we een nauwkeurig gedateerde tabel volgen die in de grote trekken de chronologie van de Belgische praehistorie (Neolithicum) weergeeft. De jaartallen zijn natuurlijk vóór Christus te lezen, en de tabel van onder naar boven:

58- 54	Julius Caesar: Verovering door de Romeinen
450- 57	en nog later: ijzer: LA TENE
800- 450	ijzer: HALLSTADT
1600- 800	Bronstijd.
1900-1600	Laat Neolithicum Bekerkulturen en Megalietbouwers Seine-Oise-Marnekultuur. Strijdhammers.
2300-1900	Midden Neolithicum Silexmijnen van SPIENNES. Veehoe ders en Mijnwerkers. Het MICHELSBERG volk.
2600-2300	Vroeg Neolithicum

Bandceramiek: OMALIEN
Landbouwers der Læssgronden.
Het OMALvolk.

vóór 2600 **MESOLITHISCHE** jagers- en vissersgroepen.

Uit al het materiaal, dat in deze studie behandeld wordt, zijn duizenden stukken onderzocht geweest:

- a) afgewerkte voorwerpen, soms heel mooi gaaf, maar ook zeer veel gebroken;
- b) afval- en schervenmateriaal.

De juiste en nauwkeurige datering van dit materiaal steit een zwaar probleem, waaruit de conclusies niet zeer duidelijk met absolute zekerheid te halen zijn. Er is reeds gezegd geweest dat een dateren in absolute jaartallen, buiten beschouwing blijft (zie Hoofdstuk III). Er blijven dus alleen archeologische documenten en argumenten in de schaal te werpen: het nagaan en vergelijken van de constanten in de vorm, bewerking, species, grondstof, percentage, frequentie, van het overgebleven silex-materiaal. Deze studie is zeer complex, en kan niet doorgevoerd worden zonder probabilmteitsmarge, en zonder dat ze hier en daar met een ernstig vraagteken moet bestempeld worden.

Inderdaad, een nauwkeurig onderzoek van het materiaal dat rond Halle gevonden werd, laat duidelijk blijken *dat het niet gaat om een enkele zuivere homogene, dezelfde voorhistorische kultuur*. Zonder zich bloot te stellen aan vergissingen, mag men toch volgende punten aannemen:

- 1) De grootste massa van het materiaal draagt wel duidelijk de stempel van het **MICHELSBERG**volk. Deze industrie heeft zich bij ons overwegend gevestigd en ontwikkeld. De Silexmijnen van **Spiennes** waren toen (— 2300 tot — 1900) in de bloeiperiode van hun exploitatie, en exporteerden de kostbare grauwe silex in een groot deel van de neolithische levens- en invloedssfeer, in 't bijzonder bij ons, in de Zennevallei.

«Spiennes est la métropole de la civilisation de Michelsberg: néolithique de tradition campignienne» (L.R. NOUGIER, *Géographie humaine préhistorique*, blz. 234).

- 2) Van invloed en uit het OMALIEN zoals het te Omal zelf waar te nemen is, mag weinig aangenomen worden, maar sommige (niet al te talrijke) stukken gelijken wel op de aard van het CAMPIGNIEN, dat op het einde van het Midden Neolithicum lokaal verschenen is.
- 3) Dat de tradities van het Michelsbergvolk door de stammen van de Zennevallei tot in het laat Neolithicum, tot aan de grens of ja zelfs tot in de Bronstijd zijn blijven voortbestaan, daarvan getuigen de prachtig afgewerkte gesteelde en van weerhaken voorziene pijlpunten, en meer nog de heel mooie

strijdhamer die op Krabbos gevonden werd (zie plaatjes 3 en 5).

- 4) Van de andere kant mag men ook niet ontkennen dat het facies van veel kleine microlieten de sporen van Mesolithische laat staan van laat mesolithische tradities dragen.

Om aan te sluiten bij de conclusies van Hoofdstuk III: De grootste moeilijkheid bij een proeve van archeologisch dateren van ons materiaal ligt hierin: dit materiaal ligt NIET GESTRATIFIEERD, maar wel in eenzelfde oppervlakkig niveau, dooreen verspreid, geschud en gemengd. Er is dus geen sprake van een SUPERPOSITIE in de grondlagen, voor die opeenvolgende voorhistorische industries. Oudere en jongere stukken bevinden zich onder vorm van een jammerlijk mengsel in en op het bovenste uitwendige bodemlaagje. We kunnen dus alleen met een JUXTAPOSITIE van die stukken rekening houden - wat het situeren ervan in de tijd erg verzwaart.

SAMENVATTEND: *het voorhistorisch materiaal uit de streek van Halle behoort niet tot een en dezelfde zuivere wel omschreven kultuur. Het vertoont alle kenmerken van het **Midden Neolithicum** (ongeveer 2300-1900 v. Chr.), maar van de ene kant verjongd door laat Neolithische elementen (1900-1600) of zelf door infiltraties uit de bronstijd (1600-800), van de andere kant gemerkt door heel duidelijke, oudere, vermoedelijk mesolithische traditie en inslag.*

HOOFDSTUK VIII: WAT IS HET LOT GEWEEST VAN ONZE NEOLITHIEKER VAN DE ZENNEVALLEI ?

Het kaartje maakt duidelijk:

- 1) dat er op de beperkte onderzochte gebieden, en op die merkwaardig kleine oppervlakte, heel veel wel gescheiden neolithische populaties geleefd hebben.
- 2) dat de densiteit van die populaties in de streek dus heel hoog mag genoemd worden. Hier valt ook rekening te houden met het feit dat we slechts konden onderzoeken wat in ons bereik lag. Heel veel nederzettingen zijn ons in de bestudeerde streek ongekend en ontoegankelijk gebleven (bossen, weiden, braakland), waar de industries overdekt zijn door plantengroei.

Over een schatting van de Neolithische populatie geeft L.R. NOUGIER wel aanduidingen (*Géographie humaine préhistorique*, blz. 223-239).

Maar deze tellingen blijven erg hypothetisch.

Voor onze streek zijn de uitbreidingen van de neolithische stammen volgens twee criteria te beoordelen:

- 1) ofwel NOMADISME geconditioneerd en opgelegd door het opzoeken van nieuwe dichtbij gelegen laëssvelden (zie hoofdstuk VI).
- 2) ofwel ECHTE EXPANSIE van families en kleine stammen.

Sommige constataties zouden kunnen laten veronderstellen dat een senescentie of een uitroeien lokaal tot stand kwam:

- 1) In sommige stations is geen enkel gaaf bijl te vinden, alleen gebroken bijlen, heel veel splinters of scherven van bijlen, die achteraf opnieuw gebruikt werden tot andere doeleinden. Dit is het geval in station nr. 11: Buizingen - Smeerhout.
- 2) op de Meigemheide werden als bijlen alleen halve gepolijste bijlen gevonden, die verder gebruikt werden als kloppers.
- 3) Enorm veel stukken, in station nr. 6: Halle - Essenbeek - Houtveld, dragen een dicht netwerk van dunne barsten: «*Silex craquelés par le feu*», noemde A. RUTOT zulke stukken.

Voor wat de praehistorie van onze streek uit de Zennevallei betreft, hebben we af te rekenen met een feit: inzake materiaal of documenten staan we vóór EEN ENORM HIAAT, EEN GEWELDIGE GLEUF: *tussen het laat Neolithicum en de Verovering door de Romeinen, dus tussen 1600 vóór Christus en ongeveer onze tijdrekening (in feite tot rond 200 na Christus)*, bezitten we **geen enkel** archeologisch document, en tasten we volop in het duister. We weten dus niets, noch over de bronstijd (— 1600 tot — 800), noch over de ijzerperiode (— 800 tot Christus, en zelf later).

Vermoedelijk is onze neolithieker nog rustig blijven voortleven en silex bewerken, midden in die geweldige technische revolutie die het ontdekken van de metalen meebracht. Die stelling schijnt en klinkt vreemd, maar ze mag toch steunen op een paar argumenten:

- 1) Er bestaan GEMENGDE KULTUREN, dus industries die in volle brons- of ijzerperiode nog steeds silex als grondstof gebruikten. Het is verkeerd, te denken dat de silex zo maar plots en brutaal buiten gebruik gevallen is, om uitsluitend door brons of ijzer vervangen te worden! Trouwens de vormen van de pijlpunt, de lanspunt, de bijl, de hamer, zijn in de Hallstadt en La Tène perioden, van de homologe silexwapens gecopieerd geworden.
- 2) Bedenken we maar even dat er nu nog, in 1960, midden in die kolossale tijden waarin de techniek van de mens, atoomkernen breekt en een onmetelijke energie vrijmaakt, dat ER NU NOG STAMMEN IN HET NEOLITHICUM LEVEN, JA ZELFS IN HET PALEOLITHICUM, stammen die nog nooit een stukje metaal gezien hebben: Sommige groepen uit de Ituri, uit Tasmanië (alhoewel grotendeels uitgeroeid), uit Australië, op Borneo en Nieuw Guïnea, uit het bekken van de Amazone (2). Die populaties zijn trouwens voor de prehistorische wetenschappen van de hoogste prijs, en moeten

(2) Zie bv. MARCELLIN BOULE, *Les hommes fossiles*, 1946³, blz. 430-432.

gaaf in hun leven en zeden en gemeenschappen beschermd worden en bewaard blijven. *Ze leren ons immers in 1960 dezelfde onveranderde neolithische procédés en techniek, als die welke bij onze neolithiekers van kracht waren, ongeveer 4 à 5000 jaar geleden.* De vergelijkende ethnologie is immers een onschatbare bron om ons toe te lichten hoe onze neolithiekers hun materiaal gebruikt hebben.

Op de vraag: Waar is onze neolithieker uit de Zennevallei naartoe? hebben we geen antwoord, of hoogst waarschijnlijk toch: hij is nergens naartoe vertrokken of gedreven geweest, maar alleen nog zeer lange tijd gebleven waar hij was en leefde: op het plateauterras en het Hoogterras van de Zennevallei. Met niets anders dan gissingen kunnen we ons tevreden stellen: zoals de Neolithieker zelf uit het oosten opgerukt en opgeschoven is naar ons Westen, langs Donau, Neckar, Main, Rijn, Maas en Schelde, zo ook is hij op zijn beurt misschien lokaal verdwenen, maar met meer waarschijnlijkheid geassimileerd, opgenomen en versmolten geworden door en met de KELTEN of Pre-Kelten die ons rond — 800 in het Westen de technische revolutie van het ijzer leerden kennen.

En dan begint de dageraad van de Historie: de **Keltische golven** komen geleidelijk van oost naar west over: Rond — 250 vallen de Treviri de Gaume binnen. Rond — 175: inval van de Belgae in Henegouwen en Brabant. Rond — 100 vestigen de Aduaruci zich in de streek van Samber en Maas.

Zo was de toestand toen in 58-54 de grote veroveraar JULIUS CAESAR, in de GALLIA CELTICA verscheen: «*Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur*». De **Romanisatie** bracht ons, terzelfdertijd, en de PAX ROMANA, én de GALLIA DEVICTA. Hier sluit onze geschiedenis aan bij de 7 boeken van de *Commentarii DE BELLO GALLICO*, die de eerste geschreven bron voor de historicus betekenen.

SLOTBESCHOUWINGEN

Les populations rurales néolithiques vécurent pendant les premiers siècles du métal, Bronze ou même Fer. Elles vécurent sur place, et, après avoir connu, subi la **Néolithisation**, elles conquirent, subirent la **Celtisation**. Ces mêmes populations rurales étaient encore et restent profondément enracinées lors de la **Romanisation**, toute superficielle d'ailleurs, dans le milieu rural. (L.R. NOUGIER, *Géographie humaine préhistorique*, p. 223).

Les paysans **néolithiques** avaient défriché et commencé à déboiser. Ils avaient «fait de la terre». Ils avaient atteint un état de civilisation qui n'était pas inférieur à celui des Celtes de la même époque. Ils vivaient par petits groupes attachés chacun à son coin de terre et sans cohésion entre eux. Ces tribus minus-

cules continuèrent leur vie durant l'ère des **invasions Celtiques**. Nous les retrouvons à l'**époque romaine**. Là où les Celtes n'arrivèrent que tardivement, ces tribus poursuivirent leur existence durant tout l'Age du Bronze et une partie de celui du Fer. Ailleurs, elles se soumirent et se fondirent avec les nouveaux venus. En bien des provinces, les autochtones durent rester les plus nombreux (ALBERT GRENIER, *La Gaule Celtique*, p. 32).

J. VAN SCHEPDAEL

BIBLIOGRAFIE

- BRIART A., CORNET F., HOUZEAU DE LEHAIE A.: Sur l'âge de la pierre polie et les exploitations préhistoriques de silex dans la Province de Hainaut: découvertes à Spiennes en 1867.
Congrès Internat. Anthropol. Archéol. Préhistoire: 6, Bruxelles 1872, p. 279-299.
- BREUER J., Recherches à Spiennes.
Bull. Mus. Roy. Art et Histoire, 1930, p. 87-88.
- CUMONT, GEORGES, Stations néolithiques de Verrewinckel et Rhode St.-Genèse, découvertes en 1885.
Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, Tome XI, 1892-93, p. 120-163.
Geeft kaart en platen. Te St.-Genesius-Rode werden 3591 bewerkte stukken gevonden en beschreven.
- CUMONT, GEORGES, Utilisation du Phtanite Cambrien des environs d'Ottignies par l'homme préhistorique.
Bull. Soc. Anthropol. Bruxelles, Tome XVI, 1897-98, p. 265-271.
- CUMONT, GEORGES, Station néolithique de Tourneppe (Brabant) au lieu dit Meygemheyde.
Bull. Soc. Anthropol. Bruxelles, Tome XVII, 1898-99, p. 222-227.
Cumont vond er 221 bewerkte stukken.
- CUMONT, GEORGES, Emploi du grès Cambrien (quartzites) de la région de Tourneppe par l'homme néolithique de Rhode St.-Genèse.
Bull. Soc. Anthropol. Bruxelles, Tome XVIII, 1899-1900, p. CVIII.
- CUMONT, GEORGES, Présentation de pièces en silex du Grand Pressigny, trouvées à Rhode St.-Genèse.
Bull. Soc. Anthropol. Bruxelles, Tome XIX, 1900-1901, p. LXVIII.
- CUMONT, GEORGES, Topographie de quelques stations néolithiques des provinces de Brabant, de Hainaut et de Namur.
Mémoires Soc. Anthropol. Bruxelles, Tome XIX, 1900-1901.

- Mémoire n° 5: 9 pages.
Vondsten te Ittre, Le Sart, Bois d'Apecheau, Bruyère.
- CUMONT, GEORGES, Une prétendue station néolithique dans le Bois de HAL.
Bull. Soc. Anthropol. Bruxelles, Tome XXXVI, 1921, p. 248-250.
- CUMONT, GEORGES, Découverte d'antiquités romaines et Gallo-Romaines à Castre.
Annales Soc. Archéologie Bruxelles, Tome XVIII, 1904.
- Dr. S.J. DE LAET, en Dr. W. GLASBERGEN, De voorgeschiedenis der Lage Landen, 221 blz., 72 fig. en 48 platen. Brussel 1959.
- DE LOE A., La Belgique ancienne, vol. I, 1928, p. 184 et suivantes.
- DE PAUW L., et VAN OVERLOOP E.: L'atelier de Spiennes, *Bull. Soc. Anthropol. Bruxelles*, Tome IV, 1885-86, p. 62-63.
- DE PAUW L., Un puits préhistorique de l'exploitation de silex à Spiennes.
Bull. Soc. Anthropol. Bruxelles, Tome IV, 1885-86, p. 83-
- GRAFF, Yvan, Ontdekkingen van Gallo-Romeinse overblijfselen (IIe en IIIe eeuw) te Lot (Brabant).
Eigen Schoon en De Brabander, Jaargang XLIII, 1960, blz. 413-438.
- Dr. M.E. MARIEN, Oud België: van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar, 528 blz. en 398 illustraties. Antwerpen, De Sikkel, 1952.
- MERTENS J., Les routes romaines de la Belgique, 44 p., 27 fig. et 1 carte. *Revue Industrie*, 10 octobre 1955.
- NOUGIER L.R., Géographie humaine préhistorique, 325 pages, 105 illustrations et 16 planches. Paris, Gallimard 1959.
- SACCASYN-DELLA SANTA, La Belgique préhistorique, 102 pages avec figures, Bruxelles 1946.
- VAN DE POEL B., Tableau d'ensemble de l'ère quartenaire en Belgique, *Parcs Nationaux*, Vol. XIV, 1959.
- Dr. R. VANHOORNE, Evolutie van het landschap in België van het Pliocéen af, tot de Romeinse tijd.
Meded. Belg. Verenig. Leraren Biologie, 1961.
- VAN SCHEPDAEL J., Esquisse raisonnée de la géologie, paléontologie et préhistoire des environs de HAL (Brabant), 1932.
- WALSCHOT L., De Pleistocene grintlagen in de Zennevallei, *Natuurwetenschappelijk Tijdschrift*, 1961, blz. 45-61.

Brouwerijen en Brouwers van Oud-Brussel

(Vervolg van blz. 111, jg. 1961.)

HET RADERKEN

«*Het Raederken* op de Waelsche plaets» (1661); - «een brouwerij gen. *het Raedeken* gestaen op de Waelsche *plaetse*» (1680). De naam van de brouwerij wordt ook *het Reeken* geschreven (1656, 1661); wat misschien wel de oorspronkelijke benaming is.

De Waalse plaats, sinds lang verdwenen, lag ongeveer daar waar de Huidevettersstraat de Zuidlaan kruist.

De brouwerij was in 1661 eigendom van *Marie Goedenaert*, weduwe van *Jan Arijs* (168). In 1684 bezat Jw. *Cathelijne Heymans* een half paart in deze brouwerij, paart dat zij verkocht aan Sr. *Joannes Jacobs*, oud-burgemeester uit de «naties», Brussel (169). In 1714 verkopen de erfgenamen van *Peter Willems* (× *Marie van Meerstraeten*), de brouwerij aan *Judocus van der Schueren* en *Marie-Anne Tons*, zijn vrouw.

BROUWERS: *Arnoldus van Rossem* (1661); *Judocus van der Schueren* (1714).

Arijs en **Heymans** - zie onder «den Eenhoren». *Cathelijne Heymans* is wellicht een dochter van *Marie Goedenaert* en haar tweede man, *Guillam Heymans*.

Vander Schueren, zie onder «den Gecroonden Leeuw».

van Rossem

Joos van Rossem (q 1663), × *Anna Loetsman* of *Lothsman*, was vader van *Arnault van Rossem*, mr.-brouwer, × *Marie de Vieeschbouder* (cit. 1663).

HET REEPKEN

«*Het Reepken* in het Waermoesbroeck, tegenover Sint-Laureysgasthuys» (1679).

Was in 1679, 1681, eigendom van Sr. *Laureys Broeckmans*, «raed en rekenmeester der stad Brussel».

BROUWERS: *Guillam Kerckhoven* (1624); *Augustijn Vleminckx* (1670); *Alexander Milliarex* (1679); *Peter Heyvaert* (1681).

Milliarex (wordt ook *Milares* geschreven).

Sr. *Jan Milliarex* (die een broeder had, *Abrabam Luzon Milliarex* «capitein te peerden», had volgende kinderen: 1. *Clara-Marie*, × *Arnout Cruesens*; 2. *Anna-Theresia*, × *Philip van Eyck*, procureur; 3. *Jacobus-Albert*, meester-brouwer, × *Anna Cruesens*, weduwe van Mr. *Joos van den Hove* (cit. 1672); 4. *Alexander*, meester-brouwer, vermeld (1672) als schoonzoon van *Geertruyde Haeck*, weduwe van *Adriaen van der Sande* (170).

(168) Not. Fr. de Fraye, 1661.

(169) Not. Halfbunder, 1684.

(170) Not. Ledineur, 1668.

Heyvaert

Peter Heyvaert, mr. brouwer, × *Cath. 't Kint* (cit. 1698). Deze *Cath. 't Kint* (wij kennen haar ouders niet) was zuster van *Joanna 't Kint*, (× *Hendrik van den Hove*, van Sint-Amands) en van *Marie 't Kint*, (× *Michiel van den Moortel*, ook van Sint-Amands). *Peter Heyvaert* kan een zoon zijn van *Joannes Heyvaert*, mr. brouwer te Brussel en *Barbara Walraevens*, d. *Carel*.

DEN REUZE

«Een gelege op de Peynsmerckt oft Schoenbeke.... paelende aen de brouwerije *den Reuse*» (1693).

De brouwerij was eigendom van Sr. *Gillis de Becker*, in 1652; in 1659 van de kinderen van *Elisabeth de Becker*, gehuwd hebbende *Peeter Macharis*; in 1683 behoorde zij aan Jw. *Isabelle Macharis*, begijn, en haar ongehuwde broeder, *Jan-Baptist*.

BROUWERS: *Martinus van den Nesse* (1659-1665); *Joos 't Sas* × *Kathelijne Kieckens* (1670, 1680); *Melchior Lodewijcx* (na 1680).

de Becker

I. JAN DE BECKER huwde *Cathelijne Mespelaer* of *Mespelteren*. Zij wonnen volgende kinderen:

1. *Jan*, volgt onder II; 2. *Gillis*, volgt onder IIbis; 3. *Elisabeth*, × *Viglius van Cutsem*; 4. *Hendrik* (meiss. 1670).

II. JAN DE BECKER «de jonghe», q. 1645, × *Marie van Cutsem*, wed. *Willm Halleman*s (cit. Anderlecht, 1620). Zij waren ouders van:

1. *Franchoys*, q. 1645, × *Marie Halleman*s, waarvan de enige dochter, × *Nicolaes Verheyeweghe*, pachter te Neerpede; - 2. *Elisabeth* × *Meester Roeland Heyde* (of *Adé*); - 3. *Anna* × *Hendrik Verheyeweghe* (171).

IIbis. *GILLIS de Becker*, waarschijnlijk meester-brouwer in «de Reus», te Brussel; - × *Marie de Wit*. Deze waren ouders van:

1. *Cathelijne* × *Jan Sophie* (z. Jans); - 2. *Elisabeth*, ° Brussel (Sint-Niklaas) × *Peeter Macharis*; - 3. *Geertruyde*, ° ib. 1622; - 4. *Joannes*, ib. 1625; - 4. *Judocus*, ° ib. 1624.

Macharis, zie onder «Oistenrijck».

van den Nesse, zie onder «Gulden Horen».

't Sas, zie onder «Gulden Haen».

ROODENBORGH

borgh» (1730).

DEN ROODEN LEEUW

«Een camme bij de nieuwe vischmerckt, geh. *den Rooden Leeuw*» (1698); - «op de Vischmerckt tussen *den Rooden Leeuw* ende de brouwerije *Portugael*» (1701); - «*den Rooden Leeuw* ontrent de Vischmerckt, hiervorens geweest zijnde eene brouwerije» (172).

De brouwerij bezat in 1691, volgende «obligatie van herbergen»: «Sint-Jacob bij den Wollendriesch thoren; Sint-Marten, tot *Elsene*; in den Hertesock (artisjok?) buyten de *Coudenberg*»

(171) Not. G. van der Borcht, 1645.

(172) ESB, 1950, blz. 314.

sche poort; in den Rooden Leeuw in de Verversstraet; in 't Wit peert op den Anderlechtschen steenweg; in 't Swert peert bij den Bijstand; int Cruys bij de Waelsche plaetse; in Sint-Peeter op de hooghstraet; in 't Gulden Vlies bij de Brigitten; het Lieve Vrouwen in 't Simmestraetken; Tusschen dagh ende nacht, in Sint Annapoort; in den Luypaertkelder op den Cantersteen; in 't Vlies bij de Muyle(?); in de Vijffsterren bij de Miniemen; in den Boerendans bij Onse Lieve Vrouw ten Sneeuw; int Casteel van Antwerpen in de corte Ridderstraet» (173).

De brouwerij behoorde toe, in 1698, aan Jonker *Franchoyx du Mont* «colonel van peerden»; in 1727, aan Hr. *Henricus van Cutsem*, priester.

BROUWERS: *Tobias Crockaert* (1643, 1657, 1660); *Carel Walraevens* (1670); na hem zijn weduwe, *Jacquemijne van Malder*; *Leenaert Snellinckx* (1694).

Crockaert

I. TOBIAS CROCKAERT, pachter te Leeuw; q. 1629; - × *Lucia Sammels*. Zij waren ouders o.a. van:

II. TOBIAS CROCKAERT «de oude», pachter op 't Hof ter Vleest, te Anderlecht; q. 1675; - × *Marie Verheyleweghen*. Uit dit huwelijk werden geboren:

1. *Hendrik*, pachter te Molenbeek, q. 1668; - × *Marie van der Smiden* (d. *Gillis*); - 2. *Cathelijne* × *Joos Schoonjans*; - 3. *Anna* × *Peter van Cutsem*, burger Brussel; - 4. *Magdalena* × *Jan Broeckmans*, mr.-brouwer in «Plattensteen», Brussel; - 5. *Tobias*, volgt onder III.

III. TOBIAS CROCKAERT, «de jonge»; mr.-brouwer te Brussel in «den Rooden Leeuw» (1643, 1660); - × *Anna Pipenpoy* (d. *Zeger en Joanna van Cutsem*). Zij waren ouders van:

1. *Maria*, × *Franciscus Rentiers*, burgemeester uit de naties, Brussel; - 2. *Joanna*, × *Peter 't Kint*, «mr.-espicier», Brussel; - 3. *Segber*, mr.-brouwer in «den Beer», × *Ida de Cafmeyer*. Zij hadden een dochter, *Jacquemijne*, × *Christoffel de Noter*; - 4. *Anne-Marie*, × *Jan-Bap. Moriau*; - 5. *Engelbertus*, «uit het land sinds ettelijke jaeren (1684)», «bejaerd jonkman (1698)». - 6. *Catharina*, religieuse in 't klooster Jericho; - 7. *Barbara*, religieuse in 't zelfde klooster (174).

Walravens

Deze Brusselse tak van het geslacht Walraevens behoort bij de stam geheten «Dierickx», en meer bepaald tot de hoofdtak. JOOS WALRAEVENS × *Cathelijne Goosens*. Deze waren ouders o.m. van:

II. MAXIMILIAAN WALRAEVENS, pachter Leeuw; - × 1. *Kwintine Appelmans*, 2. *Anna de Dobbeleer*. Hij had uit zijn tweede huwelijk, o.m.:

III. GUILLAM WALRAEVENS, pachter op 't Hof te Beyaerden, te Leeuw (1620); schepen aan de bank van Leeuw (1650); - × 1. *Cathelijne Pipenpoy* (waarvan geen afstammelingen), - 2. *Anna van der Elst*. Uit dit laatste huwelijk sproten:

1. *Guillam*, brouwer in het Hooghuis, te Leeuw, × *Cathelijne van Cutsem*; - 2. Hr. en Mr. *Henricus*, pbr., kanunnik tot Diest; - 3. *Maximiliaen*, ° Leeuw, 1620, pachter op 't Hof te Imkerdael, te Vlezenbeek (1663), × *Cathelijne van der Smissen*; 4. *Barbara* × *Zeger van Cutsem*, pachter te Lennik; - 5. *Joanna* × *Niklaes Walraevens*; - 6. *Carel*, volgt onder IV; 7. *Livina* × *Gillis de Voghel*, pachter Vlezenbeek.

(173) RAB, Ambachten, 354.

(174) Not. Jud. Verheyleweghe, 1698, 1704.

IV. CAREL WALRAEVENS, " Leeuw 1634, mr.-brouwer in «den Rooden Leeuw»; q. 1699; - × (1660) *Jacqueline van Malder*, weduwe *Jan Aerts*, brouwer in «'t Boergonsch Cruys», dochter van *Gillis van Malder*, schepen van Leeuw, en *Anna Struelens*. Zij hadden volgende kinderen:

1. *Joanna* × *Jan-Francis Roelants*; - 2. *Anna* × *Gillis Usselinckx*; - 3. *Catharina* × *Joannes Cornelis*; - 4. *Barbara* × 1. *Joannes Heyvaert*, mr.-brouwer te Brussel, 2. *Adriaen Spierinck*, mr.-brouwer; - 5. *Engelbertus*, mr.-brouwer Brussel, × *Cathelijne Melis* (175). Deze hadden een zoon *Jan Walraevens*

Snellinckx

Leenaert Snellinckx, mr.-brouwer, × *Pauline van den Hout te*. Hij was broeder van *Joannes Sn.*, burgemeester uit de Natiën (1694), en van *N. Snellinckx* × *Israël de Witte*, muntmeester van de stad Brussel (176).

DE ROODE POORTE

«Een brouwerij gelegen in de Steenstraete ontrent de kercke van Sint-Guerickx, genoempt de *Roode Poorte*» (1695). - De br. de Roode Poorte op de Vlasmerckt, ontrent Sint-Guerickx (1707).

De brouwerij was in 1632 eigendom van *Guillam de Groote*; in 1651 wordt ze verhuurt door *Marie de Groote*, weduwe van *Franchoy's Urselinckx* en door *Peter van den Bossche*, aan *Gillis Rentiers*. In 1695 is zij de eigendom van Sr. *Jacobus van Solthem* en zijn vrouw *Cath. Brigitte Urselinckx*. Deze overleed in 1731 «in haer huys dat geweest heeft de Brouwerij de Roode Poorte».

BROUWERS: *Guillam de Groote* (1632); *Gillis Rentiers* (1643, 1651, 1665); *Jacques Rentiers* (1670); *N. Spoelberg*^b (vóór 1695); *Tobias Rentiers* × *Anna Pipenpoy* (1695); *Gillis Urselinckx* (1706); *Jan-Dominicus van Schoondonck* en *Cath. Brigitta Urselinckx* (rondom 1700).

Urselinckx, zie onder «de Fortuyn».

de Groote

Deze familie is afkomstig van Beert-Bogaarden.

I. STEVEN DE GROOTE, had twee zonen:

1. *Peter*, die in Beert of Bogaarde woonde; × *Lysbeth Eylenbosch*, en - 2. *Willem*, die volgt onder II (176bis).

II. WILLEM DE GROOTE, mr.-brouwer te Brussel (cit. 1589); - × *Cathelijne Usselinckx*. Zij waren ouders van:

1. *Jan*, brouwer te Brussel in «het Hooghuy's»; - × *Joanna de Coene* († zonder h.?) (177); - 2. *Guillam*, volgt onder III; - 3. *Margriete*; - 4. *Amel* (Amelberga) × *Franchoy's van Dongelberg* (178).

III. GUILLAM DE GROOTE, mr.-brouwer in «de Roode Poort», en eigenaar ervan; - × *Marie Polspoel* (dochter *Jan P.* en *Marie de Greve*). Uit dit huwelijk: 1. *Joanna* × *Peeter van den Bossche*; - 2. *Marie* ×

(175) Ib. testament Jacq. van Malder, 1699; Not. de Cuyper, 1719.

(176) Not. J. van Boterdael, 1694.

(176bis) Not. Philip van den Kerckhove.

(177) Testeert in 1641 voor Notaris de Blezer.

(178) Schepengriffie Kestergewand, 1630.

Franchoys Urselincx, mr.-brouwer; - 3. *Emerentia* × 1. *Adriaen de Kegel*,
2. *Hendrik van Cutsem*, mr.-brouwer in «'t Gulden Kasteel».

Rentiers

I. JACQUES RENTIERS × *Anna Polspoel*, waren waarschijnlijk ouders van:

II. GILLIS RENTIERS, mr.-brouwer in «de Roode Poorte»; hij bezat de Labusmolen, tussen Schaarbeek en Sint-Joos-ten-Node; q. 1674; - × *Elisabeth Provoost*. Uit dit huwelijk sproten:

1. *Joanna* × Hr. en Mr. *Franciscus Urselincx*; - 2. *Franciscus*, mr.-brouwer in «den Draek», oud-deken van het ambacht, × *Maria Crockaert*; - 3. *Cecilia*, geestelijke dochter; - 4. *Marie* × *Gillis van Haelen*; - 5. *Jacques*, mr.-brouwer in «de Roode Poorte», oud-deken van het ambacht, × *Marie Tons* (die ×× Hr. en Mr. *Joannes Caron*, licent. in de rechten). Zij hadden een dochter, *Elisabeth Rentiers*; - 6. Hr. *Egidius*, pbr., reguliere kanunnik van Zevenborre.

Tobias Rentiers, brouwer in 1695, kan een zoon zijn van *Franciscus* of van *Jacques*.

DE ROOSE

«De brouwerij *de Roose* op den Anderlechtschen steenweg» (1637, 1669).

De brouwerij was in de tweede helft van de 17e eeuw, en vóór 1674, eigendom van Sr. *Peeter van Vrechem*. In 1674 wordt ze aangekocht door de advokaat *Joannes Caron*, getrouwd met *Marie Tons*. Hun dochter, Jw. *Joanna Caron*, was er in 1707 eigenares van.

BROUWERS: *Peter 't Kint* (× *Petronelle van Cutsem*) (vóór 1660); *Peter van Vrechem* (1662 tot 1670); *Guillam de Vadder* (1670); *Herman van der Schueren* (1674); *Judocus van der Schueren* (z. van *Robert*) (vóór 1707); *Jan B. Tons* (1707); *Franciscus Proost* (vóór 1718); *Judocus Proost* (1720).

van Vrechem

Peeter van Vrechem was afkomstig van Meerbeke (O.-VI.).

I. PEETER VAN VRECHEM × *Martijnken Buydens*, waren ouders van:

II. CORNELIS VAN VRECHEM, burgemeester van Meerbeke; brouwer in de kam «de Drij Coninghen» op de Plaats te Meerbeke; - × *Anneken Evenepoel*. Uit dit huwelijk:

1. *Barbara* × *Jan Godderis*, schepen van Ninove; - 2. *Martijne* × *Gillis van den Broecke*; - 3. *Peter*, volgt onder III; - 4. *Marie*; - 5. *Petronelle*; - 6. *Joanna* × *Jan van den Abbeele*, burgemeester van Meerbeke; - 7. *fooris*, meier van Meerbeke (1674), brouwer in «den Ingel» te Meerbeke; - × 1. *Petronella de Nayer*, 2. *Marie Merciers* (waarvan afstamme lingen); - 8. *Anna* × *Arnold de Bruyn*; - 9. *Jaspar*.

III. PEETER VAN VRECHEM, mr.-brouwer te Brussel in «de Roose»; - × *Peternelle van Cutsem*, weduwe 1. van *Anthony van Brachum*, brouwer in «de Waayer»; 2. van *Gillis Mosselman*, brouwer in «het Lam»; 3. van *Peeter 't Kint*, brouwer in «de Roose». Zij was dochter van *Jan van Cutsem* en *Jacquemijne Moenens*. Uit haar huwelijk met van Vrechem werden geboren: 1. *Anna*; 2. *Peternelle*; 3. *Helena*.

van der Schueren

Herman van der Schueren, mr.-brouwer in de «Goublom», later (1674) in «de Roose»; q. 1683; - × *Gudula van Daele*.

Voor *Judocus van der Schuere*, zie onder «de Gecroonde Leeuw».

Proost

Franciscus Proost, brouwer in «de Roose», was vader van 1. *Judocus Proost*, brouwer in «de Roose», later in de «Goublomme»; - 2. *Marie-Anne* × *Rumoldus Vermeulen*, mr.-brouwer in «de Sonne» (179).

DEN ROOSEN HOET

«*Den Roosen Hoet* in de Sint-Peeterstraete» (1661). Op het einde van de 18e eeuw noemde men de kam «*den Rooden Hoet*».

De kam was op het einde van de 17e eeuw eigendom van Sr. *Judocus Lemmens*.

BROUWERS: *Gillis de Greve* (1643); *Guillam Polleux* (midden 17e eeuw); *Jan Biesmans* (1663, 1670); *Judocus Lemmens* (vóór 1687); *Adriaen Huens* (1687); *Daniel Lallemand* (1711); *Joris van Daelem* (1721); *N. van Daelen* (1794).

Lemmens

I. GUILLAM LEMMENS (brouwer?); q. 1670; - × *Elisabeth Kints* (die ×× *Gregory van Dormael*). Zij lieten na:

1. *Marie*, begijn; - 2. *Peeter*, koopman in laken, - × *Joanna-Theresia Coquille*; - 3. *Elisabeth* × *Jacques van der Schueren*; - 4. *Petronelle* × *Peeter Vastensaegher*; - 5. *Guillam*, die volgt onder II.

II. GUILLAM LEMMENS (brouwer?), oud-raad en rentmeester der stad Brussel; - × *Anna van Parijs*, weduwe van *Franchoys van Heyembeke*. Uit dit huwelijk: 1. *Judocus*, volgt onder III; - 2. *Cathelijne* × *Jan-Bap. Metermans*.

III. JUDOCUS LEMMENS, mr.-brouwer in «den Roosen Hoet», deken van het brouwersambacht; - × *Margriete van Heyembeke*. Hun kinderen waren:

1. *Guillam*, mr.-brouwer in «'t Schaeber», deken van het ambacht (1690); q. 1703; - × *Barbara Pantecras*; - 2. *Anna* × 1. *Peeter Clement*, 2. *Peeter Slenens*; - 3. *Margarita* × *Cornelis van der Schueren*; - 4. *Fratz Jan-Bapt.*, minderbroeder.

de Greve

Deze *Gillis de Greve* is te identificeren met *Gillis*, brouwer te Brussel, vermeld in 1609, 1623, 1645, en afkomstig van Dworp. Desgevalle mogen wij volgende geslachtsschets geven:

I. JAN DE GREVE, q. 1609, woonde te Dworp; - × *Anna Berckmans*, ouders van:

1. *Gillis*, die volgt onder II; - 2. *Joannes*, cit. Anderlecht, 1623.

II. GILLIS DE GREVE, mr.-brouwer te Brussel; - × *Cathelijne Aerts*, die volgende kinderen hadden:

1. *Marie* × *Jan Stevens*; - 2. *Anna* × *Peeter Geerts*; - 3. *Catharina* × *Peter Sophie*; - 4. *Joanna*; - 5. *Guillam* (180).

Biesmans,

Zie onder «den Brill».

(179) Not. Quaresme, 1721.

(180) Schepengriffie St.-Peters-Leeuw, 1645.

Polleur

Deze *Guillam Polleur*, die we verder nog ontmoeten in «Spiegelh Vlems» (1643), is waarschijnlijk vader van *Antoon Polleur* (zie onder «den Ancker».

Huens

Adriaen Huens, brouwer in «den Roosen Hoet», was zoon van *Judocus Huens*; en *Françoise de Vaddere*. Deze hertrouwde met *Michiel Arijs*.

Lallemand

Zie onder «den Baert».

van Daelem

Zie onder «den Keyser».

'T SCHAECBERT

«'t *Schaeckert* bij Sint-Cathelijne» (1626); - *Schaeckert-Cathelijne* (1643). De kam werd aldus genoemd om ze te onderscheiden van een andere kam, met dezelfde naam, gelegen bij het Minderbroedersklooster. - «In de Cathelijne straet commende achter teghen de brouwerij den Draeck» (1687); - «een camine gelegen in de Sint Cathelijne straete, destijts genoemd 't *Schaeckert* en tegenwoordighlijk *den Valck*» (1692) (181).

De brouwerij behoorde vóór 1623, aan *Jan van Schoonendonck*; in 1643 aan zijn zoon *Sr. Joos van Schoonendonck*; ze overerfde op dezes zoon, *Jan*. De weduwe van deze, *Marie Waerseghers*, stelde ze te koop, in 1687, in de Kamer van Ukkel (182). In 1691 bezat *Jw. Cornelia Keymolen*, weduwe van 1. *Jan van Lathem*, oud-rentmeester der stad, 2. *Adriaen van der Sande*, een vijfde paart in deze brouwerij. Dit paart werd door haar erfgenamen verkocht (183). In 1692 was *Sr. Henricus van der Schueren*, rentmeester van de Schipvaart, eigenaar van de brouwerij.

BROUWERS: *Jan van Schoonendonck* (vóór 1623); *Joos van Schoonendonck* (1668); *Henricus van der Schueren* (vóór 1692); *Judocus van der Schueren*, zijn zoon (1692); *Martinus Struelens* (1733); *Henricus-Sebastiaan Coenraets* (1744).

van Schoonendonck

I. JOOS VAN SCHOONENDONCK, mr.-brouwer in «'t Schaeckert», oud-deken van het briedersambacht; - × *Cathelijne van den Gucht*. Uit dit huwelijk:

1. *Cathelijne* × *Diederik de Witte*, mr.-brouwer; - 2. *Josina* × 1. *Leenaert van Bierstraeten*, mr.-brouwer, 2. *Jan van Volxem*, mr.-brouwer; - 3. *Anna* × *Robert de Roy*; - 4. *Joanna-Marie* × *Judocus Briart*; - 5. *Jan*, mr.-brouwer in «'t Schaeckert», q. 1685, - × *Marie Waerseghers* (die ×× *Josephus van Robbroeck*, mr.-brouwer). Uit dit huwelijk werd een zoon geboren: *Jan van Schoonendonck* (184).

van der Schueren

Zie onder «de Gecroonde Leeuw».

(181) Not. Judoc. Verheyleweghe, 1692.

(182) Not. Rol van der Borght, 1643.

(183) Not. Van Boterdael.

(184) Not. van der Borght, 1659, 1675; Not. Servranckx, 1685.

Struelens

Zie onder «den Hertshoren».

'T SCHAECBERT

Deze tweede kam *Schaeckert*, lag bij het klooster van de Minderbroeders, en heette dan ook in de wandeling 't *Schaeckert-Minderbroeders* (1662). - «De brouwerij 't *Schaeckert* bij de Spiegelbrugge ofte minnebroeders» (1670); - «*het Schaeckert*.. in de Steenstraete tegenover de straete loopende ter Minnerbroederskercke weert, tusschen die geheeten plagen Meerschamme ende nu geheeten sijn der meerschlieden capelle ter merckt weerts in deen sijde, ende den huise geheeten 't vogelken ter Spieghebrugge weert» (1703) (185).

De kam behoorde aan *Gillis Seghers* en *Anna van den Bossche*. In 1649 werd ze verkocht door Jw. *Clara Seghers*, huisvrouw van *Jan Trappeniers* aan *Judocus Lemmens* en *Margriet van Heymbeke*, zijn huisvrouw. Clara Seghers had ze geërfd van haar vader. Margriet van Heymbeke verkoopt ze in 1703, aan *Tobias Rentiers* en *Cathelijne van Cutsem* (186).

BROUWERS: *Peeter van Cutsem* (1634); *Gillis Seghers* (vóór 1649); *Judocus Lemmens* (1662, 1670); *Guillam Lemmens* (1680, 1684); *Tobias Rentiers* (1703); *Gabriel Raoulie*, (of *Raoult*); *Cathelijne van Cutsem*, weduwe *Raoult* (1721. 1744).

Seghers

●ok deze tak Seghers was afkomstig uit Kester.

I. N. SEGHERS, was vader van:

1. *Jeronymus*, * circa 1564, labeurman te Kester, × *Margriete Wijs*;
2. *Gillis*, volgt onder II.

II. GILLIS SEGHERS, mr.-brouwer te Brussel; bezat de brouwerijen «de Ketel» (1640) en «'t Schaeckert» (vóór 1649); - × *Anna van den Bossche*. Zij hadden volgende kinderen:

1. *Cathelijne* × *Peeter van Cutsem*, brouwer in «den Ketel»; - 2. *Joanna* × *Franchoys de Smeth* (Brussel); - 3. *Margriete* × *Mr. Ludovicus Overdatus*, dokter in de medecijnen; - 4. *Clara* × *Jan Trappeniers* (Brussel); - 5. *Anna*, begijn; - 6. *Petronella* × *Peeter Luyckx* (187).

Lemmens

Zie onder «den Roosen Hoet».

Rentiers

Tobias Rentiers was getrouwd met *Cathelijne van Cutsem*. Hij kan een broer zijn van (zo niet, nauwverwant met) *Jan R.* × *Marie Diadone*

Zijn weduwe († 1744, begraven in Sint-Goriks), hertrouwde met *Gabriel Raoult* (of *Raoulie*).

'T SCHILT

In de wandeling 't *Schildeken* genaamd: «het *Schildeken* op

(185) Not. Halfbunder, 1703.

(186) Ib.

(187) Not. Timmermans.

de Colenmerkt» (1659); - «'t Schilt» op de Colenmerkt» (1652), - «Symoen de Leenede briedere woonende op de Coelmerct, in de camme geh. *het Schildeken* gestaen bij Sint Jacopspointe» (1557).

De kam was in 1659 eigendom van *Marie van Cutsem*, weduwe van *Anthoen Lepise*; in 1664 van *Jan Appelmans* getrouwd met *Marie Lepise*.

BROUWERS: *Symoen de Leenede* (1557); *Hendrik Augustinus de Vleminck* (× *Elisabeth Appelmans*) (1631); *Anthoen Lepise* (vóór 1659); *Jan Appelmans* (1658); *Joris van der Elst* (1670).

Lepise (Lespice, 'le Piège)

ANTHOEN LEPISE, mr.-brouwer in «'t Schilt», q. 1659; - × *Marie van Cutsem* (d. *Joos*, pachter op het Hof te Zuen, te Leeuw, en *Marie van Cutsem*). Zij waren ouders van:

1. *Marie* × *Jan Appelmans*, brouwer in «'t Schildeken»; - 2. *Joos*; - 3. *Carel*; - 4. *Anthoen*, religieus in 't klooster van de Bogaarden, te Ophem (188).

Appelmans

Zie onder «het Gulden Casteel».

van der Elst

Zie onder «het Groene Schilt».

'T SCHILT VAN ENGELANT

«Sekere hoffstadt metten huysen, camme... op de Vischmerckt genoempt *tschilt van Engelant*» (1683) (189).

Deze kam was in 1683 eigendom van Sr. *Henricus van der Schueren*, meester-brouwer, die ze alsdan verhuurde aan Sr. *Judocus t'Sas*.

BROUWERS: *Herman van der Schueren* (1670); *Henricus van der Schueren* (vóór 1683); *Judocus t'Sas* (1683).

Van der Schueren

Herman van der Schueren is wellicht dezelfde als deze die we ontmoet hebben in «de Goublom» en in «de Roose». Was Henricus een zoon van hem?

't Sas

Zie onder «den Gulden Haen».

DE SEVEN CAMME

«*De Seven camme* in Rosbempt» (1673); - «in den bempt bevonden in de eerste brouwerije... (hier volgt telkens de schatting van de inboedel), in de vijfde brouwerije» (1665); - «*de Sevencamme* in de eerste cam in de vierde cam in de vijfde cam...» (1671) (190).

(188) Not. Graet, 1655.

(189) Not. Verheyleweghen.

(190) Schatting van de inboedel van brouwerijen, gedaan door de deken van het ambacht, bij overname van de zaak. RAB Ambachten, bundel 354.

Uit bovenstaande citaten blijkt dat de *Sevencamme* een bierrijf was met zeven kammen in één ruimte. Waarschijnlijk waren het zeven brouwkuipen met wat er toe behoorde. Wat was het wezen van een dergelijke kam? Was ze in vroegere tijden een bankam geweest voor de goede lieden die hun bier zelf brouwden?

Cornelis de Witte en *Joanna van Dijck* kochten de kam in 1673 (191).

BROUWERS: *Cornelis van Esbeek* (1670); *Cornelis de Witte* (1673).

van Esbeek

Guillam van Esbeek, n. 1655, meester-brouwer, huwde *Joanna Swendie* (die ×× met *Martinus van Lathem*). Zij waren ouders van 1. *Cornelis van E.* mr.-brouwer in de «Sevencamme», × met *Clara Huenens*; - 2. *Jan.*

de Witte

I. ANTONIS DE WITTE × *Cathelijne de Witte* (zie onder «de Bruyt»), waren ouders, onder méér, van:

II. CORNELIS DE WITTE, mr.-brouwer in «de Seven camme»; - × *Joanna van Dijck* (d. *Jan* en *Margriet Sneps*); ouders van:

1. *Cathelijne* × *Peeter Rasperier*, mr.-brouwer; - 2. *Marie*, geestelijke dochter; - 3. *Joanna* × *Engelbert Beernaerts*, griffier van de publieke verkopen in de Kamer van Ukkel: rentmeester van Sint-Jansgasthuis; - 4. *Clara* × Hr. en Mr. *Petrus Pillois* «doctoer»; - 5. *Barbara*, jonge dochter (1685); - 6. *Franchoyse* × *Cornelis Crockaert*; - 7. *Anna-Franchoyse* × 1. *Gillis van Nuffel*, 2. *Guillam van Plasche*, «auditeur van S.M. Rekenkamer»; - 8. *Isabelle* carmelitessè in de Troost. te Vilvoorde; - 9. *Franchoys*, mr.-brouwer in «de Clock», × *Anna Spoelberg*.

Uit dit laatste huwelijk een kind: *Jenno* (cit. 1692) (192).

SINT ANDRIES

«*Den Andries* bij de Carthuysers» (1687).

De Sint-Andries was in de 17e eeuw eigendom van de familie *Cools*, die er ook brouwer was. Zij werd in 1683 overgenomen door een schoonzoon, de wijnhandelaar Sr. *Martinus van Boterdael*, getrouwd met Jw. *Marie Cools* (193).

BROUWERS: *Jeronymus Cools* (vóór 1650); *Nicolaes Cools* (1683); *Martinus van Boterdael*, de jonge (1704) (1667); zijn weduwe, *Joanna van Schoonendonck* (1667, 1670).

Cools

I. JERONYMUS COOLS, mr.-brouwer in «Sint-Andries»; - × *Anna de Nayer*. Zij waren ouders van:

1. *Nicolaes*, volgt onder II; - 2. *Anna* × *Joannes Huzeweel*, rentmeester der stad Brussel; - 3. Hr. *Joannes*, pbr., kanunnik regulier te Leuven.

II. NICOLAES COOLS, mr.-brouwer in «Sint-Andries»; - × *Joanna van Schoonendonck*, waarvan volgende kinderen: 1. Hr. *Franciscus*, pbr. kapelaan van Sint-Gorikskerk, Brussel; later pastoor van Jette; - 2. *Judo-*

(191) Not. R. van der Borght; testament van *Joanna van Dijck*, 1684.

(192) Not. Rol. van der Borght, 1685; Not. Judoc. Verheyleweghe, 1685.

(193) Not. Servranckx.

cus; - 3. *Jozannes*, mr.-brouwer in «Sint-Andries»; - 4. *Anne-Marie* × 1. *Martinus van Boterdael*, koopman in wijnen, 2. *Robert de Roy*, rentmeester van Brussel.

van Boterdael

I. JOOS VAN BOTERDAEL, «dienaer van Oetingen» (1599);
× 1. *Cathelijne Pannes*, 2. *Marie van den Bergh*. Zij wonnen:

Uit het eerste huwelijk: 1. *Merten*, volgt onder II; uit het tweede huwelijk, - 2. *Willemijne* × 1. *Peeter van den Berghe* (cit. 1627), 2. *Peeter de Neve* (cit. 1650), - 3. *Josine* × *Adriaen Roossens* (cit. 1650); - 4. *Claes*, labcurman in «coopman in houpe», te Oetingen.

II. MERTEN VAN BOTERDAEL, «lattekapper» te Oetingen (cit. 1632); - × *Ursula de Mare* (ook geschreven *de Maris, Marets*). Zij waren ouders van:

III. JOOS VAN BOTERDAEL, labcurman te Oetingen (cit. 1632); - × *Christijne Neels*. Uit dit huwelijk:

1. *Cathelijne* × *Jacobus Mertens*; - 2. *Martinus*, volgt onder IV; - 3. *Joanna*, ° Oetingen 1642; - 4. Hr. *Jan*, ° Oetingen, 1643, priester te Brussel.

IV. MARTINUS VAN BOTERDAEL, ° Oetingen, 1635; koopman in wijnen te Brussel; - × 1. *Joanna-Marie van Bossuyt* (d. *Jan*, pachter te Oetingen, waarschijnlijk op het Hof tot Oetingen, schepen van Kesterwoud, en van *Marie Eylenbosch*); - 2. *Anne-Marie Cools* (d. *Nicolaes* en *Joanna van Schoonendonck*). Zij lieten na:

Uit het eerste huwelijk: 1. Hr. *Jan-Baptist*, pbr., kanunnik van het kapittel van Leuze (1706); - 2. *Martinus*, koopman in wijnen te Brussel; woonde er in het huis «Hoff van Spaignen» op de Graanmarkt (1714); - × 1688, *Marie Gallebaert* (d. *Martinus* en *Anna Heys*). - 3. Hr. *Franciscus*, pbr., onderpastoor in de Borgt, te Antwerpen (1696); - 4. *Barbara* × *Andreas Nijs*;

uit het tweede huwelijk: 5. *Joanna*; - 6. *Adriana*; - 7. *Bernardus*, religieus karthuizer (1731); - 8. *Robertus*, religieus celestijn te Leuven (1731); - 9. *Françoise*; - 10. Hr. *Martinus-Josephus*, pbr. baljuw en rentmeester van het Kapittel van Leuze.

Uit het gezin Martinus van Boterdael en Marie Gallebaert overleefde, bij ons weten, maar één mannelijke afstammeling *Martinus van Boterdael*, getrouwd met *Catharina-Begga de Mol*. Deze hadden een énige dochter, *Joanna-Catharina*, die trouwde met *Jacques-François d'Arsasse*; en kinderloos stierf te Leuze in 1795. Haar vrij aanzienlijk nagelaten fortuin (vooral gronden, een dertig bunder, te Oetingen en omliggende) gaf aanleiding tot een van die beroerende erfeniszaken. Men sprak van een kapitaal van 3.000.000 gulden! Als erfgenamen traden o.m. op: afstammelingen van de broeders van Christijne Neels. Hoe de zaak afliep, is mij niet bekend.

Deze stam Van Boterdael is, bij ons weten, niet verwant met de twee andere stammen uit Zuid-West-Brabant: 1. de Van Boterdaels die griffier waren van Leerbeek, en later notaris te Brussel; 2. de Van Boterdaels die koster waren te Leerbeek.

SINT ANTHONIUS

«Sint Anthonius in die Ververstraete» (1653), is de oude benaming van de «Nieuwcamme».

BROUWERS: *Adriaen Weemaels* (1643); *Judocus t'Sas* (1670).

SINT ARNAUT

«*Sint Arnaud* achter het Visschershuys, op de Vaert» (1661, 1688).

BROUWERS: *Michiel Henneboudt* (1643); *J. Cools* (1667).

SINT JACOP

«*Sint Jacop* in de cleyne scepstraete» (1643).

BROUWERS: *Hendrik Urselincx* (1670).

Urselincx

Deze *Hendrik Urselincx* is te vereenzelvigen met *Hendrik*, zoon van *Franchoys* en *Marie de Groote*, getrouwd met *Cathelijne Collet* (zie onder «den Olifant» en «de Fortuyn»). Hij had een dochter, *Cathelijne-Brigitta*, die trouwde: 1. *Jacobus van Solthem*, 2. *Jan-Bap. van Schoonendonck*.

SINT MACHIEL

«*Den Machiel* op de hooghstraete» (1669); «neffens het gasthuys van Sinte Gileyns» (1641).

In 1641 wordt de brouwerij verhuurt door *Michiel de Beer*, *Joos van den Branden* en *Joris van den Houte*, aan *Thomas van de Velde* en *Ida de Kessel* (194).

BROUWERS: *Thomas van de Velde* (1641); *Hendrik Galbaer* (1670).

DEN SLEUTEL

«Op den Vlemschen steenweg» (1652). In de wandeling heette de brouwerij «den Sleutel-Vlemsch»; - «een camme met moutvloer gelegen op den Vlaemschen steenweg, buyten de Verloren Cost poorte, dewelcke een smoutmolen te zijn plach ende nu een brouwerije genoempt *den Sleutel*» (1656), (195).

De brouwerije behoorde in 1656 aan de erven van *Andreas van Heymbeke* en *Elisabeth Robijns*; deze hadden ze gekocht in 1601.

Sr. Clement Poot, getrouwd met *Joanna van den Daele*, koopt de brouwerij in 1685, van de erfgenamen van *Peeter Claesens* en *Anna Raep* (196). De brouwerij bleef in handen van de familie Poot tot op het einde van de 18e eeuw. In 1732 betaalt *Jan-Bapt. Poot* voor «het stellen van een putsel aen de brugge bij de paters chartroizen om het water te trekken uyt de Senne ende hetzelfde aldaer te haelen met sijn kerre ten gerieve van sijne brouwerije den Sleutel op den Vlemschen steenweg....» (197).

BROUWERS: *Peeter van Cutsem* (rondom 1600); *Andries*

(194) Not. de Maillets, 1641.

(195) Not. van Zinnick, 1656.

(196) Not. Rousseau.

van Heymbeke (begin 17e eeuw); *Jan Weemaels* (1656); *Niklaes vanden Borght*; *Hendrik van der Gucht* (× *Marie Claessens*) (1668); *Franciscus de Witte* (1670); *Clement Poot* (1685); *Jan-Bapt. Poot* (1732); *N. Poot* (einde 18e eeuw).

Claessens

Zie onder «de Gulden Fonteyn».

van Heymbeke

ANDRIES VAN HEYMBEKE, mr.-brouwer in, en eigenaar van «den Sleutel»; × *Elisabeth Robijns* (d. *Marten* en *Elisabeth de Smeth*). Zij waren ouders van:

1. *Jacques*; - 2. Hr. *Andreas*, pbr., kanunnik te Cassel; - 3. *Elisabeth*;
4. *Susanna* × *Franchoys van der Haeghen* (198).

van Cutsem

Kan Peeter van C. zijn, getrouwd met *Cecilia van Meerstraeten*. Zie onder «de Sonne».

de Witte

Is waarschijnlijk *Franchoys de Witte*, brouwer in «de Clock», getrouwd met *Anna Spoelbergh*. Zie onder «de Seven Camme».

Poot

Clement Poot was vader van bovengemelde *Jan-Bapt. Poot*, † 1743, begraven in de Sint-Kathelijne kerk. Hij huwde *Marie-Anne Struelens*.

DE SOETEN NAEM JESUS

«Adriaen Walckiers pachter te Meerbeke bekent verhuert te hebben aen Sr. *Peeter van Vrechem*, ingezeten brouwer te Brussel die bekent gehuert te hebben sekere Brauketel tegenwoordigh staende in sijne camme tsijnen huysse gestaen op de Graenmerckt binnen Brussel daer tegenwoordig is uyt hangende de *Soeten Naem Jesus* ende dat voor een termijn van drie jaeren, voor 15 gulden» (1670) (199).

Deze is de enige vermelding die we aantreffen van deze kam.

van Vrechem

Zie onder «de Roose».

DE SONNE

«In de Verversstraete... naest *de Sonne*» (1636); - «(betaalt) Laureys Claret van het maecken van een brugge over de Zenne achter sijn huys, eertijds een brouwerije genaamt de Sonne, in de Verversstraet (1736) (200).

Hendrik van Cutsem, getrouwd met *Lysbet van Zele*, kocht

(197) ESB. jg. 1950, blz. 315.

(198) Schepengrif. Leeuw, 1622; Lennik 1654.

(199) Not. Jan-Bap. de Smeth.

(200) ESB. 1950, 314.

deze brouwerij in 1572 (200bis). In 1642 is *Peeter van Cutsem* eigenaar van «de Sonne» (201); in 1682 Jw. *Margriet Verheyweghe*, weduwe van *Peeter van Cutsem* (202); de brouwerij vererft op haar dochter *Elisabeth*, getrouwd met Sr. *Bassery*.

BROUWERS: *Hendrik van Cutsem* (1572); *Hendrik van Cutsem* (1590, 1597); *Jan van Cutsem* (einde 16e eeuw); *Peeter van Cutsem* × *Cecilia van Meerstraeten*; *Jan Vinck* (krijgt zijn opzeg in 1642); *Franchoys van Coeckenbeke* (1643); *Pauwel Grimberghs* (1670); *Christine Gachet*, zijn weduwe (1679); *Jan-Bap. van Cutsem* (tot 1682); *Jan Hurtebise* (1682); *Rumoldus Vermeulen* (1714, 1720).

van Cutsem

Wij hebben deze tak reeds ontmoet in «het Groene Scilt» (zie aldaar). Deze oude Brusselse tak (alhoewel toch afkomstig van Leeuw) zouden wij willen noemen, om hem te onderscheiden van de andere takken, met de bijnaam «van de Sonne».

I en II, zie onder «Groene Scilt»;

III. HENDRIK VAN CUTSEM, brouwer te Brussel, in «de Sonne». q. 1583; - × *Elisabeth van Zele*. Zij waren ouders van:

1. *Henrik*, volgt onder IV; - 2. *Andries*; - 3. Hr. *Willem*, pbr. (cit. Lennik 1583, als reeds overleden); - 4. *Peeter*, volgt onder IVbis; - 5. *Cathelijne* × *Augustijn van Hamme* «de jonghe»; - 6. *Anna*, q. 1603; × 1. *Jan Polspoel*, brouwer in de «Spiegel» (Hoogstraat), en eigenaar van de kam «de Halve-Maan»; 2. (1603) *Jacques van Caverson*.

IV. HENRIC VAN CUTSEM, mr.-brouwer in «de Sonne»; - × *Anna Moriaens*. Uit dit huwelijk sproten:

1. *Hendrik*, ° Brussel 1584, «commissaris ten dienste van S. Con. Majesteit» (1630); meisenier van Grimbergen 1601, q. 1639; - × *Marie Peetersloet*. Uit dit huwelijk:

a. *Joanna-Maria* × *Lucas Verhaeghe* «directeur van het officie aan het postcomptoir» te Antwerpen; - b. *Anna* × *Lucas Verheyweghen*.

2. *Jan*, ° 1587, brouwer in «de Sonne»; † zonder afstamming, begraven in Sint-Guerikskerk; - 3. *Peeter*, volgt onder V; - 4. Hr. en Mr. *Augustijn*, advocaat voor de Raad van Brabant, × 1. *Sabina Snavels*, 2. N., weduwe van een glazenmaker. Ouders van:

uit het eerste huwelijk, a. *Peeter*, «clerck op 't stadthuys», × *Josijne de Bergter*; b. *Clara* × Mr. *Jan Boshoven*, griffier van de geestelijke hoven te Mechelen.

5. *Anna* × Mr. *Pauwel Sophie*, advocaat Raad Brab.; - 6. *Petronella*; - 7. *Joanna* × *Peeter Geerens*, burgemeester uit de naties; - 8. *Marie*, geestelijke dochter.

V. PEETER VAN CUTSEM, mr.-brouwer in «de Sonne»; rentmeester der stad; «procureur van het godshuys der zes arme vrouwkens aen den Jodenberg (1638)»; - × *Cecilia van Meerstraeten* (d. *Jan* en *Cecilia van Zype*). Zij lieten na:

1. *Peeter*, volgt onder VI; - 2. *Maria*; - 3. *Clara*.

VI. Hr. en Mr. PEETER VAN CUTSEM, ° 1619, licentiaat in de rechten; advocaat voor de Raad Brab.; q. 1673, begraven in Sint-Guerikskerk «onder de zerk zijner ouders»; hij bewoonde een huis in de Ververs-

(200bis) Van deWeghe, St.-P.-Leeuw, 298.

(201) Not. Guil. van der Borght, 1642.

(202) Not. Rol. van der Borght, 1682.

straat dat hij bij testament aan de armen maakt (203); was eigenaar van de brouwerij «de Sonne»; - × *Margriete Verheyeweghe* (d. *Hendrik* en *Elisabeth d'Herbe*). Ouders van:

1. Hr. en Mr. *Petrus*, advocaat R. Br.; - 2. *Jan-Bapt.*, volgt onder VII; 3. *Geertruyde Isabelle* × *Franciscus Brassery*, «grofsmid», burgemeester uit de naties (1692), rentmeester der stad Brussel; - 4. Mr. *Hendrik*, ° 1658, † 1689, griffier van het college der H.H. Overmomboeren, Brussel.

VII. JAN-BAPT. VAN CUTSEM, ° 1656, mr.-brouwer in «de Sonne», later in «de Kemel», dienende deken van het lakengild (1689), ouderman van het briedersambacht (1699); - × *Marie-Anne 't Kint* (d. *Steven* en *Marie van Bossuyt*). Hun kinderen waren:

1. Hr. en Mr. *Petrus*, advocaat R. Br.; sekretaris van de Raad van Brabant; wordt in 1753 aanvaard in het patriciaat Utenlimmingen (204); × 1. *Marie-Thérèse Wa*; (d. *Adriaen*), 2. (1730) *Thérèse-Françoise de Cort* (d. *Joannes de Cort*, heer van Hilverenbeek en *Catharina-Livina Loyens*). Ouders (onder méér?) van:

a. *Catharina-Magdalena* × *Michaël Florentius - Leonardus Boelmans*; b. *Anna-Françoise* × *Egidius-Paulus van der Cruyse*, «raed ordinaris van S.M. Raed in Brabant» (205).

2. *Isabelle* × *Joseph Bellot*, koopman; - 3. Hr. *Jan-Bapt.* pbr.; - 4. *Marianne*; 5. *Guillelmus* (206).

IVbis. PEETER VAN CUTSEM, brouwer te Brussel in «de Spieghel» op de Vlaamse steenweg; bezat te Zellik de kam «de Swaen»; q. 1623), × *Joanna de Backer*, weduwe van *Ingelbert van Ophem*, ouders van:

1. *Joanna* × 1. *Adriaen van Messtraeten*, brouwer in «de Spieghel», 2. *Christoffel de Niele*; - 2. *Peeter*, volgt onder V (207).

V. is zeer waarschijnlijk PEETER VAN CUTSEM, brouwer te Brussel; - × *Cathelijne Seghers* (d. *Gillis* en *Anna van den Bossche*), vermeld onder «De Ketel» (zie aldaar).

van Coeckenbeke

Franchoys van Coeckenbeke was afkomstig van Leerbeek, en hoorde tot een oud brouwersgeslacht uit die streek. In de schepenboeken van aldaar staat hun handtekening gewoonlijk vergezeld van een ruw getekend brouwersspaan, zinnebeeld van het brouwersambacht.

I. JAN VAN COECKENBEKE, brouwer te Leerbeek, - × *Jacquemyne de Ro.* Zij hadden als kinderen:

1. *Franchoys*, volgt onder II; - 2. *Geeraert*, brouwer te Leerbeek, meis senior 1647, × *Florentia van Cothem*, waarvan:

a. *Anneken*; - b. *Jacquemijne* × *Adriaen Luyckx*, pachter te Kester (cit. 1680).

3. *Guillam*, meis. 1647.

II. FRANCHOYS VAN COECKENBEKE, mr.-brouwer te Brussel, in «de Sonne»; meis senior 1647; - × *Marie de Smeth*. Waarvan:

1. *Jacquemijne* × *Jan Caron*, brouwer te Brussel; - 2. *Anna* × *Franchoys Pillaert*; - 3. *Maria* × *Joannes Collijn*.

Grimberghe

Pauwel Grimberghe, brouwer in «de Sonne», deken van het brouwersambacht (1675), × *Christina Gachet*, was zoon van *Pauwel* en *Joanna Mertens*.

(203) Ib. 1666.

(204) Hij nam als wapen, gevierendeeld 1-4 van Cutsem, 2-3 van Zele.

(205) Cit. Sgr. Itterbeek, 1788.

(206) Testament Joa. 't Kint, notaris Thijs, 1711.

(207) Sgr. Jette, 1623.

Vermeulen

Rumoldus Vermeulen, brouwer in «de Sonne», was getrouwd met *Maria-Anna de Proost* (d. *Francis*).

'T SPAEN

«Op de hooghstraete.... *Gielys de Smedt* brouwer in sijne camme geheeten *spaen*» (begin 16e eeuw) (208).

Een brouwspaan is het groot, houten, schopvormig gereedschap waarmede men het mout roerde in de brouwkuip. Het was het kenteken van het brouwersambacht.

DE SPIEGEL — SPIEGEL-BRUGGE

Er waren in Oud-Brussel drie brouwerijen die «de Spiegel» heetten: een bij de brug van het Groot-Eiland, de Spiegelbrug, een in de Hoogstraat en een in de Vlaamse Steenweg. Om ze onderling te onderscheiden noemde men ze respectief: *Spiegel-Brugge*, *Spiegel-Hoogh* en *Spiegel-Vlemsch*.

«Op den hoek van den Borchwal, tegenover de brouwerije *Spiegel-brugge*» (1679); - «ontrent Spiegelbrugge tegenover den *Spiegel*» (1700); - «de Spiegelstraete achter de brouwerije den *Spiegel*» (1717); - «de gewezen brouwerije *Spiegelbrugge*» (1748).

BROUWERS: *Franchoys van Dijck* (1643); zijn weduwe *Anna van Bottel* (1670); *Michiel van Dijck* (1721).

van Dijck

I. N. VAN DIJCK, was vader van:

1. *Anna*, begin te Brussel; 2. *Joannes*, die volgt.

II. Mr. JOANNES VAN DIJCK, commissaris van de Raad van Brabant; q. 1699; - × *Joanna van Bottel*; ouders van:

1. *Franciscus*, die volgt onder III; - 2. *Hieronymus*, raadordinaris in de Raad van Brabant; - × *Barbara de Potter*. Zij waren ouders van:

a. *Jonker Nicolaus-Everardus (Gerardus)*, licentiaat in de rechten; - b. *Jonker Franciscus-Ludovicus*, licentiaat in de rechten; - c. *Henricus-Xaverius*.

3. Mr. *Joannes*, licentiaat in de rechten; × *Maria-Florentia van Kerrebrouck*, ouders van:

a. *Catelijne*, begin op het Groot-Begijnhof, Brussel; b. *Petrus-Albertus*, licentiaat in de rechten.

III. FRANCISCUS VAN DIJCK, mr.-brouwer te Brussel in «den Spiegel», oud-deken van het brouwersambacht; q. 1670; - × *Anna van Bottel*. Zij hadden:

1. Hr. en Mr. *Joannes*, q. 1721; licentiaat in de rechten, secretaris van de stad Brussel; - × *Joanna-Catharina van de Weyer*; - 2. *Franchoys* (209).

Michiel van Dijck, de brouwer van 1721, behoort bij een andere tak, wellicht zeer nauw verwant met de eerste, en waarvan volgende schets:

I. FRANCHOYS VAN DIJCK, deken van het lakengild (1687); × *Joanna Brassery*. Uit hun huwelijk sproten:

1. *Michiel-Josephus*, mr.-brouwer in de «Spiegel» (1721); - × 1. *Cathe-lijne-Theresia van der Haeghen*, 2. (1707) *Maria-Clara van Nuffel*.

(208) Uit een stuk in het archief van Schepengriffie van Dilbeek.

(209) Not. Thijs, 1699, 1703, 1710.

Uit het eerste huwelijk een zoon *Franciscus*.

2. *Francesco*; 3. Hr. *Hieronymus*, pbr., kanunnik van Sint-Donaat te Brugge; - 4. *Jacobus* (210).

DE SPIEGEL — SPIEGEL-HOOGH

«*Den Spiegelhoogh* in de Hooghstraete» (1672); - «de kam *den Spiegel* in de Hooghstraete commende achter met een poorte in de Spiegelstraete» (1675).

De Spiegelstraat dankt dus haar naam aan de brouwerij met zoals de voormalige Spiegelbrug, en een verdwenen Spiegelstraat aldaar.

Op het einde van de 16e eeuw was de brouwerij eigendom van *Jan Polspoel* en zijn vrouw *Anna van Cutsem*. Door het hertrouwen van deze laatste met *Jacques van Caverson*, kwam de brouwerij in handen van deze familie. Verdere eigenaars in de 17e eeuw: Sr. *Jan Meulepas*, getrouwd met *Marie Grimberghe* (1659) (211); *Jacques Cools* en *Elisabeth Nivauts*, door koop van voorgaande; hun kinderen *Reynier* en *Matheus*, die ze te koop stelden in 1675 (212).

BROUWERS: *Jan Polspoel* (einde 16e eeuw); *Jacques van Caverson* (1603); *Franciscus van Caverson* (1631); *Cornelis Godevaert* (1643); *Jacques Cools* (1659); *Reynier* en *Matheus Cools* (tot 1675).

Cools

I. JACQUES COOLS, mr.-brouwer in «de Half Maen» (1649) in «den Spiegel-Hoogh», † 1668, begraven met zijn vrouw in de Kapellekerk; - × *Elisabeth Nivauts*; hadden volgende kinderen:

1. *Matheus*, mr.-apothecaris en brouwer in «den Spiegel»; × 1. *Margriet van Cleemputte*; 2. *Marie Huna* (allen begraven in de Kapellekerk in de middenbeuk; † zonder afstamming; - 2. *Anna* × *Hendrik de Smeth*; - 3. *Marie* × *Guillam van Cutsem*; - 4. *Regnier*, † 1675.

Polspoel

Jan Polspoel, brouwer in de Spiegel, × *Anna van Cutsem*. Deze hertrouwde met *Jacques van Caverson*.

DE SPIEGEL — SPIEGEL-VLEMSCH

«*Den Spiegel* op den Vlemschen Steenweg» (1659); - «een huis voordezen geweest zijnde een brouwerije geh. *den Spiegel Vlemsch*, aen de Vlaemsche poorte» (1703).

In 1591 kochten *Peter van Cutsem* en *Joanna de Becker* «den Spiegel»; zij waren er brouwer.

In 1697 verkopen *Damianus* en *Cathelijne Stevens* de brouwerij, die ze geërfd hadden van hun vader, *Joannes Stevens*, aan *Hendrikus van der Schueren* en *Marie Gallebaert* zijn huisvrouw (213).

BROUWERS: *Peeter van Cutsem* (1591); *Adriaen van der*

(210) Ibid., 1705, 1714.

(211) Not. Condé, 1655.

(212) Not. Rol van der Borcht.

(213) Not. G. van Cutsem, 1697.

Meerstraeten, zijn schoonzoon; *Guillam Polleur* (1643); *Anthony de Witte* (1670); *Henricus van der Schueren* (1697).

van Cutsem

Zie onder «de Sonne».

van Meerstraeten

JAN VAN MEERSTRAETEN, q. 1627; - × *Cathelijne de Vadder*. Zij waren ouders van:

1. *Cornelis*, † z.h.; - 2. *Nicolaes*, q. 1650, - × *Cornille de Anneys*; - 3. *Jan-Bapt.*, «commissaris van de monsteringhe van den volcke van oorloghe ten dienste van S.M.»; meisenier 1652;

4. *Elisabeth* × *Lucas Timmermans*; - 5. *Adriaen*, mr.-brouwer in «den Spiegel»; - × *Joanna van Cutsem* (d. *Peter*).

Waarvan: - a. *Peeter*; - b. *Lucas*, beiden meisseniers 1652 (214).

Stevens

Zie onder «de Sterre».

van der Schueren

I. HENDRIK VAN DER SCHUEREN, mr.-brieder in «den Spiegel-Vlems» (1697) en later in de «Drije Coppēn» (1704), 1721); q. 1732; - × *Anna-Marie Gallebaert*. Zij hadden (o.a. kinderen²):

II. HENDRIK VAN DER SCHUEREN, mr.-brouwer in de «Drije Coppēn», q. 1764; - × *Cathelijne Steps*. Zij waren ouders van:

1. *Josephus*, pbr.; - 2. *Jacobus*, pbr.; - 3. *Henricus*; - 4. *Cathelijne*; - 5. *Hieronymus* (215).

(Wordt vervolgd)

PAUL LINDEMANS

(214) Not. van Zinnick, 1650.

(215) Not. Lindemans, 1764.

UIT OUDE PAPIEREN:

VIOOLSPELERS

Vóór de drossaard van Brabant verscheen op 23-6-1761 de te Edegem aangehouden *Elisabeth Lardinois*, geboren te Blamont, 33 jaar oud. Ze kwam van het Frans leger, was altijd op de baan geweest en had geleefd van wat haar man met vioolspelen verdiende. Waar ze naartoe ging wist ze niet. De man was *Philippe Joseph Trivière*, 28 jaar oud, geboren te Condé. Hij was «vivandier» (marketenter) bij het leger geweest, waaruit hij ontslagen werd omdat hij tabak en brandewijn verkocht had. Nadien werd hij, naar hij zei, door Hannoverse soldaten beroofd. In de oorlog had hij al zijn papieren verloren en op het ogenblik van zijn opleiding was hij op weg naar Antwerpen.

(RAB, Drossaarderij, nr. 132).

C. THEYS

Razernijbezwering in het Hageland in de 19e eeuw

Op de dag vóór de feestdag van Sint-Hubertus gaan de Tiense bakkers heden nog met hun korf, waarin Sint-Huibrechtsbroodjes liggen, naar de mis om die broodjes te laten wijden en ze dan, tegen weinig geld, te bezorgen aan hun klanten. Van deze broodjes moeten al de huisgenoten en huisdieren 's morgens, op 3 november, een stukje eten; de mensen doen het met een nuchtere maag en zonder drinken. Dit gebeurt om gevrijwaard te blijven van de razernij. Men doet dit nu nog meestal uit gewoonte, zonder er evenwel het belang aan te hechten, zoals onze grootouders.

Als kind was ik reeds nieuwsgierig naar het waarom van het eten van dit stukje brood, en van moeder, geboortig uit Waanrode, kreeg ik dan te horen dat de grote heilige u onder zijn bescherming nam tegen razernij. Ter illustratie kwam dan het verhaal dat zijzelf in haar jeugd had gehoord, over een inwoner van Waanrode die geen geloof hechtte aan de macht van Sint-Hubertus, door zijn eigen hond werd gebeten en zodanig razend was geworden dat men hem heeft moeten versmachten tussen twee bedmatrassen. Dit zou zich afgespeeld hebben omstreeks 1860; daarbij kreeg ik dan ook een fragment te horen van een daarop gemaakt liedje dat zij gedeeltelijk had onthouden van haar eigen grootvader Andreas Vandepoel uit Miskom:

«Wie zal mij doen veranderen in hout of in een steen
Als ik nog ben in leven dan vrees ik geen geweld
Maar God had niet vergeten, want veertig dagen later
Werd zijnen hond gebeten van een die razend was
De beest liep langs de wegen en schuimde over 't land
Het kwam zijn meester tegen en heeft hem aangerand.»

De streek waaruit mijn moeder komt is het oostelijk gedeelte van het Hageland en toentertijd was er aldaar een grote verering voor Sint-Hubertus, de beschermheilige van de kerk van Bekkevoort.

Sint-Hubertus, die de dertigste bisschop van Luik was, wordt aangezien als de patroon van de jagers, maar hij wordt in Walonië aanroepen tegen de bezetenheid, geestesstoornissen en hysterie.

In onze streek beschut hij vooral tegen de razernij en vele mensen moeten er voorzeker een goede hulp en steun aan gevonden hebben, want ziehier in vertaling wat Henry Boulet († 1885) er over schreef in het «Dictionnaire encyclopédique des Sciences médicales»: «De geneeskunde heeft zich uitgesproken en blijkt onbekwaam te zijn bij de genezing van de razernij; daarom zijn er vele mensen, door het geloof gedreven, die bovennatuurlijke hulp gaan vragen aan Sint-Hubertus, hulp en hoop die ze nergens anders kunnen vinden. Er valt niet te redetwisten

uit naam van de wetenschap of de rede tegen deze praktijk; integendeel de rede moet toegegeven dat het een morele behandeling is die bewezen heeft van groot belang te zijn».

Aan de hand van deze uitspraak kunnen wij dan ook begrijpen hoe de vermaardheid van de bedevaarten naar Sint-Hubertus in de Ardennen is ontstaan.

Op die bedevaart werd een drievoudige tussenkomst afgesmeekt, de eerste onder de vorm van schietgebeden (formulettes) als voorbehoedmiddel, de tweede door insnijding (la taille) om te genezen en als derde vorm het uitstel (répit) dat een gebetene geneest of voorbehoedt.

Dergelijke schietgebeden kon ik voor onze streek niet vinden, wel een gekend Waals:

«Grand Saint Hubert qui est dans la chapelle
Qui nous voit, qui nous appelle
Grand chien, petit chien
Passe ton chemin
Ne me fait rien».

De zekerste hulp door tussenkomst van Sint-Hubertus was destijds dus een bezoek aan zijn bedevaartsoord in de Ardennen.

Indien de bedevaarder een «tot bloeden toe gebetene» was, werd er een «insnijding» toegepast; indien hij niet tot bloedens toe gebeten was, kreeg hij «uitstel».

De insnijding bestond uit een kleine snede, door de priester aangebracht in het voorhoofd van de gebetene. Onder de huid bracht men dan een zeer klein draadje aan, afgenomen van de stof van de «Heilige Stool» van Sint-Hubertus.

De wonde werd dan afgedekt met een smalle repel nieuw linnen en moest aldus behouden blijven gedurende negen dagen, duur van de opgelegde noveen.

Het verstrekken van «uitstel» was slechts voorbehouden aan de aalmoezenier van de kapel van Sint-Hubertus en ook de personen die vroeger reeds de «insnijding» ontvangen hadden. De aalmoezeniers konden uitstel verlenen voor het leven. De «ingesnedenen» slechts voor veertien dagen, met mogelijkheid tot hernieuwing van dezelfde periode, na afloop van de eerste.

De personen die de insnijding kregen, ontvingen op het ogenblik van de «operatie» een handleiding met de instructies tot het onderhouden van de noveen.

We hebben zoëven gezegd dat de ingesnedenen de macht kregen tot het verstrekken van «uitstel» aan gebeten of besmette personen, maar ze kregen ook toelating dieren te immuniseren tegen razernij. Hiertoe gebruikten ze een soort van brandijzer met sleutelafbeelding, die ze ontvingen te Saint-Hubert na wijding en aanraking van de Heilige Stool. Speciale persoonlijke gegevens werden hun verstrekt om deze stempel te mogen gebruiken.

Hierna volgt de volledige tekst van de Handleiding die gegeven werd aan een «ingesnedenene» uit het jaar 1868:

MANIER

Om te onderhouden de novene of boete van
negen dagen,
van den heiligen HUBERTUS.

De persoon aen welke men in het voorhoofd een stukje of klein deeltje van de H. Stool ingesteken heeft, moet onderhouden deze artikelen:

- I. Hy moet ééns zyne zonden biegten en communiceren binnen de novene: nogtans de biegtvader mag hierin dispensereren.
- II. Hy moet alléén slapen in zuivere slaep-lakens, of gansch gekleed als de slaep-lakens niet zuiver zyn.
- III. Hy moet alléén drinken uit een glas of een ander potteken, en mag zyn hoofd niet buigen om te drinken uit fonteinen of rivieren, zonder nogtans ongerust te zyn, zoo hy by geval kwame zich te bezien in fonteinen, rivieren of spiegels.
- IV. Hy mag rooden of witten wyn gemengd met water, of ook water alleen drinken, uit een zuiver en uitgespoeld glas.
- V. Hy mag wit of ander brood eten, verkensvleesch van eenen berg, die een jaer of meer oud is, kapuinen of hinnen, die ook een jaer of meer oud zyn, visschen met schelpen, als haring, bukkingen, karpn, en harde eyeren; alles moet koud geëten worden; het zout is niet verboden.
- VI. Men mag het hoofd en de handen met eenen natten doek afvryven; het gebruik is van binnen de negen dagen den baerd niet te scheren.
- VII. Hy mag zich niet kammen gedurende de veertig dagen, de boete van negen dagen daerby begrepen.
- VIII. Den tienden dag moet hy den band laten ontbinden door eenen priester, denselven doen verbranden en de asche in het piscine (sacrarium) werpen.
- IX. Hy moet alle jaren viere den feestdag van de H. HUBERTUS, welke komt op den derden November.
- X. En zoo het geviel dat dezelve persoon daarna nog gebeten of gekwetst wierd van eenige razende beest tot den bloede toe, alsan moet hy doen die boven gemelde boet en onthouding van spys en drank, ten tyde van dry dagen, zonder dat hy vannooe heeft wederom naar St. Hubert te gaen.
- XI. Hy zal kunnen uitstel geven van veertig dagen, aen alle andere personen die gebeten of gekwetst zullen zyn tot den bloede, of andersints besmet zyn door eenige razende beesten.

Nota 1°. In geval men iets naliet by het oefenen der novene, 't zy by vergetenheid of onbedachtelykheid, men moet er niet over bedugt zyn.

2°. In geval van onpasselykheid, kan de biegtvader over de oefeningen dispensereren.

Manier om den uitstel te geven.

De persoon welke uitstel verzoekt, moet knielen en zeggen: «Ik vraag u uitstel in den naem van God, van de allerheiligste Maegd Maria, en van den glorieuzen heiligen Hubertus.

Waerop den anderen antwoordt: «Ik geef u uitstel voor veertig dagen, in den naem van God, vande allerheiligste Maegd Maria, en van den glorieuzen heiligen Hubertus; daerby voegende op het einde het teeken des H. Kruis.

Om buiten achterdenkes te stellen de menschen, aen welke men zoude kunnen geven hebben eenige schadelyke of tegenstrydige inbeeldingen aen het oud gebruik van de novene of boet van den heiligen Hubertus zal men zich te vreden houden met hier by te voegen de goedkeuring welke daerover gegeven heeft de hoogwaardige en doorluchtige Bisschop van Luik, in het jaer 1690, zonder aentehalen de overeenkomende gevoelens der doctoren in de Godsgeleerdheid als in de Medecynen, van de Universiteit van Leuven, in het zelve jaer hierover gegeven, welke men om korthedswille hier achterlaet.

HET GEVOELEN OF OORDEEL VAN DEN BISSCHOP

Joannes Ludovicus by de gratie Gods Bisschop en Prins van Luik, Hertog van Bouillon, Markgraef van Franschimont, Graef van Loon en Hoorn, enz., gehoord hebbende het gevoelen van de examineurs van onze synode, rekende de artikelen van de novene of boete van negen dagen, welke gebruikt en geoefend wordt te St.-Hubert, in Ardenen, en de uitlegging derzelve artikelen; zoo laten wy ons, Zoo als onze Voorzaten, vast voorstaen, dat de wonderlyke uitwerksels welke men op dezelve plaatze sedert vele eeuwen heeft zien geschieden, geensints en mogen toegeschreven worden aen superstitie of aen de vyand des menschens zaligheid, maer veel meer aen de almogendheid Gods, denwelken alzoo belieft te doen uitschynen de verdiensten van den grooten heiligen Hubertus. Wy hebben ook met genoeg gezien het geene aengaet de biegt en communie, voorgeschreven in deze novene of boet, dat men het al overlaet aen de gevoelens van eenen wyzen en voorzichtigen Biegtvader; en, dat de uitlegging van de andere artikelen te kennen geeft en inboezemt den geest van penitentie, die opgelegd en geoefend worden met alle regtveerdige en natuerlyke voorzichtigheid, en zonder eenige superstitie.

Gegeven in onze Hoofdstad van Luik, onder de onderteekening van onzen Vicarius Generael en onzen gewoonlyken zegel den 4den October 1690. En was geteekend

Corn. Taes. Vicarius Gen. van Luik

En leeger: Hen. MARTINE.

Met het bisschoppelijk Cachet, of zegel.

De ondergeschrevene almoesnier, der kerk van den grooten Heiligen Hubertus, verklaert ingedrukt te hebben een stukje van den H. Stool, van den H. Hubertus, in het voorhoofd van Louis Gustave De Bruyn de Waenrode (Brabant).

St. Hubert, 18 mai 1868.

Get. Mouret

Arlon, ter Boekdrukkery van P.-A. BRUCK.

Bovenvermelde «ingesnedene» werkte nooit op de feestdag van St.-Hubertus; hij beschouwde deze dag als een grote feestdag en liet nooit na de mis te gaan bijwonen in de kerk van Bekkevoort.

Telkens er in zijn dorp of omgeving een onmogelijk te benaderen hond was of een hoorndul geworden koe of ander dier, werd hij bijgeroepen, naderde onverschrokken tot het dier, pleegde zijn aflezing en merkte het dier met zijn brandijzer; ofwel genas het dier of het stierf zonder iemand schade te berokkenen. Vele mensen door een hond gebeten kwamen bij hem om «uitstel».

Het bij de aanvang van dit artikel aangehaald liedfragment wijst op de twijfel van een uitgestelde die geen geloof hechte aan de kracht van het «uitstel» want, zegt het lied, veertig dagen later werd «zijn hond gebeten van een die razend was».

Een paar slotbeschouwingen nog over dit gebruik dat waarschijnlijk helemaal uitgestorven is door de hedendaagse moderne behandeling van de razernij, behandeling die in de 19^e eeuw totaal onbekend was. De wetenschap stond er toen machteloos tegenover en slechts het diepe geloof schonk de slachtoffers redding en hoop.

In de 16^e eeuw getuigde Pater Robertin dat de Heilige Stool, hoeveel men er ook aan plukte voor de insnijdingen, nooit van afmetingen veranderde, vermits men toen reeds een hoeveelheid had gebruikt van 17 Romeinse voeten en 7 duim.

De deken van Saint-Hubert ten slotte verklaarde in 1845 dat vanaf 1806 tot 31 december 1834 meer dan 4800 personen werden ingesnedden.

R. MORREN

Jan Dillingen, orgelbouwer van Trier, en de Abdij van Averbode

Tussen de orgelmakers, die tijdens het eerste kwartaal der XVIIe eeuw voor de premonstratenzerabdij van Averbode werkten, treft men er twee aan die van Duitse afkomst zijn.

Martin Posselius, van Erfurt in Thuringen, vestigde zich achtereenvolgens te Maastricht en te Hoogstraten. Sedert 1608 wijzigde, herstelde en onderhield hij het groot orgel in de abdijkerk (1). Vermoedelijk werd hij in die functie opgevolgd door Jan Dillingen, orgelbouwer van Trier. Op 12 augustus 1622 vereffende kamerier Gillis Die Voecht (2) een rekening van 96 carolusgulden, ten voordele van Jan Dillingen, voor herstellingen, door hem uitgevoerd aan het orgel van Averbode (3). Abt Mathias Valentyns (4) sloot op 24 april 1624 met de Triëse orgelmaker een kontrakt, waardoor deze aanvaardde, vijf nieuwe registers te plaatsen *op het middelste secreet der orgelen* in de abdijkerk. Hij moest de oude registers Octaef, Cimbel en Trompet wegnemen en vervangen door Octaef 6', Superoctaef, Nachthoorn, Gemshoorn en Quintadene, ten einde het instrument meer aan te passen aan de klankkleur van de barok (5). Deze veranderingen werden aangebracht aan het Brebos-orgel (6), reeds gewijzigd door orgelbouwer M. Posselius in 1608 en 1612. De abdij zal het materiaal, nodig voor de restauratie, zoals lood, koperdraad en leder bekostigen en de orgelpijpen, wanneer ze klaar zijn, laten afhalen. Einde juli of ten laatste begin augustus 1624 moet het werk klaar zijn, en kunnen gebruikt worden. De orgelmaker zal gratis logement genieten in de abdij, op de dagen,

- (1) T. GERITS, *Orgelbouwer Martin Posselius en de Abdij van Averbode*, in *De praestant. Driemaandelijks tijdschrift voor orgelcultuur in de Nederlanden*, X, 1961 n° 4.
- (2) Gillis Die Voecht vervulde het ambt van Kamerier van 17 juni 1608 tot bij zijn dood op 13 juni 1653. Archief. Abdij Averbode (= AAA.), Sektie I, Reg. 105, fol. 148 v°. L. GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré. Dictionnaire bio-bibliographique*, dl. I, blz. 191-193, Brussel, 1899-1902 en dl. IV, blz. 44-55, Brussel, 1911.
- (3) [12 aug. 1622] - *Dedi Johanni Dilligen organistae pro solutione reparationis organorum xcvi car.*, AAA., I, Reg. 226. fol. 160 v°.
- (4) Abt Valentyns administreerde de abdij van Averbode van 20 november 1591 tot 12 maart 1635. AAA., I, Reg. 105, fol. 138 r°. Pl. LEFEVRE, *L'abbaye norbertine d'Averbode pendant l'époque moderne (1591-1797)*, dl. I, blz. 4-11, Leuven, 1924; IDEM, art. *Valentyns*, in *Biographie nationale de Belgique*, dl. XXVI, kol. 86-89, Brussel, 1936-1938.
- (5) AAA., I, Reg. 21, fol. 161 r°-161 v°.
- (6) Gillis Brebos. Antwerps orgelbouwer afkomstig van Lier, vernieuwde grondig de dispositie van het bestaande orgel te Averbode in 1562. AAA., I, Reg. 17 fol. 175 r° - 176 r°. uitg. F. VAN DER MUEREN, *Het orael in de Nederlanden*, blz. 177-178, Brussel-Amsterdam, 1931; M.A. VENTE, *Bouwstoffen tot de geschiedenis van het nederlandse orgel in de 16e eeuw*, blz. 66, Amsterdam, 1942; IDEM, *Het geslacht Brebos*, in *De schalmei*, II, 1947, blz. 5.

waarop hij aan het instrument werkzaam is. Als arbeidsloon ontvangt hij de drie oude tinnen pijpen. Gedurende twee jaren moet Dillingen het orgel onderhouden en de fouten verbeteren.

Twee dagen na het sluiten van het akkoord, schreef de abt van Averbode een attest voor Jan Dillingen, om zijn werk te prijzen en ook elders zijn diensten aan te bevelen (7). Zulke getuigschriften betekenden een flinke steun voor de kunstenaars uit die tijden.

Trudo J. GERITS, O. Praem

DOKUMENTEN

I

Kontrakt tussen abt Mathias Valentyns, prelaat van Averbode, en Jan Dillingen, orgelbouwer van Trier, voor het plaatsen van vijf nieuwe registers in het orgel der abdijkerk van Averbode.

26 april 1624

Origineel, in het register *Cartarius abbatis secundus*, AAA., Sektie I, Reg. 21, fol. 161 r° - 161 v°.

Op heden den 24en Aprilis anno 1624 is mijn eerw. heere Matthijs Valentijns prelaet des goidshuys Everbode veracordeert, ende overcomen met den eersamen mr Jan Dillinghen van Trier Orgelmaecker, ende dat inder vueghen hier naer gespecificeert.

Inden eersten dat mr Jan voerss. zal maecken, accorderen ende leveren by approbatie van meesters des verstandt hebbende, vyff nieuwe registers van nieuwe materie, ende de zelve zal hij opden hals, offt op het middelste secreet der orgelen in onsses goidshuys kercke tegenwoirdich staende, setten, om deze voerss. registers te gebruijcken ende te gheven henne resonantie met het onderste clavier, op conditie dat deze registers voerss. zullen wesen dusdanich. Een octaeff wezende gemaectt opden steeck van sess voeten ende ghevende sulcken thoen, item een superoctaeff, nachthoren, gemshoren, hebbende resonantie naer de octaeff, item een quintadene. Dese vijff registers zal hij op malcanderen accorderen om tsamen te gebruijcken ende yder besonder opden steeck als voer. Ende deze vyff registers vuers. zal mr Jan voers. van nieuwe maecken op zynen cost ende last, maer het cloister zal doen halen met een kerre de buijssen alze zullen volmaectt wezen. Ende als mr Jan deze buijssen zal insetten, accorderen, ende het secreet daer toe accomoderen, dan zal hij int cloister voerss. den cost ende logijs hebben.

Is noch geconditioneert dat mijn eerw. heere zal gehouden sijn om te betalen de materialen hier toe noedich wezende te weten loodt, vellen ende coperdraet, om te vernieuwen de veeren vant secreet daer deze registers zullen in coemen te staen.

Item is conditie dat mr Jan voerss. dit wercke met Goids gratie zal volmaectt ende geapprobeert overleveren in fine julij offt ten lancxten in principio augusti naestcomende anno 1624, dat men t'selve werck dan zal connen gebruijcken.

Item sal dat secreet van binnen ende buijten wel accomoderen ende bequaem maecken om de vyff registers voerss. proportioneel op te setten.

Item zal mr Jan voerss. gehouden sijn dit werck voerss. met het ander daer aengehecht zijnde twee jaeren naestmalcanderen volgende getrouwelyck te onderhouden, die fouten die binnen dien tydt daer aen mochten gevonden worden te remedieren ende te verbeteren.

Voer deze conditie, clauselen ende wercken te maken ende te onder-

(7) Algemeen Rijksarchief Brussel, Kerkelijk archief, n° 4981, fol. 73 r°.

houden als voerss. is, zal mr Jan voerss. voer zijn const ende arbeyt hebben de buijssen offt pijpen nu tegenwoirdich staende selfste middelste secreet, te weten een octaeff, cymbael ende trompet, wezende al gemaect van tenne. Deze zullen hem woirden geleverd, alst werck voerss. zal volmaect wezen.

Actum ten daghe, maende ende jare ut supra. Toirconden deses, ende tot meerdere bevestinge der selfs, hebben de parthyen voerss. deze met hen propre naem onderteekent.

(*sign.*) Mathys valentyns abt van Everboden.
Mr Jan Dillingen van Trier.

II

Getuigschrift van abt Mathias Valentyns, prelaat van Averbode, voor Jan Dillingen, orgelbouwer van Trier, om hem elders aan te bevelen.

26 april 1624

Kopie in het *Liber attestacionum*, Alg. Rijksarchief Brussel, Kerkelijk Archief, n° 4981, fol. 73 r°.

Wy Matthys valentyns Abt des Goidshuys van Everbode Oordens van Premonstreyt, Bisdoms van Luyck. Allen den ghenen die dese onse opene brieven van certificatie sullen sien oft hooren lesen saluyt in gode. Doen te weeten ende attesteren mits desen voor die gerechte waerheyt als dat den Eersaemen Mr Jan Van Dillingen, Orgelmacker van synder consten thoender deser alhier in onsen Goidshuyse van Everbode by Diest geleyden onser kercken Orgele inde welcke veele fauten waeren gerepareert heeft, ende tot goeden accort gebrocht tot Meesters pryse ende het contract met ons aengegaen van twee jaeren die voers. gerepareerde Orgele te onderhouden eerlyck ende vromelyck voldoen tot onsen contentement, ende daerom weerdich om aen andere goede heeren ende luyden gerecommandeert te worden. Ende des toirconden hebben wy dese patenten met onsen name onderteekent ende onsen zegel ter saecken daerop doen drucken. Aldus gedaen binnen onsen voers. Goidtshuyse desen 26 April 1624.

UIT OUDE PAPIEREN:

PASTOORSINHALING EN «JONKHEID»

Naar aanleiding van het stukje van Paul Lindemans over de inhaling van een pastoor van Edingen (ESB, 1961, blz. 403), het volgende: Te Alseberg wordt, wanneer een ongehuwd persoon overleden is, door de naaste ongehuwde of door de ongehuwden van de wijk een geldinzameling gedaan om een mis tot lafenis van de afgestorvene te laten opdragen. Die mis heet «de mis van de jonkheid». Dit gebruik, dat hier van ouds bekend is, wordt streng in acht genomen.

Zou het geen overblijfsel kunnen zijn van de «jonkheid», de vereniging van jonggezellen die in de meeste dorpen instond voor het inrichten van ontspanningsfeesten (zie P. Lindemans, *ibidem*)? Het is bekend dat in het begin van de 18de eeuw het profane in die verenigingen door de kerkelijke overheid streng beteugeld werd (J. Lindemans en P. Cnops, *Volksvermaak te lande, in Brabant, in de 18de eeuw*, ESB, 1951, blz. 209-217). Bestaat er nog elders een gebruik als dat te Alseberg?

C. THEYS

De melaatsheid te Dworp

Een van de meest gevreesde ziekten in de middeleeuwen was de melaatsheid. In een niet gedagtekend stuk uit het kerkelijk archief van het RAB, nr. 14578, worden de verschillende verschijnselen van die kwaal uiteengezet:

«Daer is een sorte van Laserije dat sijn groote rappen hooch verheven onder heel roodt sangewijn ende boven grouwachtich met dicke matere ende compt het heel lichaem ende dese rappen sijn gelijk boven toe geschraut dese compt seer selden (voor).

Nu isseer noch een sorte dat sijn gelijk bloetsweren die hebben beneden gelijk naeyen om dat het vel soo te gaeder treckt dese moeten drije oft viermael reysen uyt gestelt worden, om dat se de bloetsweren soo gelijk sijn dat dusantie dat moet leeren.

Nu isser een ander sorte dat sijn groote roven die comen al veel bij een, ende sien witachtich met groote witte vochtige pailien ende die compt oock op het hoofd.

Nu isser noch een ander sorte die op het hoofd compt die is drooch ende bleckt as met schellen witachtich, ende compt oock over het lichaem, ende sijn soo platte plecaten.

Noch isser een sorte die seer gelijk is aen het schorfft, dat compt met cleyn pugelen het heel lichaem door gelijk cleyn swerkens, dese moeten oock 3 oft 4 mael uytgesteld worden want dat moet oock gekent worden door de usantie als het tusschen de vingeren compt, is het meer teeken van schorfft als van Laserije.

Noch isser een sorte van seeren dat sijn hooge sweren seer naer fat en van cnoppen van roosen, ende het vel treckt onder teenemaal fronselachtich.

Noch isser een sorte dat sijn placaten soo groot als een hant dat sijn soo al veel rappen bij malcanderen ende dese bleck als met witachtige palien, ende dit compt veel aen armen ende beenen.

Noch isser een sorte dat sijn cleyn pugelkens het heel lichaem door die blecken as met witte schellekens gelijk semelen die en hoeven niet uytgesteld te worden.

Noch isser een sorte die compt met cleyn viercantige bleyn-tiens vol matere, die gaen open ende droogen maer comen al wederom die en moeten niet uytgesteld worden».

Tot in de 17de eeuw, en zelfs later nog, was de ziekte hier te lande een algemeen verschijnsel. De gevallen waren niet talrijk, maar er was geen dorp of er waren er een paar.

In de 19de eeuw werd de mening verspreid dat de kruisvaarders de melaatsheid uit het oosten naar Europa hebben overgebracht. Dit werd afdoend weerlegd door Godefroid Kurth in zijn werk «La lèpre en Occident». Ze bestond alhier reeds in de 7de eeuw en van de 11de tot de 16de eeuw woedde ze vrij sterk in onze gewesten. Nu nog zouden er gevallen bestaan in Skandinavië, Rusland, Griekenland, Turkije, Spanje, Portugal,

Frankrijk en Oost-Pruisen. Volgens een verslag van het koningin Elisabeth-Fonds voor Medische Hulp aan de Inlanders, werd in 1956 het aantal melaatsen in Belgisch-Kongo op ongeveer 264.000 geraamd.

In 1216 had hertog Hendrik I (1190-1235) te Terbank bij Leuven een klooster laten oprichten om de melaatsen te behandelen. Mettertijd had die instelling daarin een grote ervaring opgedaan, bij zover dat diegenen welke van die kwaal verdacht waren, er zich moesten laten onderzoeken. Gewoonlijk werden de verdachten vergezeld door een of twee heiliggeest- of armmeesters, die als getuigen optraden. Werd er besmetting vastgesteld, dan werd het volgende bewijs afgeleverd: «Allen den ghenen die dese letteren sullen sien ofte hooren lesen, ende besundere die gecommiteerde ende gedeputeerde der proeve van sieckte der Lazarije ter Banck bij Loven, Saluyt. Doen cont ende certificeren bij desen voor de gerechte waerheydt dat op heden desen voor ons gecompareert is in sijnen properen persoon.... geboren tot.... ende woonachtig tot.... ende heeft begeert bij ons ghevisiteert, ende ter proeve ghestelt te sijn. Den welcken nadat wij gevisiteert ende neerstelijck ondersocht hebben na wijsheydt ende gratie ons van Godt den heere gegeven, ende naer ouden coustuyme soo hebben wij hem beseert ende besmêt ghevondén metter lazarijen ende daeromme den selven verwesen uyt alle gesonden menschen onder siecken ghelijck dat gewoonlijk is, hierbij ende tegenwoordigh sijnde als ghetuyghen.... recommanderende in de ghenade ende protectie van Godt den heere hebben wij onsen segel....».

Was het geval twijfelachtig, dan werden de verdachten voor een bepaalde tijd «naer de verst» verwezen, nl. in observatie gesteld.

De buiten de gemeenschap verwezen melaatsen moesten dan afgezonderd van de wereld hun leven eindigen. Dit was het enige middel dat men toen bezat tegen de uitbreiding van de kwaal. Ze gingen een voor hen op een eenzame plaats gebouwd huisje betrekken. Ze moesten een ratel of klikspaan bij zich hebben om hun medemensen voor hun aanwezigheid te waarschuwen. De overbrenging naar het ziekenhuis geschiedde processiegewijs, onder het zingen van het Responsorium Sub Venite en van psalmen. Door de priester werd een rede uitgesproken waarin hij de zieke aansprak met «beminde Godsvriend», en hem aanspoorde tot moed en berusting, wijl hij toch deel bleef hebben in de gebeden der H. Kerk.

Volgens de kostuimen van Nijvel, artikel 63, was «een mensch besmet met lazerije gepriveert van de gemeynschap van andere menschen, maer niet van 't gebruyck van sijne goeden, ruerende noch onruerende».

Voor Dworp tekenden we de volgende getallen van onderzoek van verdachten van melaatsheid aan:

Doerpt 17-3-1518: «Verwesen Willem de Blic van den lichten zeere», getuigen Hendrik Tas en Jan van Rillaer, heiliggeestmeesters (armmeesters); 19-5-1519: Doerpe - Gevisiteert Sielits Mosselmans in de verst tot Mey over jaer. Get. Hendrik Tas en Symon van der Meynergen, heiliggeestmeesters; Worp 1-4-1525 gevisiteert... om uit ghesonde gheset te sine (zijn) Willem de Blic ende die legghen wi inde verst tot half meest (van het volgende jaar); get. «Hendrik Keynot, heiliggeestmeester te Worp»; 27-3-1537 Verwesen Jan Monssenmals (Mosselmans) te Dorrop bij Halsbergh (Alseberg), get. Jacop Lambrechts; Dworep 23-11-1551 Verwesen Colijn van den Plaessche, get. Jan Minnebiert pater ende Willem op Schey; 6-2-1552 Verwesen Steven van der Elst, get. Jan van den Dale, heiliggeestmeester, Jan Berckmans; 6-2-1552, verwesen Lauwereys Coreyts, get. Fredericq de Vleeschouwer pater en Antheunis de Greve; 1-5-1555 Verwesen Jan van der Elst, Dwerpe geleghen bij Halsenberghe, get. Hendrik Cleeren en Hendrik die Nayere (de Nayer), heiliggeestmeesters; 16-3-1563 Verwesen Vroen de Deckere, geboren te Leerbeek woonende tot Dworpt omtrent Halle bij Huysinghen, get. de Vleeschouwer en Loys Scutteput; 16-8-1572 Verwesen Anthonis Mertens, geboren te Dworp, get. Antonis van der Linden, Wouter van Dorne; 16-9-1573 Verwesen Hendrick van den Bossche; 30-5-1603; Verwesen Anna Hansens; 5-1-1615 niet verwesen Anna van den Broeck; 21-4-1651 gevisiteert en verwesen Barbara de Genst te Dorpe, get. Jan de Bast; 31-5-1611 niet verwesen Jan van den Winckele, geboren te Worp; 23-8-1680 (het laatste bekend geval «niet verwesen» Hendrick de Ridder, geboren te Roye (St.-Genesius-Rode).

(RAB, kerkelijk archief, nr. 14560.)

C. THEYS

BIBLIOGRAFIE

EEN ONBEKEND BOEK OVER GAASBEEK

Het volgend boekje, feitelijk het verhaal van de dood van 't Serclaes en de belegering van Gaasbeek door de Brusselaars, is niet te vinden bij Vinckx, Vennekens, De Wachter, De Potter, en evenmin in de *Bibliographie Nationale* en de *Bibliographie de la Belgique*.

De Koninklijke Bibliotheek bezit het niet. De titel luidt: HET KASTEEL / VAN / GAESBEECK. / KRONYK DER XIVe EEUW. / (prent) / Brussel, / UYTGEGEVEN DOOR DE NATIONALE MAETSCHAPPY / TER VERSPREYDING VAN GOEDE BOEKEN. / 1838.

Blz. 3 staat:

VOLDAEN AEN DE WET

Het boekken, voor opschrift voerende: *Het Kasteel van Gaesbeek, kronyk der XIVe eeuw*, hebbende doen overzien, laten wy toe hetzelfde te drukken.

Gent, den 18 november 1837.

L. SONNEVILLE. Vic. gen.

Het boekje telt 54 blzz. en meet 67 x 120 mm.

J. VERCRUYSSÉ

Het smedenambacht te Leuven

(vervolg van blz. 218)

DE «MOMBOIRIJE»

De mooiste uiting van het samenhorigheidsgevoel en van de broederlijkheid onder de leden van het smedenambacht was wel het Sint-Elooihuis, waar de oude en werkonbekwame meesters hun laatste levensjaren konden slijten.

De oudste vermelding in de archiefstukken van het ambacht dagtekent van 29 juli 1439 (4651/341 v°). Er is echter geen enkele aanwijzing wanneer de momboirije gesticht werd. Volgens de geschiedschrijver Van Even, was zij gelegen in de Diestse straat.

Op de bovenvermelde datum richtten de smeden een verzoekschrift tot de stadsraad om de verhoging van het ambachtsgeld te bekomen. Zij wezen op de hoge lasten, die zij te dragen hadden, in het bijzonder «van haren Sente-Loyshuyse, dat sy ten armen oude smet behoefft gherne repareren ende in state houden».

Toen de kapel in de Parijsstraat gebouwd werd, bracht men het godshuis ook daar over. Bij gebrek aan dokumenten, hebben we geen enkel aanwijzing betreffende de inkomsten en de eigendommen bij de stichting. Men kan zich zelfs afvragen of, na de inrichting van de ziekenkas, de momboirije nog kostgangers had en zich niet beperkte tot het verlenen van geldelijke steun. In de telling van 1597 wordt geen gewag gemaakt van bewoners van een St.-Eligiusgodshuis. Een verzoekschrift van 27-5-1642 tot de stadsraad wijst op de last, die het ambacht droeg van «het onderhouden van eenige weduwen, armen ende andere, die door hunnen ouderdomme niet meer en connen gesmeden oft het selve ambacht exerceren, aen de welcke sij maendelijck sijn gewoon, gelijk altyds van oude tijden, assistentie te geven met thien, twintigh, jae oock meer stuijvers» (11.671/41). Vermits het er om ging een aanvraag tot verhoging van het ambachtsgeld te rechtvaardigen, moeten we besluiten dat het ambacht het tekort van de momboirije moest aanvullen.

Het beheer van de middelen van de instelling was in handen van een «momboirije meester». De functie wordt geciteerd in de ordonnantie van 1599, betreffende de requiem-mis (4651 f° 428). In 1676 werd besloten dat, ieder jaar op 25 juni, datum van de verkiezing van de gezwornen, ook een beheerder van het godshuis zou aangeduid worden. Hij moest rekenschap geven van zijn beheer op St.-Laurijsdag, d.i. op 10 augustus (11.671-66).

In de registers van het ambacht zelf treft men een paar gegevens aan over de onroerende goederen, die de instelling bezeten heeft.

In de XVIIe eeuw stonden twee bouwvallige huizen in de Halfstraat op haar naam. Ze werden in 1683 verkocht aan Michiel Geroens, meester metselaar, mits betaling van een erfrente van 20 gulden (11670-141 v°).

In 1730 werd het huis «den Loop des Hemels ofte Groenen Sint Eloije» aangekocht «tegens Sr. Bartholomeus Waersegger cum sua» (351 f° 92/95). Het ambacht vroeg aan het stadsbestuur om kwijtschelding van de «pontpenningen». Erkel de helft werd toegestaan. Het jaar daarna was men er nog niet in geluk die belasting te vereffenen, waardoor de «goedenisse», d.i. feitelijke inbezitstelling niet kon doorgaan. Het ambacht vestigde de aandacht van de raad op het onregelmatige van deze toestand en drong aan om volledige kwijtschelding te bekomen, gezien de bijzondere omstandigheden, die tot deze geldverlegenheid aanleiding gegeven hadden: «Soo ist' nu gebeurt, datten Almogenden Godt ons heeft overgesonden den miserabelen ende armen winter lest gepasseert, waerdoor de menighvuldighe arme weduwen ende confrereers van desen ambachte de momboirije meesters vs. soo daenighlijck hebben vuytgeput, dat sij merckelijcke somme vuyt hun eijgen gelt hebben moeten debourseren om de selve in hunne armoede bij te staen, waer door de vs. momboirije in langen tijdt op haeren vorigen staet en sal connen geraecken...»

Een gunstig gevolg werd aan deze oproep verleend.

In 1771 moest tot de verkoop van deze eigendom besloten worden, ingevolge het proces tegen de kremers (13).

Nog een typisch voorbeeld van de bezorgdheid van de smeden voor een oude, werkonbekwame collega vonden we in de ambachtsrekeningen:

«Item, Joris Hermans eene plaetse becomen hebbende in het goitshuys, is op den 26 maj 1733 by den ambachte geresolveert van hem te geven ende te coopen vuyt het ambachtsgelt: een bedde, een paer laeckens, een saergie ende eenen hoopelinck 8 g. 8 st.

Item, alnoch door orders vs. hem gegeven vier hemden 4 g. 8 st.»

Geen ander ambacht dreef de bezorgdheid voor de arme confrereers zo ver. Sommigen vonden dan ook niet beter dan zich als smid te laten inschrijven, enkel om van al die voordelen te kunnen genieten, als zij oud zouden zijn. Feitelijk oefenden zij een ander beroep uit, hetgeen mogelijk was door zich in de tweede eed te laten inschrijven bij het ambacht, waarbij hun vak hoorde. Om dergelijke misbruiken te vermijden, drong het bestuur van het ambacht in 1608 bij het stadsbestuur aan om het

(13) Beschrijving van de goederen in de Parijsstraat, zoals ze voorkomt in het Wijkboek van 1719 (2551-144 r° en v°):

«De Capelle van St Eloije, over thuys genoempt den Loop des Hemels, regenoten den Lusthoff ter 1°, het achterhuys ende Camer ende Capelle voors. van het Smeden Ambacht ter ij°, t selve van achter ter iij° ende de Legerstraete van voor ter iijj° sijden.»

In de rand:

«Nu de momboirije van het smeden ambacht binnen dese stadt, ut patet bij goedenisse de 30 martij 1731, in 2a, geann. 19 aprilis 1731.»

«Het Smeden Ambacht deser stadt, over de Capelle, achter huys ende haere camer regenoten de Loop des Hemels, ter 1°, den Loop des Weerels, ter ij° ende iij°, de Leger straete van voor, ter iijj° sijden.»

inschrijvingsrecht tot 12 gulden te verhogen en om bevestiging te bekomen van de verplichte leertijd van twee jaar bij een vrij meester in een vrije stad (4655 f° 138 v° en volg.).

DE BUSSE

Op 23-3-1479, besloten de smeden tot de oprichting van een busse of kas van onderlinge bijstand in de schoot van hun ambacht. De toetreding was niet verplichtend. De bijdrage beliep zes mijten per week. Om de drie maand kwamen de twee busmeesters deze ophalen. Het stond de leden ook vrij «derthien plekken eens» per jaar te betalen. Wie drie maand achter stond met zijn bijdrage, moest aan de busmeesters toelaten een pand te nemen, dat na een maand verkocht mocht worden, nadat vooraf de waarde door de gezworen schatters bepaald geweest was.

Degenen die zo verarmd waren «dat sy t'vs. ambacht nijet langher gehouden of midts aermoede gedoen en connen», waren van de bijdrage ontslagen.

Men moest niet behoeftig zijn om van de busse te kunnen genieten, het volstond in orde te zijn met de bijdragen. Na een jaar wachttijd, kon men genieten van een tegemoetkoming van 12 plekken per week, zodra men drie dagen bedlegerig was, onverschillig of het door ziekte, of door een ongeval was. De busse kwam niet tussen als men werkonbekwaam was ten gevolge van een vechtpartij.

Vermits de busse feitelijk een onderlinge verzekering tegen de gevolgen van ziekten was, bestond er geen enkel bezwaar de weduwen, zelfs die hertrouwd, te laten genieten van de voordelen, door het reglement voorzien, op voorwaarde dat de bijdrage regelmatig voortbetaald werd. Voor de vrouwen gold dezelfde regel als voor de mannen: drie dagen bedlegerig zijn «van naturelycke rechten oft bij moechelycken ongevallen», eer men recht had op vergoeding. Bevallingen en gevolgen van handgemeen waren uitgesloten van de onderstand (4651-362 en volg.).

DE AMBACHTSKAMER

In het gebouwencomplex in de Parijsstraat was ook een kamer, voorbehouden voor het houden van de vergaderingen van het ambacht. Ieder meester moest zich een met leder beklede en met koperen nagelen versierde stoel aanschaffen. Alleen de ouddeken, voorzitter van de vergaderingen, zat in een zetel. Hij bediende zich van een bel om de stilte te verzekeren als de zitting dreigde woelig te worden (14).

(14) Rekeningen 1751 (11.675) Carolus De Vaster, koperslager, als meester aangenomen, betaalde «over sijnen stoel ende een pont wasch, 5 g. 8 st.».
Rekeningen 1758 (ibid.) «Coorde ende seijden quispel voor de bel van de Ambachts Camer 3 g. 10 st.».

De bemeubeling van de kamer was veeleer karig. Als bewijs, de inventaris, opgemaakt in 1751 door de knaap, die als conservator aangesteld was (11.673-f° 51):

«In den eersten, twee en sestigh Spaenschleire stoelen, garniert met copere naegelen, waer onder eenen fauteuil.

Item, twee eijssere brandelaeren van de oude mode (15).

Item, twee dobbel copere candelaeren met een pinne ende twee buijsen.

Item, eenen coperen arm diende voor de schauwe tot het berren van een keersse voor St.-Eloy.»

De muren waren naakt en dat beviel de ambachthouders niet, men besloot dus een schilderij aan te kopen. Gezien de prijs, die men besteedde, moet het niet veel bijzonders geweest zijn (16).

Het verwondert ons wel dat geen vermelding gemaakt werd van een schapraai, waarin het zilverwerk van de corporatie bewaard werd. Waar werd dit dan wel geborgen? Want de documenten bewijzen dat het ambacht zilver en tin bezeten heeft.

In 1486 richtte men een verzoek tot de stadsraad om verhoging van het ambachtsgeld te bekomen. De kas was in benarde toestand, de smeden «hadden moeten vercoopen alle ambachts iuweelen, die beter dan hondert croonen waren» (4655-49).

In de jaren 1617-18, maken de rekeningen gewag van diverse aankopen:

«Item, an François Stockamns, gautsmet, betalt vor twee sielveren Kroessen, weeghende Vijf onsen, voer elck ons ij Rg. XV st. facit 22 Rg. 4 st. (17).

Item, voer het feetsoen van maeken 4 Rg.

Item, an Jan Caelabers, tinghieter, betaelt voer twee tinnen stoepen, hauwen eelken stoep vier poetten 7 Rg. 10 st.

Item, an de twee tinnen stoepen gheven vor Sinteloy oep te steken 24 st. (11.674).

HET ZEGEL VAN HET AMBACHT

In de middeleeuwen was het de gewoonte dat de comparanten en de getuigen aan de akten hun zegel hechtten. Vermits het ambacht ook gemachtigd was overeenkomsten te sluiten, was het wenselijk dat het een zegel bezat. Het is mogelijk dat het er al een had in 1360. Op de staarten van de oorkonde, waardoor de ambachten uiting gaven aan hun wil de onderlinge verstandhouding te bevorderen, komen de namen van een lange reeks corporaties voor. In de tekst, deze passus: «soe hebben wij onse zeghele van onsen voirs. ambachten ane dese brieven gehanghen

(15) Rekeningen 1647 (11.674) «An den boey van dinant voor twee brandysers met cooperen cnoppen, die int ambachts camer staen 4 gulden».

(16) Rekeningen 1758 (11.675) «Aen den schilder van Deijck voor eene schilderije, staende in de Ambachts Camer 5 g. 5 st.».

(17) Het Oudhollands ons stemde overeen met 1/20 pond of 31,25 gram.

in ercontschape ende in kennissen der waerheit». Maar alle ambachten moeten toch nog in die tijd geen zegel bezeten hebben, vermits in de akte voorzichtigheidshalve verklaard werd, dat al de bepalingen geldig zouden blijven, ook «al ware dat sake dat een seghel ochte meer van den voirc. ambachten ane deze brieven ghebrake te hanghene» (H. Sermon - Geschiedenis van Peeter Coutherele - blz. 76/77).

Als oudste en een der aanzienlijkste ambachten, zullen de smeden wel toen reeds hun zegel gehad hebben. Op de vraag hoe het er uitzag, moeten we het antwoord schuldig blijven. Van veel latere datum is de stempel, geprent in de lederen kaft van het ordonnantieboek, dat het archiefnummer 11.670 draagt. Het jaartal is niet goed leesbaar, maar we menen toch, dat we te doen hebben met het zegel, waarover men het heeft in de rekeningen van 1617/8. Ziehier de posten, die er betrekking op hebben:

«aen Jan Konstant, buesmaekere, betaelt voor eenen koepren seeghel: 12 st.; item, an Jan Hyvaert, betaelt voer desen seeghel Sinte Eloy oep te steeken: 30 st.»

De heilige is afgebeeld in bisschoppelijk ornaat, met mijter en staf. In de rechterhand houdt hij een hamer, waarboven een kroon. Aan zijn voeten, het schild van de stad. Het randschrift luidt: 1618 (?) LOVEN.

HET CORPUS IN 1597/8

Het exciperen van de telling gaf ons volgende ledenlijst. Smeden:

- Willem de Hapere, stadmeester, Dorpstraete (Diestsestr.)
- Bartholomeus de Hoezele, Cappellenberch (St.-Antoniusberg) met 2 leerknechten.
- Mathys van Hoogenberghen, Steenstraete, (Brusselsestr.)
- Jan Drabbe, idem.
- Anthoen vander Eycken, Dorpstraete (Diestsestr.)

Vranck de Muysere, Bieststraete (Brusselsestr.)
Jan Melis, Groeffstraete (Tervuursestr.)
Franssen Costermans, Borchstraete, (Mechelsestr.)
Adriaen Miles, Sinte Quintesstraete, (Naamse str.)

Hoefsmeden (Peerdtbeslaegeren):

Symon de Waersegger, Hoelstraete, (Tiensestr.)
Wouter Bussche, idem
Augustyn Joos, Schipstraete, (Mechelsestr.)
Merten Costermans, opt Hoochhuys, Dorpstraete, (Diestsestr.)
Peeter de Waersegger, alias Craeckenbasien, idem
Gooris Herbaix, «die in knaepschappe den smeden ende slootmaeckers dient», Hoymerckt, (Margaretaplaats).

Slotenmakers:

Jan Hermans, Dorpstraete (Diestsestr.)
Loyck Doye, Proeffstraete (Naamsestr.)
Jacop vander Smissen, Cappellenberch (Sint-Antoniuserg)
Jan Constant, Steenstraete, (Brusselsestr.) met een knecht
Bertel de Doye, Borchstrate (Mechelsestr.)

Ketelslager:

Jan Goessens, Groote Merckt (Oude Markt)
Valentyn Peeters, idem, werkte met twee knechten.

Wapensmeden:

Peeter de Pape, zwertvagere, Merckt.
Henrick vander Kerckhoven, Proeffstraete, (Naamsestr.).

Tingieters:

Germeyn Grouwels, Cappellenberch, (Sint-Antoniuserg)
Jan Calabers, Oude Merckt
Maximiliaen van Ghindertaelen, Oude Merckt
Robert Calabers, Corttestraete, op rust.

Plattynemaeckers:

Jan Timmermans, Capellenberch, (Sint-Antoniuserg)
Willem Bisschops, Borchstrate, (Mechelsestr.).

Zadelmakers:

Jheroen Luenis, Hoelstraete, (Tiensestr.), bejaard, op rust.
Christiaan Jacobs, Hoymerckt, (Margarethaplaats).
Jeroen Loenis, Joodestraete.
Rombout Loenis, idem.

Opvallend is het feit dat niet minder dan vijf goudsmeden vermeld werden. Waarom waren ze bij de gewone smeden niet aangesloten? Wij moeten tot onze spijt het antwoord schuldig blijven. Bij wijze van inlichting, laten we niettemin hun namen volgen:

Franchois van Laere, Schipstraete, (Mechelsestr.)
Frederic Huybrechts, de Merckt.
Franchois Stockmans, Corttestraet.
Franchois van Laere, Steenstraete, (Brusselsestr.).
Joos Boba, Capellenberch, (Sint-Antoniuserg) (18).

KIEZERSLIJST VAN 1794

We besluiten deze studie met de lijst van de ambachthou-

(18) De personen vermeld onder het adres Cappellenberch zijn zo talrijk, dat het voor de hand ligt, dat sommigen in feite op de huidige Pater Damiaanplaats of in de Parijsstraat woonden.

Een Joos Bouba is in de periode 1585/1613 guldedeken van de lage zijde geweest. Was dat dezelfde als de goudsmid die in de telling voorkomt? Indien ja, dan is er kans dat hij zijn vak in feite niet meer uitoefende.

ders bij de vooravond van de opheffing van de corporatie. Aanvullende bijzonderheden vonden we in het register van de opnamen:

	Beroep	Datum	Vader cedaflegging
Jacobus Delvaux	slotenmaker	7/ 2/1743	Fredericus
David Rippe(r)	mesmaker	27/ 9/1745	David
Dionisius Servranckx	ketelboeter	7/ 9/1747	Anthon
Martinus Pira	hoefsmid	30/ 6/1750	Martinus (vreemde) ° Grez
Nicolaus d'Lamotte	zadelmaker	21/ 9/1750	Arnoldus
Nicolaes van Meldaert	koperslager	5/ 6/1755	? (vreemde)
Joannes-Franciscus Berger	geelgieter	10/10/1755	? (id.) ° Ham
Petrus van Doesborgh	blikslager	31/12/1757	Abraham (id.) ° Antwerpen
Christ. Guil. De Hertogh	geelgieter	6/ 9/1758	? (id.)
Petrus Rendtmeesters	grofsmid-witwerker	10/ 7/1760	Judocus
Joannes Peetermans	grofsmid-slotenm.	8/10/1760	? (vreemde) ° Zoutleeuw
Gulielmus Cordemans	idem	5/ 8/1762	Guilliam
Hendricus Goosens	horlogemaker	29/ 3/1764	Nicolaus
Henricus-Jos. Cordemans	grofsmid-slotenm.	24/ 9/1765	Guilielmus
Joannes-Ludovicus Lambo	slotenm. grofsmid	4/ 7/1766	? meesterszoon
Joannes-Franciscus Peeters	witwerker	23/ 6/1766	Jacob
Matheus Goemans	horlogemaker	25/ 3/1767	?
Hendricus Legrand	hoef- & grofsmid	13/ 5/1767	Joannes
Petrus Jeunesse	grofsmid-slotenm.	24/10/1769	id. (vreemde) ° Leuven
Jan-Baptist Goemans	slotenmaker	12/ 4/1770	Paulus (id.) ° Grimbergen
Joannes Mombaerts	hoef- & grofsmid	27/ 6/1770	? (id.) id.
Gulielmus Rendtmeesters	witwerker-grofsm.	28/ 2/1771	Judocus
Carolus d'Lamotte	zadelmaker	2/ 8/1774	Nicolaus
Antonius Maes	hoef- & grofsmid	12/ 4/1775	Petrus (vreemde) ° Court St.-Et.
Frederic Melsens	grofsmid-slotenm.	18/ 5/1776	Jan-Baptist
Servatius Demortier	idem	23/ 8/1777	id. (vreemde) ° Romsersom (19)
Jan-Baptist Paul	hoef- & grofsmid	28/10/1777	Eastianus (id.) ° Maleizen (20)
Josephus Vanderbuecken	slotenm.-grofsmid	28/ 2/1778	Gaspar
Carolus Devaster	ketelboeter	13/ 4/1779	Carolus
Jacobus Nollekens	grof- & hoefsmid	15/ 3/1780	Pauwel (vreemde) ° Bierbeek
Guil.-Judoc. Rendtmeesters	grof- wapen- witw.	14/ 9/1780	Judocus
Joannes-Jacobus Gerradt (Gerard)	hoef- & grofsmid	15/ 3/1781	Joannes (vr.) ° Sint Remy Geest
Petrus-Nicol. Servranckx	ketelboeter	7/ 5/1781	Dionisius
Joannes Lambo	slotenm.-grofsmid	17/ 9/1781	Arnold
Simon d'Lamotte (de lamot)	zadelmaker	3/ 3/1783	Nicolaus

Tot zover de ambachthouders, die aan de laatste verkiezingen deelnamen. Nu volgen de... geroepenen van het laatste uur, de optimisten, die bedrogen uitkwamen:

Gulielmus Spinoy	horlogem. bliksl.	22/ 6/1783	Petrus (vreemde) ° Brussel
Joannes-Andreas Bonfis	hoef- & grofsmid	26/10/1785	Joannes (id.) ° Gingelom
Nicolaus Noelen	ketelboeter	14/ 2/1786	Gerardus
Joannes-Baptista de Buek	slotenmaker	11/ 2/1787	Michaël (bijzondere toelating)
Matheus Melsens	id. & grofsmid	26/ 5/1788	Arnoldus
Petrus Meeus	hoef- & grofsmid	2/ 9/1788	Petrus
Jan-Baptist Dekoker alias Decoker	mesmaker	25/11/1788	Bartholomeus (vreemde)

(19) Romsersom = Rommersom, gehucht onder Hoegaarden?

(20) Gehucht onder Ter Hulpen.

Matheus Servranckx	ketelboeter	22/12/1788	Dionisius
Andreas Pax	hoef- & grofsmid	6/ 4/1791	Engelbertus (vr.) ° Wommersom
Arnoldus Meeus	id.	10/ 5/1791	Petrus
Joannes-Francisc. Goemans	horlogemaker	13/ 9/1791	Fredericus
Livinus Thenaers	geelgieter	30/ 3/1792	Gisbertus (vreemde)
Petrus-Josephus Donckers	ketelboeter- kopersl.	6/11/1792	Petrus (vr.) ° Antwerpen
Anthonius Rendtmeesters	witwerker, wapen- & grofsmid	23/ 1/1793	Petrus
Franciscus Thenaers	ketelb. kopersl.	24/ 4/1793	Gisbertus
Petrus-Josephus Maes	hoef- & grofsmid	4/ 2/1794	Petrus (vreemde) ° Court St.-Et.
Joannes Demortier	slotenmaker grofsm.	3/ 3/1794	Joannes-Baptista
Malcorps Guilielmus	hoef- & grofsmid	11/ 3/1794	(vreemde) ° Romsersem
Meeus Petrus	blikslager en horlogemaker	20/ 3/1794	Franciscus
Jacobus-Joannes Neefs	slotenm. grofsmid	8/ 5/1794	Ludovicus
Jacob.-Guilielm. Cordemans	sidem	21/ 5/1794	Petrus (vreemde) ° Dendermonde
Hendricus Rosseels	hoef- & grofsmid	19/ 8/1794	Guilielmus
Mathieus-Josephus de Bij	horlogemaker	26/10/1794	Petrus (vreemde) ° Bierbeek
			Matheus (vreemde)
			° Herve «in Limbouger landt»
Cornelis Vandenzanden	bliksl. & horlogem.	29/11/1794	Gerardus
Matheus Vanrouchout	zadelmaker	3/12/1794	Judocus (vr.) ° St.-Truiden
Judocus Rendtmeesters	witw. & wapensm.	8/12/1794	Petrus
Jetrus-Josephus Tossijn	ketelb. kopersl.	18/12/1794	Carolus (vreemde)
Judocus Lambo	slot- & grofsmid	31/12/1794	Ludovicus
Andreas-Joannes Peetermans	sidem	10/ 1/1795	Petrus (vreemde) ° Zoutleeuw
Guilielmus Goossens	horlogem. bliksl.	11/ 1/1795	Hendricus
Hendricus Van Brussel	slotenm. grofsmid	14/ 2/1795	? (vreemde)
Thomas Goossens	hoef- & grofsmid	24/ 2/1795	Hendricus
Guilielmus-Philip. Huygens	sidem	10/ 3/1795	Guilielmus (vreemde) • Pellenberg
Arnoldus Lambo	bliksl. & horlogem.	4/ 4/1795	Ludovicus
Joannes-Baptista De Greef	horlogemaker	28/ 4/1795	Joannes (vreemde) • Lovenjoel

Een vergelijking van deze lijsten met de telling van 1597 laat ons toe onmiddellijk vast te stellen, dat in dit ambacht de erfelijkheid niet ver reikt. Enkel één familienaam, Goossens, hield een paar eeuwen stand. Onderstrepen we verder dat de meesterszonen amper de helft van het corpus uitmaken. Van beslotenheid van het ambacht is er bij de smeden dus geen spraak.

A. MEULEMANS

Brabantse woorden

411. KROEZELLEN

Kroezelen naast *kroezen* = krullen. - *Kroesbaar* = gekruld haar: *ne muur* (= neger) *bee kroesbaar*. - Spottend: *kroezelmoelial*, gezegd van een moelial, een man die zich in het huishouden of in de keuken met alles bemoeit (Gent). - F.v.Es.

Te Steenhuffel is *kroezelen* naast *krollen* bekend. *Kroesbaar* wordt er niet gezegd, wel *ne krollebo!* (= kroezelkop). - Te Massemen: *krullen*, *ne krullekop*. - J.W.

Te Lennik zegt men *kroezelkop*, *kroezelbaar*, - J.Vr.; - te Alseberg *kroeselen* (= korte krullen), *kroeselbaar* (gekrulde haren; gekrulde zinnen), naast *krollen* en *boekels*, - C.T.; - te Rotselaar *kroezelen* (*heer haar kroezelt vanzelf*), *ne kroezelkop kroezelbaar* (*schoon gekroezeld haar*), *verkroezeld* (= klein, soms wel een weinig mismaakt, gezegd van mensen, dieren en planten; syn.: *verneutel*), - G.L.V.; - te Relegem *kroezelbaar*, *kroezelkop*, - L.v.d.C.; - te Diest *kroezelen*, *kroezehaar*, *kroezelke* (= lieveke!), - L.B. (vgl. hiermee de opgave van de hr. J. Vr. voor Diest: *krollekop*, *krolijzers indraaien*, *haar laten krollen*); te Schaffen *kroezelhöer*, - A.M.; - te Testelt *kroezelbaar* (= van nature krullend), *kroezelkopje*, - A.W.; - te Tongeren *kroezelkop*, - A. Bal.

Dezelfde verspreiding werd reeds vastgesteld in het Algemeen Vla. Id. 298-299: *kroezelen* geldt in Brabant en Antwerpen «en zelfs in Limburg», naast *krollen*.

412. BROOD

Het is al een hele tijd geleden sedert van de hand van Maurits Sacré de bijdrage over het gebak verscheen (Isidoor Teirlinck-Album, 1931, blz. 363-369), waarin naast 'beschuit' en dgl. ook *pistolee*, *kramiek* enz. behandeld werden. Het artikel was echter niet exhaustief; het wou ook slechts «*Brusselsch gebak van allerlei slag*» samenbundelen.

Broodnamen, ook voor het zuiden, kwamen dan massaal voor in H.J. Nannings, *Brood en gebakvormen en hunne betekenissen in de folklore* (Scheveningen, 1932). Intussen was ook, in het Frans, de grondige geschiedenis van het brood, onderzocht door Alb. Marinus (*Histoire du Pain*. Zoutleeuw, z.j.).

In het Duits verschenen, omstreeks dezelfde tijd, andere merkwaardige bijdragen over het brood, o.m. de folkloristische artikelen van R. Hruschka, *Das Brot im Brauch und Glauben des deutschen Südwestmählers* (1935) en G. Müller, *Das Brot im Baselbieter Volksleben* (1939). In de laatste bijdrage komen trouwens ook interessante bijzonderheden voor over het bakken zelf.

Voor de oudere periode is heel wat te halen uit de afleveringen van ESB zelf, speciaal uit de bijdragen van Paul Linde-

mans. Soms, wanneer de bakkers in de titel bedacht worden, legt men vlug de hand op het bewust artikel, maar dit is niet altijd het geval en men moet voorlopig alles nakijken. Zo zitten er in het stuk «Een Brabantse vrouwenabdij in het begin der 15e eeuw» (P. Lindemans, ESB 1948) merkwaardige gegevens over het brood enz. die men zou van kant laten, indien men er slechts de klapper van het tijdschrift op naslaat. Wie van onze lezers zal eens de moed opbrengen en de tijd vinden om een systematische index van ons tijdschrift te maken?

De oude periode werd, op grond van Leuvense bronnen, door mijzelf onderzocht, nl. in de «Bijdrage tot een systematisch glossarium van de Brabantse oorkondentaal: 1300 tot 1550» (Uitgave van het Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, dl. I, blz. 288 vv.). De oogst was groot; naast *broot* kwamen voor: *gebudelt br.* (a^o 1414), *geteemst br.* (1512), *Lovensch br.* (1407), *butenbroot* (1493), *coopbroot* (1368), *pitanciebroot* (1463), *toebroot* (1481), *witbroot* (ca. 1278), *wegge* (1360), *weggebroot* (1376), *weitenbroot* (1363), *scoen brode* (1411), *kerspetbroet* (1408), *cornbroot* (1293), *ruggenbroet* (1317), *tarwen broot* (1484), *gansebroot* (1408), *gecruyt broot* (1487), *heten brode* (1409), *vierlinbroet* (1463), *broot van twee / vier schellingen* (1440), *broot van negen groten* (1472), *mitebroot* (1484), *penninbroot* (1400), *vierstuversbroot* (1427), *tweestuversbroot* (1433), *plackebroot* (1455), *cramichgen* (14e e.), enz.

Wanneer men nu het brood in een Vla. bakkerswinkel vergelijkt met de uitstalweelde in Zwitserland en Duitsland lijkt het wel of wij slecht bedeed zijn. De volgende opsomming is echter troostend!

Wegens het overvloedig materiaal zullen de citaten hier per vindplaats gegroepeerd blijven, en niet per soort.

Broodsoorten in het Gentse: «*Ammunitiebruud*» of «*ammeliëbruud*», ook «*soldaotenbruud*»: soldatenbrood; «*Amandelbruud*»: gebak bestaande uit dun gesneden schellen, vervaardigd uit bloem, suiker (of stroop), kaneel, boter (of margarine, vet) en gepelde amandelen. «*Boerenbruud*», of «*grof bruud*» nog «*bruinbruud*», ook «*grijsbruud*», mengsel van tarwe en rogge. Verkort zegt men: «*nen grijze*» of «*nen halve grijze*». In het begin van deze eeuw werd het beste boerenbrood, dat te Gent verkocht werd, te Wetteren gebakken. «*Eierbruud*» of «*kramiek*», ook «*koekbruud*» = brood met eieren, melk en boter (of margarine) bewerkt. «*Fijnbruud*»: uit witte gebuilde bloem. «*Frans bruud*»: lang, wit brood. «*Fruutbruud*»: brood met rozijnen en sukkade, ook «*rozijnenbruud*» genoemd. «*Half en half*»: brood half tarwe, half rogge. «*Hietbruud*»: een klein melkbroodje, dat warm gegeten werd. Op St.-Niklaasdag bliezen de bakkers zeer vroeg in de morgen en aan de deur van de bakkerij op een tromp om aan te kondigen dat *hetebrood* voorhanden was; dat heette men «*hietbruud blaazen*» of «*trompen*». «*Krenten-*

bruud», nu meer «*rozijnenbruud*». «*Mastelainebruud*» of «*Mastelijnebruud*» (zie boerenbrood). «*Melkbruud*»: brood met fijne bloem en melk bewerkt. «*Roggebruud*» of «*zwartbruud*»: brood van roggemeel. «*'t Es roggebruud*»: 't is werk dat niets of niet veel opbrengt. Roggebrood was vroeger het brood van de arme mensen en van de boeren. «*Tarwebruud*»: brood van tarwemeel. Broodjes heten in 't Gents «*breudjes*» of «*pistolees*» (klemtoon op -lees). Ze worden vooral 's zondags 's morgens gegeten. - F.V.E.

Te Steenhuffel kent men: 1) *tervenbroot*; 2) *koirenbroot* of (het meer gebruikte) *ruggenbroot*. - Men spreekt overigens te Steenhuffel slechts van 'rogge' in deze samenstelling '*ruggen broot*'; in alle andere gevallen is 'koren' hier het woord dat 'rogge' vervangt. - Een ander synoniem is *pieërenbroot* (= paardenbrood). - 3) *Masteluin* of *witgranenbroot* (= tarwe en koren gemengd). - 4) *Kramik* (= fijn brood met melk en eieren bereid); - 5) *Krentenbrood*, meestal met nieuwjaar gebakken, versierd met een *nuvejaorken*, een schildje; later kende men dan *rozijnenbrood*. Vóór 1914 bakte men *nuvejoarkes*, broodjes in de vorm van een kindje (25 cm groot) en ten halven lag er een vierkantig *steentje* (3 cm × 1 cm). - 6) *Ovekoeken* (overschot van deeg), 3 cm bij 1 cm groot, in ronde vorm. De kinderen aten ze heet, vers uit de oven. - J.W.

Te Massemen zijn bekend: *tervebroot*, *roggebroot*, *masteluinbroot*, *fijn broot van donst*, *krentenbroot*, *rozijnenbroot* en *ovekoeken*. - J.W.

Voor Lennik worden meegedeeld: *kramiek* (= krentenbrood), *wittebrood* (= tarwebrood), *paardenbrood* (= koren en gerstebrood), *grijs* of *bruin brood* (= 1/2 koren en 1/2 tarwe); *pistolee*. - J.Vr.

Voor Vollezele-Herne en Tollenbeek wordt gewezen op *halfvastemannen*, d.i. een gebak in vorm van een mannetje; het wordt verspeeld met de kaarten of met het bolspel. Dergelijk gebak bestaat ook te Céroux-Mousty en te Ottignies onder de benaming *cognou*. Te Tongeren heet een soortgelijk gebak *mik-kemenneke* (= een mannetje in mik). - A. Bal.

Alsemberg: hier worden, zoals overal, *pistolee's* en *sandwichen* gebakken; dit gebeurt op zon- en feestdag. Daarnaast kent men: *wit brood*, *bruin br.*, *grijs br.*, *platinebrood*, *brood op steen*, *galettenbrood* (= gewoon brood, maar uiterlijk wat meer verzorgd, de bovenkant ingesmeerd), *korentebrood* (= kramiek). - C.T.

Te Leuven bestaan de gewone variëteiten zoals elders: *wit broeëd*, *half en half*, *kouebroeëd*, *zwèt broeëd*. Het roggebrood wordt ook *piërebroeëd* genoemd. Als bengels vonden we «*nen piërenbouteram*» al even smakelijk als «*kazakkepetate*» onder de as gebakken. Bij speciale gelegenheden komt melk-, suiker-, rozijnen- of krentenbrood op de tafel. De *kramik* verdient een bijzondere vermelding.

Thans schijnt men enkel een gewone snede brood te laten wijden op de feestdag van Sint-Hubertus. In mijn jeugd waren het heel kleine broodjes, die in een paar hapjes opgegeten waren.

«De kombel van Vlomsgezindhôed, da's sterve van hoenger mee e frans broeëd onder oeën èrem»!

Een snede brood, belegd met gebakken ei, heet in de taal van Molière 'pain perdu', in het Leuvens: «gewonne broëd». Broodjes zijn bij ons «*pistolee's*». Onder de belegde broodjes neemt de «*pistolee mee freng*» een bijzondere plaats in. Men bedoelt daarmee de 'cannibale'. Het gemalen rauw vlees komt immers in franjen uit de molen.

Vóór 1914, maakten de bakkers van oudbakken brood een soort pudding met rozijnen, *bodding*. In die tijd ging ik regelmatig met bonpa Jef naar de hoogmis in St.-Jozef. Zoals de meeste van zijn tijdgenoten, dacht grootvader dat men vooral veel moest kunnen eten om gezond te blijven. Ik kreeg dan ook regelmatig een flink stuk *bodding* van bij de bakker over de kerk te verduwen, met het gevolg dat ik 's middags onvoldoende at, naar de wens van moeder, die het met de principes van haar vader roerend eens was.

Alle bakkers maakten toen met min of meer succes «*parlagrek*» (pain à la grecque) en mastellen. Voor deze laatste specialiteit was Instael in de Maria-Theresiastraat bekend. Vader hing thuis een mastel aan een draad garen en wij mochten er met de boog naar schieten. Wie doel trof, mocht de brokken opeten.

Van de piotten, die hun kazerne hadden naast de gemeenteschool op de Tiense straat, kregen we «ziëmastellen», waarop we onze melktanden uitbeten. - A.M.

Volgende broodnamen zijn te Rotselaar bekend: *mastellebrood* of *masteluin*, ook *mastel* genoemd = een klein hard wit brood dat gegeven werd in de lijkdiensten «met uitdeling van brood aan de arme». Dit werd dan, aan de kerkdeur, door de kerkmeester uitgedeeld. Naar men zegt werd het gebruik om streeks 1911 afgeschaft. Dit *mastellebrood* werd meegekookt in melk.

Korebrood = roggebrood, nu wel met wat tarwemeel gemengd; *paardebrood* is dan het echt roggebrood.

Half en half = grijs, gemaakt van half korenmeel en tarwemeel, ook wel van gebuild korenmeel.

Korentebrood was vroeger algemeen i.p.v. *rozynebrood*.

Nieuwjaarskoeken of *Sinterklaaskoeken* = witte koek in ruwe vorm van een mens, met een steen boven aan de kop, een dikkere steen op de buik en een kleinere aan de voet. Bovenop stak een pluim; wordt nu niet meer gebakken.

Podding of... *kloekestront* = oud brood geweekt in water, met suiker, stroop en krenten.

Kramiek = oude benaming van wit brood, toen wittebrood nog een luxartikel was. Nu is het fijner brood, ook *rozijnenbrood* genoemd.

De *kaskoek* of *kassoot* = het kleine broodje dat in de oven meegebakken werd van het laatste deeg in de *moel*; gewoonlijk voor de kinderen. De *kassoot* is ook de naam voor de laatste pannekoek. - G.L.V.

Te Tienen zijn naast algemene broodsoorten ook een paar specialiteiten bekend. Volkorenbrood heet hier «*Péârebroewet*» (paardenbrood); *Half en half* is half koren en half tarwe maar «ongetemst» (niet gezeeft).

Wit brood is wat wij nu zo dagelijks eten.

«*Mik*» is gemaakt van zuivere uitgezifte tarwebloem.

«*Korintemik*» of «*Rezènemik*» is uitgezifte tarwebloem, gemaakt met vet, kandijnsuiker en met toevoeging van krenten of rozijnen.

Van hetzelfde deeg als de *krentenmik* bakt men op de vooravond van Kerstmis «*Totemans*», een gebak met een lichaam met twee hoofden dat op Kerstdagmorgen aan het voeteneind van het bed der kinderen wordt neergezet, tegen hun ontwaken.

Voor dergelijke «*Totemans*» wordt ook gekaart in de volksherbergen; het kleinste broodje noemt men de «kwat» en komt toe aan hem die het minst punten heeft.

In de plaatselijke nijverheid is dit woord «*Toteman*» ook binnengedrongen; men doelt hiermede op wat men in het Frans heet een «mouvement planétaire», een vaststaand langs binnen getand wiel waarin in het midden een betrekkelijk groot tandwiel draait dat zijn beweging doorgeeft aan twee kleinere wielen die dan in de kroon draaien.

Daags voor Sint-Hubertus bakken alle bakkers heel kleine broodjes «*Sint-Hâbrechtsbroeikes*» die men dan laat wijden en waarvan men een stukje eet vóór de eerste maaltijd, tegen de razernij, alle huisdieren krijgen er een stukje van. - R. Mo.

Voor Diest kwamen twee antwoorden binnen. Van de hr. J. Vr.: *gesteke broet* of grijs brood, *peeëde broet* en *pistolee's*; - van de hr. L.B.: *peiede broet* = zwart roggebrood; *reuggebroet*; *gesteike broet* = half en half; *wit broet*; *mik* = kramik, en *mikkebroeëke*; *krentemik* (met rozijnen); *mellekmik*; *pistolee*; *guldekukskes* = koekjes die gebakken worden ter gelegenheid van de jaarlijkse gildefeesten.

Te Schaffen brengt de tarwe maar een magere oogst op. Toen iedereen nog zelf brood bakte van eigen gewin, kwam vanzelfsprekend enkel korenbrood op tafel. Op feestdagen werd nochtans wit brood gegeten; dat was *mik*. Wie het zich kon permitteren, at *krintemik*. - A.M.

Te Relegem at men bij feestelijke gelegenheden krentenbrood, melkbrood of platenbrood; de twee eerste soorten werden op ovenstenen gebakken. Wittebrood is gemaakt van fijne tarwebloem, bruin brood (ook *paardenbrood* of *korendoef*) uit rogge-meel, half en half uit een mengsel van tarwe- en rogge-meel, meestal gebuild. - L.v.d.C.

Te Testelt wordt *roggebrood* (ongezift) ook genoemd *zwart*

br. of *peerdenbroot*; - uit roggebroot zijn de zemelen gezift, ofwel is het een mengsel met witte bloem; - *groof broot*; - *grijs broot* of *half en half*; - *wit brood* of *ne mik*; - zijn er krenten of rozijnen in, is het *krentemik* of *rozijnemik* of *kramik*. - A.W.

In Willebroek was vroeger *masteluin* bekend; de samenstelling is mij onbekend. - Van deegoverschot maakte de bakker een klein broodje, bestemd als geschenk voor een kind van de klanten: het was een *polleke*. - G.S.

Naast de gewone soorten (bv. *roggebr.*, *grijs br.* en dgl.) spreekt men te Antwerpen van:

worstenbrood (vooral gebakken tegen Verloren maandag, de eerste maandag van het jaar);

appelbrood, een soort bolus, die te Tongeren ook *kattekop* heet;

koningskoek (waarin een amandel zit; hij die ze vindt, is koning); wordt te Tongeren met stukjes suiker bestoken en gebakken tegen Driekoningen;

galabrood, vooral door de Joden gebruikt; - *suikerbrood*; *potverdoemmeke*, ook soms *roggeverdoemmeke* genoemd, is een rond, zwaar en donkergrijs broodje met rozijnen. Te Anderlecht zag ik slechts éénmaal dergelijk gebak. - A. Bal.

Te Wijnegem, en vooral bij het leger, bestond voor 1914 een brood dat vooral aan de soldaten werd gegeven; het heette *ammenis* (ammunitiebrood). Het was een klein grijs broodje, dat een dagrantsoen voorstelde. - A. Bal.

Te Duffel wordt een half en half-brood *zemelaar* genoemd. - F. Si.

De 'samenstellingen' *witbrood*, *grijs brood*, *fruitbrood* en dgl. zijn duidelijk. Hierbij slechts één opmerking: *wittebrood* (Lennik) heeft wel het accent op het eerste lid. Dit is dan in tegenstelling met de regel die luidt dat het accent op het adjectief valt, indien dit onverbogen is (bv. *gélzucht*, *bóóswicht*, *vólmacht*), en op het substantief bij een verbogen adjectief (bv. *jongheér*, *platteland*).

Interessant is *dons(t)* (Steenhuffel), een woord dat reeds in het Mnl. Wdb. vermeld werd als «stuifmeel, kaf, zemelen»; Kiliaan: *medulla tritici* (ibidem). In het mnd. betekent het eveneens «kaf, zemelen» en de Engelse vertaling van *dust* (= stof) is voldoende bekend. In het Rijnl. werd ook de Vlaamse betekenis bewaard: *dunts* = 'feinstes Mehl'. In het hgd. luidt de vorm *Dunst*. - Woorden die de -t bewaarden, zijn de oudste.

Kaskoek of *kassoot* (dialectisch voor *kassaard*), te Rotseelaar, werd bij Schuermans opgetekend als *kassaat*, *kerssaat*, *kaskoek* in de betekenis 'een koek van boekweit of tarwemeel met sneden spek of appels in (rond Leuven).

Schuermans stelt daarbij verschillende etymologieën voor: 1) een afleiding van *kassen* (*kissen*), dit op grond van Kiliaan (*dicta a patellae stridore*); - 2) in verband met 'kaas', op grond van Ducange (*ex caseo*); - 3) een afleiding van *kers* (Fr. *crés-*

son); - 4) een afleiding van *kerst* (kristen), dit in verband met koeken die op kerstmis, bij een doop en dgl. gebakken werden.

Wat de betekenis betreft, passen *kersten* of *kassen* nog het best; voor *kersten* kan men daarenboven nog wijzen op de samenstelling 'kerstdeel', door de kinderen omgevormd tot 'Heiligen *Kasseel*'.

Mik (in: *krentenmik*, *kramik*) is een betwist geval: germanisten en romanisten geraken er niet over uitgepraat.

St.-Huibrechtsbroodje, *Toteman* enz. leiden ons naar het gebied van de folklore. Ik verwijs nogmaals naar het werk van Nannings en tevens naar de laatste bijdrage van H. Schauerte, *Brot und Gebäck im westfälischen Glauben und Brauch* (Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde 7, 1960, blz. 66 vv.

L.D

NIEUW ABONNEMENT 1961

Wij verzoeken onze trouwe lezers zeer dringend hun abonnementsbijdrage (130 F) *nu reeds* te willen storten op P.R. nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

De abonnés die nog steeds hun bijdrage voor deze jg. 1961 niet betaalden worden vriendelijk aangemaand dit *zonder verwijl* te doen. Hartelijk dank!

Boek en tijdschrift

BEDEVAARTVAANTJES UIT VLAAMSE MARIAOORDEN. Dit keurig boekje is bedoeld als kataloog van de tentoonstelling ingericht te Hasselt, door het Koninklijk Leesgezelschap aldaar, ter gelegenheid van de Virga-Jessefeesten 1961. Het is samengesteld en ingeleid door de bevoegde folklorist Renaat van der Linden. Een keur van 53 vaantjes, zowel oude als moderne, wordt er in beschreven en afgebeeld. Heeft de samensteller er naar gestreefd volledig te zijn? Blijkbaar niet. Althans ontbreken er twee zeer mooie Brabantse vaantjes: het vaantje van O.-L.-Vr. van Sterreborre, te Boutersem, een koperets uit de 17e eeuw (afgebeeld in ESB, jg. XXIX), en dit van O.-L.-Vr. ter Allendige Maria, te St.-Lambrechts-Woluwe, ook uit de 17e eeuw (afgebeeld in Van Heurck). En waarom worden de linnen vaantjes geweerd? Uit folkloristisch oogpunt hebben die zoveel waarde als de papieren.

P.L.

F.G. van Bellingen et Fr. de Cacamp, *Une vieille lignée du Pays d'Enghien. Généalogie historique des familles Van Bellingen* (= Genealogicum Belgicum 3). Brussel, 1961 (Te bestellen: Lambertmontlaan 36, Brussel 3).

Het werk wordt naar de beste genealogische traditie behandeld; het wordt tevens 'leesbaar' gemaakt door een uitstekende typografische schikking, door tekeningen, platen en kaarten. Een kaart zoals die van de verspreiding der families Van Bellingen in Brabant en Henegouwen is goud waard, als resultaat zelf, maar tevens als model.

De families VB. worden door de auteurs verbonden met de lokale geschiedenis en met de heersende sociale toestanden; niets werd van kant gelaten. Het gaat hier niet om een of andere algemene inleiding tot de geschiedenis van Bellingen, op grond van gedrukte bronnen, maar wel degelijk om een nieuw vertrekpunt aan de hand van het archief. Er zijn hieromtrent uiterst belangrijke kapitels, bv. 'les fiefs' (blz. 41 vv.) of 'les tenures censales' (blz. 45-46).

De genealogie zelf is prachtig specialistenwerk waarin men steeds de historische en bibliografische acribie, de familiale details en het iconografisch materiaal moet bewonderen.

L.D.

Guido Albrecht, *Driekoningenavond. Handleiding tot het vieren van het Driekoningenfeest in de familie- of vriendenkring* (Antwerpen, 1960⁴). - Te bestellen bij de auteur, Van Schoonhovenstraat, 58, Antwerpen. - Prijs: 90 F.

Wij zijn blij dit uiterst sympathiek werk, waarvan nu reeds de vierde druk verschijnt, ook speciaal in dit tijdschrift te kunnen aanbevelen. De pers was vol lof en dat waren ook, men weze ervan overtuigd, de talrijke gezinnen die zich deze handleiding reeds aanschafden.

In het boek staan de noodzakelijke historische gegevens, maar het is in de eerste plaats praktisch aangelegd. De vraag is dan: hoe wordt Driekoningenavond gevierd in familie- of vriendenkring? Zij wordt door de auteur klaar en omstandig beantwoord. De functie van de hovelingen wordt duidelijk gemaakt; loten en koningsbrieven (van deze laatste werden er 66 extra, als bijlage, aan het werk toegevoegd), dansen en panden, raadsels, zelfs pannekoekbakken zijn zoveel titels van kapitels, waarin de lezer ingeleid wordt in een, juist door dit boek, opnieuw actueel geworden stuk folklore.

L.D.

IN MEMORIAM Dr. C. DE BAERE

Ver van Brussel, waar hij zoveel vrienden had, is Dr. De Baere (geboren te Baasrode op 9 april 1884) op 15 oktober 1961 te Beringen overleden.

Wie hem niet persoonlijk kende heeft in ieder geval op school zijn «Beknopte Spraakkunst» (met oefeningen) gebruikt of misschien een of ander letterkundig werk uit de keurreeks die hij, samen met zijn vriend Dr. J. Verboven jarenlang heeft uitgegeven. Zij die het voorrecht hadden met hem te mogen omgaan, werden altijd getroffen door zijn ruime belesenheid, zijn hoffelijkheid, zijn eenvoud en zijn hulpvaardigheid.

Eigen Schoon en De Brabander lag hem nauw aan het hart; het Genootschap is hem zeer dankbaar geweest omdat hij zijn taak als werkend lid steeds zo ernstig en met zoveel toewijding heeft opgevat.

Dr. De Baere was een uitstekend taalkundige. In dit verband werd aan het door hem in de Terminologische Commissie gepresteerde werk veel te weinig aandacht besteed; de in memoriams die mij bekend zijn laten zelfs, jammer genoeg, deze activiteit volledig van kant.

Dr. De Baere was tevens een specialist op het gebied van de studie der rederijderskamers; in ESB zijn hieromtrent, van zijn hand, prachtige bladzijden verschenen.

Sedert 1933 (en tot 1952) was hij taalinspecteur, daarna Vast Secretaris van de Kon. Vlaamse Academie.

L.D.

Inhoudstafel van jaargang XLIV (1961)

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS

M. APPERMANS, Goetsenhoven	153-159
J. COOLS, Bijdrage tot de geschiedenis van Vrouwenpark	60-66, 125-133
D.J. DÉLESTRE, Hermannus De Munck, pastoor van Wolvertem, prelaat der abdij van Grimbergen	177-184
R. FONCKE, Van Brabantse gemeenten in oude Duitse geschriften	21-30
H. HERDIES, De voormalige scheysputten van kalkzandsteen te Vorst-Brussel	140-152
P. LINDEMANS, Brouwerijen en brouwers van Oud-Brussel	104-111
De opkomst van de aardappelteelt te Buggenhout	40i
Huurvoorwaarden van de watermolen te St.-Gertrudis-Pede	401-403
Herfelingen, het inhalen van de pastoor	403
A. MEULEMANS, Het smedenambacht	38-59, 117-124, 206-218, 472-479
R. MORREN, De kruis-bolboog te Tienen	112-116
G. POTVLIEGHE, Het kleine orgel in Brabant, einde 17e en begin 18e eeuw	233-249
M. SACRE, De broederschap van de H. Donatus te Merchtem	13-17
J. SCHOONJANS, Bijdrage tot de geschiedenis van de Leuvense universiteitsbibliothek	67-78
J. SPANHOVE, De pastoors van Kobbegem uit de 17e en 18e eeuw	137-139
C. THEYS, Inkomsten van de kosterij van Beersel in de 15de eeuw	31-33
Een nieuwe galg te Watermaal in 1498	249
A. VAN DER TAELEN, De oprichting van de priorij te Zevenborren	219-232
J. VAN DER VELPEN, Was Alpaide van Hoegaarden de dochter van Erleboud en de kleindochter van Karel de Eenvoudige?	34-37
J. VERBESSELT, Mansionarii, Meiseniers of Kossaten?	93-103
— , Meiseniersrechten	160-164
— , De oudst gekende pastoor van Neder-Heembeek was een ketter	185-188
— , Amelgem	378-400

BRABANTSE KRONIEK

Asse	90, 175	Grimbergen	86, 405, 407
Brussel	91	Haacht	86
Dielegem	174	Jette	91, 174
Elewijt	86, 87	Keerbergen	86

Kobbegem	87	Opwijk	175
Laken	91	Overijse	86, 407
Leefdaal	86, 406	Steenokkerzeel	90
Leuven	174, 405	Vilvoorde	87
Meise	91	Vlierbeek	406
Merchtem	176, 407	Wespelaar	86
Neder-Over-Heembeek	87, 88, 407	Werchter	86

UIT OUDE PAPIEREN

A.M., Over het onderhouden van zon- en feestdagen	111
Een officiële dansmeester te Leuven	116
Als ieder voor zijn deur kuist	135
C.T., Wansmakelijk geval en laffe moord in 1763	124
Anthroponymie	188
Oude ambachten	205
Een nieuwe galg te Watermaal in 1418	249
Vioolspelers	460
Pastoorsinhaling en «jonkheid»	468
ES 1911, Frans van Lombeke	33
H.H., Aardbeving in 1580 in het Brusselse	155
J.L., Saulus, Saulus, waarom vervolgt ge mij?	20
J.V., De oudste jeugdvereniging van Brabant	66
Verbod de pastoor van Evele uit te schelden	78
P.L., De opkomst van de aardappelteelt te Buggenhout	401
Huurvoorwaarden van een banmolen	402
Herfelingen, inhalen van een pastoor	403
J. Vercruyse, Een onbekend boek over Gaasbeek	471

OUDHEIDKUNDE EN KUNSTGESCHIEDENIS

Brabantse kroniek	86-88, 174, 407
Tr. J. GERITS, Jan Dillingen, orgelbouwer van Trier en de Abdij van Averbode	466-468
G. POTVLIËGHE, Het kleine orgel in Brabant, einde 17e en begin 18de eeuw	233-249
J. VAN SCHEPDAEL, Opzoekingen over neolithische nederzettingen in de streek van Halle	413-442

VOLKSKUNDE

Brabantse kroniek, Gilden en tentoonstellingen	85-86, 90, 176, 405-408
De koninklijke commissie voor volkskunde	91
De steltenlopers van Merchtem	176
ESB 1911, Frans van Lombeke	33
P. LINDEMANS, De vloer	18-20
Het inhalen van de pastoor te Herfelingen	403
R. MORREN, De kruis-bolboog te Tienen	112-116
R. MORREN, Razernijbezweering in het Hageland	461-465
H. PAUWELS, De folklore van het Brabants boerenleven «Jongens verzenden»	11-12
A. VAN HAGELAND, Raadsels en spreekwoorden	134-136
C. THEYS, De melaatsheid te Dworp	469-471

BIOGRAFIE EN FAMILIEKUNDE

Brabantse kroniek	88-89, 409-410
D.J. DELESTRE, Hermannus De Munck	177-184
E. DE WINDE, Inleiding tot het Délestré-nummer	267
J.J. FEYEN, Pastoor D.J. Delestré	273-275
P. LINDEMANS, Brouwerijen en brouwers van Oud- Brussel	104-111; 443-460
REDAKTIE, In memoriam Prof. A. Carnoy	91-92
J. VAN DER VELPEN, Was Alpaide van Hoegaarden de dochter van Erleboud en de kleindochter van Karel de Eenvoudige?	34-37
Stamboom der familie Van Hagendoren	189-205
J. VERBESSELT, Z.E.H. Pastoor Delestré 80 jaar	269-272
VRAAG en ANTWOORD, families de Worteleer, Em- merechts, Imbrechts, Van Ginderachter	259, 411-417

HERALDIEK

A. MEULEMANS, Zegel van het smedenambacht te Leuven	211
--	-----

TAALKUNDE

J. VERBESSELT en J. FEYEN, Dichtbundel van pastoor Delestré	266, 268, 304-377
--	-------------------

NAAMKUNDE

C. THEYS, Anthroponymie of de onbetrouwbaarheid van de spelling van familienamen	188
J. VAN DER VELPEN, De naam Van Hagendoren	189-190

DIALECTOLOGIE EN LEXICOGRAFIE

Appelspijs	79	kroezelen	480
baard	172-173	krok morts	82
barende vrouw	253-254	lijkbidder	82
biskeren, biskant	80	luis	255
braderen	250	marjan	171
brood	481	neet	255
dampen	81	oud wijf	252
dodensleper	82	plammei	80
drager	82	plek	251
flidderen	171	pommei	80
frank	84	pullen	254
holde vrouw	253	sprinkelen	81
juweel	84	toppekes	251
kazeloeter	255	tos	251
kiekebisich	83	verkot	83
klampen	81	wijf	252
klis	251		

Nieuwe vragen	175
R. MORREN, De kruis-bolboog te Tienen	112-116
J. VERBESSELT, Mansionarii, Meiseniers of Kossaten?	93-103

BIBLIOGRAFIE

Boek en tijdschrift	260-261, 403-404, 487-488
Brabantse kroniek, archivalia	89-90
J.J. FEYEN, Pastoor D.J. Delestré	275-303
J. SCHOONJANS, Bijdrage tot de geschiedenis van de Leuvense universiteitsbibliotheek	67-78
J. VERBESSELT, Vijftig jaar Eigen Schoon	3-10
J. VERCRUYSSSE, Een onbekend boek over Gaasbeek	471

VERSLAGEN EN MEDEDELINGEN

Aan onze lezers	261
Brabantse kroniek	85-92, 174-176, 405-410
P. CNOPS, Verslag over de gowwdag op 1 mei 1960	165-170
Jaarverslag 1960	262-264
Gowwdag 1961	92, 405
Necrologie	91-92, 170, 259
J. VERBESSELT, Vijftig jaar Eigen Schoon	3-10

ILLUSTRATIES

Amelgem	383, 385, 388, 389, 393, 395
Beersel, Archiefstuk over de kosterij	32
Eigen Schoon, Kaftcliché van het eerste nummer	1
Ettrebeek, Steengroef van kalkzandsteen	146
Grimbergen, Foto van Z.E.H. D.J. Delestré	265
Halle, plan en tekeningen van oudheidkundige vondsten	417, 423, 424, 425
Leuven, Standaard van Godfried van Leuven	2
Zegel met de afbeelding van St.-Eligius	211
Beeld van St.-Eligius in de St.-Michielskerk te Leuven	213
Druksel met beeld van St.-Eligius	476
Merchtem, De H. Donatus	13
Tienen, Kruisbolboog en staande wip	113
Vorst-Brussel, Zandsteenlagen	141

- Fr. MAES, *Wezcmbeek-Oppem vroeger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).
 Fr. MAES, *Kortenbergh, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 F; voor de leden: 35 F. — *Idem*, *Oude woningen te Zaventem*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Omheen de kerk van Teruuren*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Meerbeek en zijn verleden*, 51 blz., ill., 50 F; voor de leden: 35 F.
 A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F; voor de leden: 40 F.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kanton Wolvertem*, 92 blz., ill., 90 F (voor de leden: 60 F). — 5. *Kanton Tienen*, 53 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F). — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 blz., ill. 135 F (voor de leden: 90 F). — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 blz., ill. 60 F (voor de leden: 40 F). — 8. *Kanton St.-Kwintens-Lennik*, 52 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F).
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill. 60 F; voor de leden: 40 F.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor VI. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H.J. van de Wijer, Leuven):
 J. LINDEMANS, Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchtlombeek, elk deeltje: 35 F.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, Toponymie van Dworp, 80 F. — J. LINDEMANS, Toponymie van Asse: 150 F. — Ed. DEWOLFS, Top. van Tienen: 60 F. — J. LINDEMANS, De Frankische Kolonisatie in Brabant: 50 F. — J. LINDEMANS, Een Saksische vesting in Brabant: 20 F.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 F. — L. DE MAN, *Vondelingen en hun naamgeving*, 60 F. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor VI. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz. ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek*, ill. 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 F — *2. *van Overstraeten*. — *3. *Wambacq*. — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter*. — *6. *Covens*. — *7. *de Ridd*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 F. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 F. — 20. *Rogghe*, 5 F. — *21. *Vereertbrugghen*, 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F. — 24. *Stuckens*, 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smeth*, 40 F. — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28. *Van Lierde*, 20 F. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 F. — 30. *De Boeck*, 30 F. — 31. *van der Meer*, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 F. — 34. *Evenepoel*, 30 F. — 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van den Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijcke*, 39. *Paridaens*, 30 F.
 Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 blz., 270 F; — voor de leden: 180 F.
 Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant*, 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.
 A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingen. 300 F; geb: 375 F; voor de leden resp. 200 en 250 F.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst)*, 20 F.
 Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 F.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 F.

C. THEYS: < DE GESCHIEDENIS VAN ALSEMBERG >

540 blz. - 250 fr.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

J. VAN SCHEPDAEL, Opzoekingen over neolithische nederzettingen in de streek van Halle	413-442
P. LINDEMANS, Brouwerijen en brouwers van Oud-Brussel (vervolg)	443-460
R. MORREN, Razernijbezwering in het Hageland in de 19e eeuw	461-465
Tr. J. GERITS, Jan Dillingen, orgelbouwer van Trier en de Abdij van Averbode	466-468
C. THEYS, De melaatsheid te Dworp	469-471
A. MEULEMANS, Het smedenambacht te Leuven	472-479
Brabantse woorden	480-486
Boek en tijdschrift	487-488
In memoriam Dr. C. de Baere	488
<i>Uit oude papieren:</i>	
C.T., Vioolspelers	460
C.T., Pastoorsinhaling en «jonkheid»	468
J. Vercruyse, Een onbekend boek over Gaasbeek	471
Inhoudstafel van de jaargang	489-492

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAFgaandelijk gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.